

Tolnai Ottó

Jégzsinór

A Járásszéli naplóból

Milyen vidék és milyen szánalmas föld!
Széchenyi

A halór kisfia megfogta a kezem. És a vályograkásokhoz vezetett. Három éve vetették a cigányok. Kiszállt az egész pereputty. Azt hittük, örökre itt fognak maradni. Fél járást beterítették, óriás, szögletes mintázatú szőnyegként szárították a csillogó tömböket. Majd levegős piramisokat kezdtek tizelni högyösbe. Am amikor megkapták a pénz nagyobbik hányadát, a vetőket szanaszét dobálva, a sárkutat temetetlenül hagyva, hirtelen eltűntek. Aztán szépen szétmosta ezüstszürke birodalmukat az eső. Akárha egy homokból, pontosabban szikszóból kiásott őskori város tervrajza. Ma sem tudni pontosan, ki is lehetett a megrendelő. A halór fia odavezetett, majd valahol a töppedő, szétmosódó labirintus közepén, kis kezével ügyesen benyúlt az egyik lyukba. Megmutatta: kikeltek a barázdabillegetőik.

Valaki (Göncz Árpád) nemrég arról mesélt, hogy Ázsiában egy sámán megfogta a kezét, valami bokorhoz vezette és kiemelte a fészekből az éppen kikelt kismadarat, ha jól emlékszem szintén: barázdabillegetőt...

Hogyan lehetne kiszámítani, a következő pillanatban éppen merre is fog billenni a barázdabillegető? Lehet, hogy lehetetlen? Ilyen kiszámíthatatlan, mondattól mondatig cikázó, kanülökből szerelt, szép hamvas üveglény szerettem volna lenni én is. Ki kell kérnem a szakemberek véleményét, miféle higany csapágyokon billeg ez az egész éven át halkán, de igen változatosan éneklő vándormadár valójában? Mert van a lényében is valami higanyszerű.

Kérdeztem a szomszédot, mi van a másik halórral, Mezeivel? Azt mondta, túlzásba vitte. Túlzásba? Igen, túlzásba vitte. Nem értem, mondtam, mit vitt túlzásba? Először is állandóan egyenruhában járt. Miféle egyenruhában? Valamikor portás volt benn, Magyarokizsán, a városházán. És azt az egyenruhát, teleaggatva rissz-rossz jelvényekkel, itt künn, mint halór is használta. Úgy sétált le-föl a Sárgaárok partján, meg a Kapitány-rétben, mint egy orosz generalisszimusz. Megsokallták, egy éjszaka kivárták, leütötték a bicikliről. És halálra verték. Ólomcsövekkel. Meghalt a Mezei? Nem. De használhatatlan. Mint egy hulla. Gumicsövön etetik. Csak a tévét bírja nézni. A felesége közben maga mellé vette a Károlyt, aki épp most jött ki a börtönből. Nyolc évre volt ítélve, ha nem tévedek, ötöt húzott le. Gyilkosság miatt? Igen, gyilkosság miatt. Nagyon ki volt már éhezve a nőkre, mondta. De mindennek ellenére, a Mezeit ő is szépen gondolja. Igaz, olykor, etetés közben anyira ledugja neki a gumicsövet, hogy kijön a seggén, és a bilibe csorog a leves. Csak az a kellemetlen, hogy egy szobájuk van, panaszkodik a Mezeinél, ott kell csinálniuk mindent a Mezei mellett, a másik ágyban. Úgy hogy a Mezei ha nem a tévét, nem a *pompák király*-át nézi (érdekes, a Dudus is pompáknak mondja a pampákat. Pompa! Pompa! kiabálja, ha ki találom javítani, azt találom mondani, pampa, máris kiabál, miféle pampa?! Pompa! Pompa! Pompa!), ha nem a *pompák király*-t nézi, akkor a másik ágyat, ahogy robog körbe-körbe a szerelmespárral.

Csak most vettem észre, teljesen belerozdásodtak a rajzszögek a Bartókba. És hogy pontosan olyan rozsdabarna árnyalatú a plakát nyomata is. Jóllehet Bartók ezüstemberke volt, ahogy szoktam volt mondani (írni): wolframposzmet.

Akárcsak: Klee. Pílinzky azt mondja: *Klee külsőre hasonlított Bartókra. De amíg Bartók - most a művekről beszélek - csupán a tisztaságig jutott el, Klee az ártatlanságig emelkedett. Nem infantilis, hanem ártatlan - ami döntő különbség, s talán a legtöbb a művészetben. Ezen a fokon csak a népművészet, s a legkülönbek tudnak megnyilatkozni.* Most meg már - természetem én hozzá -, mintha mégiscsak Bartókról szólna. Sőt, mintha inkább Bartókról, mint Klee-ről. Szeretem, hogy így összehozta őket és valami mégis zavar a tézisében. Talán maga az, hogy van tézis, nem tudom.

A pont és a vonal a *Pedagógiai vázlatkönyvben* és a *Mikrokozmosz*-ban is megtalálható. Mintha csak ismerték volna egymás munkásságát. Klee muzsikált. Bartókot is érdekelte a modern képzőművészet, Mondriannal foglalkozott például, ha nem is nagy lelkesedéssel.

Ahogy ma a gangon kiakasztottam a légyragasztót, Musil kis novellája, a *Légyragasztó* jutott eszembe, amely már hosszú évek óta kísért. Végső ideje, hogy idemácsoljak egy-két részletét a füzetembe, ugyanis éppen künn van a tanyán a novellás kötete, amelyben végre mind együtt a *Képek* címen ismert kis szövegei, amilyen *A majmok szigete*, a *Baltikumi halászok*, a *Nyúlkatasztrófa*, *Az egér*, a *Szlovén falusi temetés*, a *Sohatóbbé panzió* például.

A Kanadából származó *tangle-foot légyragasztó nagyjából harminchat centiméter hosszú és huszonegy centiméter széles, felületét sárga, mérgező enyv borítja. Ha egy légy ráereszkedik - nem is annyira mohóságból, mint konvencióból, mivel oly sok társát látja már ott - eleinte csak lábacskaival legkülső, hajlított ízeivel ragad rá. Könnyű, kissé furcsa érzés ez, mintha a sötétben meztelen talppal valami olyasmibe lépnék bele, ami eleinte nem más, mint valamiféle légy, meleg, érthetetlenül ellenálló közeg, ám ugyanakkor olyasvalami, amibe fokozatosan beáramlik valami emberi elem...*

Ott állnak ők, oly kényszeredetten egyenes tartásban, akár a tábeszesek, akik kerülni akarják a feltűnést, vagy a roskatag öreg katonák...

Aztán hirtelen elbuknak, arccal előre, át a lábaikon, vagy oldalvást, lábukat kinyújtva; gyakran oldalra dőlnek, lábuk ekkor hátrafelé evez. Így fekszenek. Mint lezuhant repülőgépek, egyik szárnyuk a levegőben. Vagy a kimúlt lovak... (Bán Zoltán András ford.)

Csak most látom, az egész kis szöveget idéznem kellene, szinte fáj mondatokat kiszakítani belőle - én is beleragadtam a slamasztikába, jóllehet nekem úgymond egzaktságot ismereteim is voltak már kora gyerekkoromtól fogva a légy, a légyragasztó problematikájáról, ugyanis a *Tolnai Világlexikona* és apám (aki épp akkor magyarosít Kracsunról Tolnaira) *A magyar fűszerkereskedő lexikona* is szolgáltatott számomra ilyen anyagot.

A *fűszerkereskedő lexikona* furcsamód külön is tárgyalja a legyet (ez csak azért tűnt fel nekem, mert a patkányt viszont nem, meg sem említi, jóllehet voltak telek, amikor apám raktáraiban nem csak a kocsikenőcsöt, hanem még a papundeclit is mind fölzárták):

Légy. Az élelmiszerkereskedő a legyek ellen elsősorban a legnagyobb tisztasággal védekezhetik... Használjon az élelmiszerek letakarására celofánt, gézsöveteket, üvegharangokat...

Mondanom sem kell, apám gyarmatáru kereskedésében én voltam megbízva az üvegharangokkal (éppen mostanság foglalkoztam Mozart üvegharmonikára írt egyik szerzeményével, jöllehet üvegharmonikát sosem is láttam, ám minden jel szerint, a sajtóhangok óta valamiféleképpen érzékennyé lettem az üveghangszerekre)...

Légy.

Használjon légyfogókat. Este zárás előtt helyezzen el az üzletben csészéket a következő folyadékkal: 4 rész sör és 1 rész 35 %-os formaldehid oldat, vagy pedig 25 rész tej és 15 rész formalin és 60 rész víz.

Légyenyv (madárenyv) olajjal higítva vagy papírosra felkenve jön forgalomba. Az áru minőségét legjobb próbálva megállapítani.

Légyenyves papíros (légyfogó) ívekben vagy tekercecsekben jön forgalomba. A papíros be van vonva egy ragadós anyaggal, amely gyantából, lenolajból és nyersgumiból áll. Légyölőpapíros szűrőpapíros, átítatva a kvasziafa és hosszúbors kivonatával. Arzéntartalmú légyölőpapíros forgalomba hozatala tilos.

Milyen a kvasziafa és a hosszúbors?

Aztán meg, akárha egymást vonzanák (Musil, ahogy különben talán Hebbel és Kafka is, minden bizonytalannal hatott is e definícióra), Wittgenstein legyész filozófia-meghatározására kellett gondolnom:

Mi a célod a filozófiában? - Hogy megmutassam a légynek a kiutat a palackból.

Már Musil szövegét másolva is mutatkozni kezdtek, szinte hallani véltem élő, boldog, kis, szőrös motorjaikat, Kosztolányi semmi kis írásaira, amelyek sorrendben valójában még gyerekkoromhoz kötődnek. A *Vonaton* címűt először a *Prózában* fedeztem fel, még az ötvenes években, a zentai gimnázium könyvtárában ugyanis hozzáférhetőek voltak Révai aranyozott fekete sorozatának becses darabjai:

Már száznyolcvan kilométert zakatoltam, mikor fölfedeztem, hogy fülkémbe mégis van egy élőlény, egy légy. A fűtőtest fogantyúján ült. Szabadjeggyel utazott délvidékre, hogy előbb köszöntse a tavaszt.

Előbb le akartam csípni az idézet végét, a tavaszt, úgy akartam befejezni, hogy: *Szabadjeggyel utazott délvidékre...* Mármint a légy. Illetve hát Kosztolányi. És akkor visszaírtam: *hogy előbb köszöntse a tavaszt.*

Meg hát amilyen például még a *Legyek körhintája*, amely szintén szerves része a *Prózának*: *Ez a legyek körhintája. Találgatom, hogy mi ennek az értelme? Minthogy semmiféle kézenfogható okot nem fedezhetek föl, mely őket erre bírja és meggyőződtem, hogy ekkor nem vadásznak az élelemre, azt kell hinnem, hogy a létharc fegyverszűnetében magáért a játékért játszanak, reggeli testgyakorlatukat végzik, örülnek az életnek. Ez a szertartásos körbe-körbe, ez a légtánc, ez a légybál, mely körülbelül egy negyedórát tart, oly kecses és finom, hogy munkám abbahagyva, mindennap bámulom s szeretnék valami keringőt szerezni hozzá, alig hallható halkat, mint a légy szárnyak zizegése, hogy azzal kísérjem ütemes lejtésüket.*

Tehát nem csak az égben van bál, lenn, a legyek is rendeznek olykor bálát. És csak aztán jutottam el a Kosztolányi által igényelt keringőhöz, Bartók *Mese a légyről* című kis kompozíciójához. Ha bemegyek Magyarokanizsára, ki kell kérnem a zongoristák véleményét. Annál is inkább, mivel éppen itthon vannak Ljubljanából a Péter gyerekek. Öregapjuk volt gyerekkoromban a nagytemplom kántora, édesanyjuk, Klára, osztálytársam volt, most pedig magyartanár, aki olykor meghív az óráira. Örülök, hogy ebben a nagy háborús szórásban valaki Szlovéniába is került a gyerekeink közül. Igaz, Goriziában (Musil szülővárosában!) mindig is volt egy kis magyarokanizsa kolónia. A zeneakadémián tanítanak.

Talán valóban éppen Klee és Pilinszky, illetve Kosztolányi, Wittgenstein és Musil e legyész momentumai felől kellene közelíteni a *Mikrokozmoszhoz*.

Nietzsche gondolata a *Hajnalpírból*, mely szerint a nagy művészek egyszerű dolgokra törekszenek, leginkább Klee-nél, Bartóknál és Kosztolányinál tetten érhető.

Wittgenstein filozófia-meghatározása, minden bizonytalannal egyfajta büntudat miatt, hiszen egész nap a legyeket irtjuk, este hatalmas, ketrecszerű patkányfogókat állítok fel, hajnalban vasvillával próbálom agyondöfni a macska nagyságú lényeket (valójában egyet sem tudtam-mertem agyondöfni, végül a szomszédot kell mindig segítségül hívni, aki az egyik rokonáról mesél: a nádfedél eresze alól kézzel rángatja ki a patkányokat és csapkodja őket a falhoz), Hebbel juttatja eszembe, aki valahol arról elmélkedik (itt a tanyán nem találok a pontos idézetet, pedig velem a vulkánfiber), hogy a csapdába esett patkány nyugodtan fogyasztja el a töpörtyűt. Noha Hebbel a patkány számára, ha jól értem, nem keresi a kiutat, de bántani sem bántja, hiszen nem tudni ki állította fel a csapdát, a patkányfogót. (Nem értem, a sok-sok macska, kutya ellenére, miért van az, hogy a szomszéd parasztk - mindig elcsodálkozom, amikor a parasztság megszűntéről beszélnek?! - valójában mégis együtt élnek a patkányokkal, tele velük a tanyák... Igaz, az én patkány-stúdiumaim (egyik első közös szövegünk, amelyet Domonkos barátommal írtam Újvidéken, az *Önarckép patkánnyal* volt és Veličković nevezetes rajzához kötődött, amelyben keresztezte, egyberajzolta - a kor egyik alaprajzáról van szó különben - Dürer *Öreg nyulát* és egy patkányt... Csak most látom, eddig én mindig a patkány nyuszivá válását-tűnését láttam benne, jöllehet éppen fordítva van, s akkor már *A vérengző nyuszi* című írásomra is utalni kell a *Virág utca* 3-ból...) inkább városiaknak mondhatók...

Pánik. Jutka kéri, fűtsek be a kemencébe. Kapros lepényt akar sütni. Mert jön ki hozzánk, minden évben kijön, ahogy a szomszédok mondják: az ügyvéd úr (mindegyiküknek van valami ügye vele, védi őket, vagy az ellenfelüket védi): költő barátom, mesterem: Koncz. Ha befűtök, ha megpiszkálom a szárkúpot, a legyek máris előzönlök a gangot (a kiskonyhában lévő, tört bíborcserépből rakott, púposkemencét a gangról fűtöm), vendégeink kilencvenkilenc százaléka pedig irtózik a légytől, akad olyan is közöttük, aki ugyanúgy fél a légytől, mint más a kutyától és a patkánytól... Pánik, ugyanis épp ma akartam kezdeni a kiútkeresést számukra, mármint a legyek számára... De úgy is mondhatnám, mától kezdve akartam elkezdni Klee, Bartók, Kosztolányi, Wittgenstein szerint élni:

ölelgetni a legyet...

Tegnap kamillát fészültem a szomszédokkal. Féltem, még van bibictójas. De már nem találtunk, csak üres - rozsdaflekkes - héjakat szanaszét. A kisbibicek észbontó cikcakkja visszavezetett a barázdabillegető higanycsapágyaihoz. Miközben a bibicekre (a szik sirályaira) vigyáztam, egy kisnyúl futott a fésű dobjába. Félve pihegett a friss kamillán. Szinte megvacogtatott a házinyúl és a vadnyúl közötti különbség. Már évek óta csak a házinyúl édeskés szaga élt az orromban. És most szinte beléharapott a vadnyúl annyira jellegzetes, kesernyés illata. A vadnyúl, mesélte apám, olykor egyik pillanatról a másikra megöszül a kerítőhálóban a félelemtől. Egyszer, ha jól emlékszem, hozott is haza egy ilyen csupaósz nyuszit, most visszagondolva rá, akárha magamat látnám. Egy ósz nyuszival köröszözött patkányt.

Egyszer, amikor bátyámmal falaztuk alá a tanyát: megpillantottuk a patkányok pátriárkáját. Képtelenek voltuk agyonverni a pajszerekkel, lapátokkal, állandóan el tudott menekülni előlünk, el, vissza, mélyre, a tanya alapjaiba, végül úgy próbáltunk végezni vele, hogy bebetonoztuk, jöllehet biztosan maradt puha föld, kijárt valahol, hiszen egy vertfalú tanyáról van szó. Amikor elmeséltem az esetet a szomszédnak, furcsán nézett rám, mintha csak a ház védszentjére támadtam volna... Na mármint az a patkány is mintha szintén ósz lett volna... Immár az emberek ósz szörzetéről is meg tudom állapítani, melyik milyen borzalom áldozata, műve. Akár egy új tudomány is alapozódhatna, tűnődök olykor, erre a felismerésre. Minap az egyik barátnőm azt újságolta rémült arckifejezéssel, hogy egyik

napról a másikra megöszült a fanszőre. Már attól kezdtem rettegni, ott a kávéház közepén felemeli szoknyáját, s együtt kell tanulmányoznunk az öszülés fokát, előrehaladt voltát, irányát, valamint azt, hogy az öszülés e foka, hogyan hat az összképre, mármint altestének, ágyékának összképre, hogyan fest az ezüst közepette rezgő-vibráló csikló, s lesz-e aki még így is hajlandó lesz kinyalni neki. Hogy megnyugtassam, azt motyogtam-súgtam, csendesedjen, az enyém is öszül már...

Meglátogattam a Mezeit. A szerelmespár is szieszázott éppen. De nem vettem róluk tudomást, rezzenetlen arccal néztük szegény, deformált Mezeivel a *Pompák királyát*. Csak most értettem meg Dudust - valóban: Pompa.

A Lét Pompája!

Pompa! Pompa! Pompa! üvöltöttem hazafelé jövet, a Járás forró sziksójában rohangálva, mind följesztve a tanyák közötti tarlóról a szélkiáltót. Pompa! Pompa! Pompa! üvöltöttem, mert csak így, akárha egy varázsszóval, tudtam elhessegetni Mezei ólomcsővel szétvert arcát. Pompa! Pompa! Pompa! Pompa!

Hazaérve a nagy befőttesüvegbe szorult egérműmiákat tanulmányoztam. Miniatúr Pompeji.

Pompeji! Pompeji! Pompeji! kiáltoztam még mindig. Istenem, itt is van egy pár, amely akárha összelelkező aludna a maradék lisztben. Nulláslisztet felejtettünk a nagy üvegben, amikor tavaly künn laktunk. Boldogan fiadtak a nulláslisztbe. És fel is nevelődtek rajta. Ám egy napon többé már nem mászhattak ki. A többi mezeieger, amely a tanyán inkubálódott, könyveim lakkos gerincét rágta le. Arany, Edgar Poe, Faulkner, Pilnjak. (figyeljük csak meg, Danilo Kić milyen fontos írónak tekintette Pilnjakot - ránk is nagyon hatott a Popa által kiadott *Farkasok és gépek* például), és hát a leginyencebb falatok, az *Erdélyi emlékirók* gyönyörű sorozata, amelyet, Kós Károly könyveivel együtt künn tartottam a tanyán. (Még jó, hogy a halinakötésű sorozatot a városban tartom!)

Én a vércsetojást szeretem legjobban. Agyag Peti a feketerigóét. Meg kell látogatnom Agyag Petit. Azt mondta, kész az új ház pincéjében a műhelye. Be kell vinnem neki a szegedi Régi Zsinagóga udvarán rendezett kiállítása megnyitó-szövegét: a *Jégzsínórt*. Mondja, hiába őrizték, valaki ellopott egy tojását. A kanizsai fesztiválon Nagy Józsefék improvizáltak kerámia tojásai között. Dusi, a borbély, megborotválta a tojásokon üldögélő Bicskei Bütyök fejét. Dusi finom, puha lény, abszolút borbély. Az édesapja, kis érdes emberke volt, a régi Jugoszláviában zsendár. Mielőtt ellumpenesedett volna (ma már csak részegeket borotvál az utcai padokon, meg hullákat a kápolnában), Dusi kifejezetten fess férfi volt, akárha egy olasz némafilm hőse. Meg kellett volna mutatnom Jóskának a *Tolnai Világlexikon* tojás-táncot bemutató fotóját.

A szomszéd meséli, hogy az újsághirdetésre jelentkező csordás az idén nem csak pénzt meg szalonnát kért, hanem hetente egy asszonyt is. Azt mondta, a sajátjait is adhatják. Felváltva. A férfiak megdöbbenek, egyesek kiabálni kezdtek, az asszonyok, körben a fal mellett, a padkán, csak lesütötték a szemüket. Volt akinek izzani kezdett az arca. Elzavartuk a neceguga komát, mondta a szomszéd. Kár, hogy nem csaptunk egy kicsit a nyaka közé a kancsukával.

A Breughel-mappám is megrágták a mezei egerek. Különös lehetett, ahogyan a *Gyermekjátékok* lapjain iringáltak az üvegből kijutott (őket Wittgenstein szelleme segíthette) kis rózsaszín csöppségek. Igen, ez is a *Mikrokozmoszhoz* tartozik valójában.

A gyöngytyúk a nagy, öreg, kiszáradt ecetfákat szeretik. Órapontossággal repülnek föl rá az ól tetejéről. Olykor a hízóknak sikerül egyet-egyet elkapni. Csak a nagyobb tollakat köpik ki. Nem tudom, melyik a szebb, a gyöngyszürke avagy a fehér. A gyöngytyúk szemölcsös, ciánpatinás feje még mindig felfedezetlen.

Mutatják: a kismacska szopja a kutya faszát. Én, a merész irodalmár hirtelen nagyon elszégyellem magam. Be kellett látnom, tényleg csak a papíros felett vagyok nagylegény.

Noha a *Jégzsínórt*ban írtam a rasszista, a fekete kiscsibét agyonverő kotlósok szemhéjának bevarrásáról, most, hogy szemtől szembe (még sosem használtam ilyen élesben ezt a kifejezést: szemtől szemben, már-már a szemet-szemért közelségében) láttam ismét, kis híján elszedültem. Szlovákné mondta a múltkor, hogy problémái vannak a szemével. És a szembogarába kap injekciókat. Úgy éreztem, én vagyok a kotlós, és a szomszédasszony minden öltésnél elvétí: a szembogaramba szúr.

Valójában minden egyes kis bejegyzésemnek ilyen pontosnak kellene lennie, mint ezeknek az öltéseknek-szúrásoknak. Jóllehet, én egész nap csak itt ülök a gangon. És nézem, bámulom - üresben - a sütt legelőt. A sziket. Pontosabban egy megdőlt csenevész fát Velebit irányában. Tihamér 81-ben lefestette. A Sárgaárok meszes szakadékával (a Van Gogh-ot idéző kép itt az informelt érinti, csak azért említem ezt, mert későbbi, eladásra készült, sablonos Járás-szeriája alá jócskán rak majd gipszet) az első plámban. Majd hús évig itt lógott Polyák reliefjével, meg Kubát pasztás papundeklijeivel, a Bartók-plakáttal, meg a szentképekkel. Aztán egy napon (mert már penészedni kezdett, meg félttem, valamelyik ismeretlen látogató-betörő magával találja vinni) kiszakítva közegéből, hazavittem Palicsra. És a kép feléledt. Jóllehet az a kis fa nem az a kis fa, amelyet én nézek immár harminc éve. Tihamér tett rá egy kis zöldet, hogy a sütt füvet, meg a meszes, szakadt partot ellensúlyozza. És maga lett a zöld fa. Ami valójában sosem is. Mindig szürke. Hogy úgy mondja, egy modern képre illő fa. Az igazság az, Tihamér megkegyelmezett neki, tett egy zöld gesztust érte, ugyanis sosem is szerette a Járást, a járási parasztokat még kevésbé, jól ismerte őket a városzéki kocsmákból, ameddig a járási ridegparasztok, juhászok bemelegkedtek. És hát modern képet is kizárólag csak nekünk festett, rajzolt. Mindig ködbe-párába mosott. Mindig semmis. És különösmód mégis állandóan lehet nézni: akárha a fa - mint olyan - helyét. Harminc éve nézem, bámulom tehát ezt a megdőlt, semmis fácskát a sziken és még mindig nem tudtam felszúrni. Olykor egy-egy ember közelít hozzá, halad el mellette, távolodik tőle. Olykor úgy tűnik, a sziksót orsóra sodró, szépen megcsavaró forgószél fel fogja kapni, gyökerestől ki fogja tépni, végig fog táncolni vele, pörögve a színen. Ám a szép fehér tölcser eltávolodik és a megdőlt, semmis fa mintha tudomást sem vett volna róla. Igaz, egy napon észrevettem: mintha a semmis fácskának tudomása lenne rólam. És ez a felismerés kezdetben zavart. Kiültem a gangra. Akárha a világ végére. Oda, ahol eddig egyedül leledzhettem. (Barátaim csak később kezdtek el kilátogatni, később fedezték fel az úgymond saját Járásukat, hozták divatba. Előbb Tihamért cipeltük ki, aztán Koncz kezdett el évenként meglátogatni bennünket, majd Róza, Nagy Józsefék, Maurits, Szabados, Bojan Bem, Szajbély. Kovács Tónit külön kell említenem.) És most azt kellett tapasztalnom, hogy még itt sem lehetek egyedül, itt is szemmel tart valaki. A meszeségből egy megdőlt semmis fácska. Közben sok mindent írtam, jegyzeteltem itt - hiszen a *Wilhelm-dalok* nagy része, a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák*, a *Vak Vigh Tibike tánca a flamingóval*, a *Stratégia*, a *Kanizsai Kovács Antal* satöbbi mind innen, ebből a tanyasi (a *Tolnai-Kracsun tanya* feliratú) tékából vétettek, amely évtizedekig a kék (1848 előtt pirosfehérzöld) tulipános ládában hányódott -, de a megdőlt, semmis fácskának egyik lapján sem találok a nyomát. Néhány éve egyszer mintha megpillantottam volna. Különösmód éppen Párizsban, a Pompidou-központ nagy Max Ernst tárlatán. Igen, az én megdőlt, semmis fácskámat. Nagy Jóskával voltunk, aki négyzetekre osztotta a Járást: és a maga módszerességével elkezdte egyenként rajzolni az így kapott felületeket, a felületek kopásait, csapásait, girinceit, fűszálait - ahogyan odaátrol, Kishomokról pedig Agyag Peti kezdte el mintázni ugyanazokat a fűszálakat monumentálisan, minden egyes fűszálnak emlékművet állítva szinte... (Azért említem mindezt, mert Nagy Józseffel Párizsban is a Járáson sétálunk - és hát a Járáson is Párizsban. Igaz, ez így leírva nem jól hangzik, nagyképű kissé. Jóllehet éppen a dolgok kiégett, szikes, semmis dimenziójáról lenne szó. Igen, ahogy beléptünk a frottázsok kis termébe. Ott állt az én megdőlt, semmis fácskám. Max Ernst gyalult rámákba rakta ezt a csodálatos halvány grafitfaunát. Ebből kifolyólag olyan érzése volt az embernek, mint amikor frissen padlózott szobába lép. Ott állt a megdőlt, semmis fácskám. Pontosabban nem is az én megdőlt, semmis fácskám volt az maga.

Hanem: a technika. Ahogyan megragadható lett volna, megragadható lenne. A technika, amely segítségével tudatosodott bennem milyensége. Harminc év alatt ahogyan a szememre-lényemre kopírozódott a finom grafit. A *Pampák* (Pompák! Pompák! Pompák!) című, 1925-ös képről van szó, de a többi frottázs technikával készült fáról, ugyanis volt még vagy tíz, szóval az egész frottázs opusról, amelynek nem véletlen éppen a *Histoire Naturelle* a gyűjtőcíme. Jóllehet ez az én lényem tónusa. És mégsem éltem vele szinte soha. Mindig jobban rányomtam a ceruzát, átszakítottam a papírt, mindig megemeltem egy kicsit a hangom, mindig megvadítottam a dolgokat egy kissé (vagy nagyon). Talán azért, tűnődtem később, már Párizs és Max Ernst frottázsa után, mert nekem ott állt a megdőlt, semmis fácska. Maga. Be volt építve mindenbe. Mindenembe. Az volt az arany-, nem arany-, ezüst-, illetve hát: grafitfedezetem. Hajnalonta, amikor még kicsit fádom, s a pára teljesen feloldja, fluiddá teszi megdőlt, semmis fácskám (amely nem akaratos, görcsös, mint például Van Gogh virágzó fácskája, rokonai a képzőművészetben a frottázásokon kívül inkább még Giacometti rajzaiban, Morandi szürkéjében, illetve kevésbé számontartott grafikájában és Muajic karszi motívumaiban, kései rajzaiban keresendők, vagy ha még pontosabb szeretnék lenni, akkor azt kellene mondanom, hogy Giacometti, Morandi és Muajic felől tanulmányozott Giotto etcetera fácskák), vacogva szembesülök valamivel, akárha egy optikai játékban. Már mint hogy nincs ott - se itt, se ott: semmi. És napközben mégis ott ülök a gang, még Csömöre bácsitól kapott támlás, zöld padján. És nézem, gyönyörködöm megdőlt, semmis fácskában, ahogyan a délibádban, forgószélben mutatkozik...

A csordát este hat óra körül szakítják szét, a Sárgaárkon túl, a Burdákéknál, illetve hát a Csordaútra vezető hid előtt (emlékszem, gyerekkoromban, benn Ó-Kanizsán, a csordás dudájára mi is kicsaptuk a disznónkat, tudtam, hogyan kanyarodnak rá a csordaútra Szünyogfalunál, illetve hát a Kálvária és a Seriffanya között), épp bukni kezd a nap, de Magdika mindig egy félórával előbb bejön hozzánk, hogy megnézze, mit tüsténkedünk. Kíváncsi, de aztán legtöbbször praktikus tanácsokkal lát el bennünket. Majd lassan, kicsit még legettelve, vigyázva, ne nagyon menjenek be a kukoricásba, hazatereli őket (hat-tíz tehenük van általában), majd mire befejezik a fejést, mi is átsomfordálunk a tejeskannával. És kezdetét veszik a nagy esti beszélgetések.

Gyűjtöm a löszbabákat. Kiállítás szeretnék rendezni belőlük. Talán a vulkanizőrök szöggel-túvel teledőfködött hungarocell reliefjeivel, amelyek akár Kemény Zoltán nevezetes munkái. Mind a két dolgot én szeretném bevezetni a művészetekbe. Az EX *Fű-fa* számában (*Összeírta fűt-fát, sefüsefát* című szövegem folytatása valójában a *Jégszínór*, hiszen Agyag Petiről szóló esszé első része abban jelent meg) már közöltünk fotókat a vulkanizőrök reliefjeiről...

A feketeruhás szerb asszony, ő még 45-ben jött Krajnából: pisztolyt hord a melltartójában. A parasztok gyakran kérik, mutassa meg. Nekik sosem volt fegyverük, a járásszéli magyar parasztok gyávasága-bölcsessége valami furcsa erotikával vegyül. Miközben az öregasszony, akárha szoptatáshoz, kigombolkozik, a pisztolyt nézegetik, fogdossák, arról beszélnek, milyen szép, nagy mellei lehettek egykor az öregasszonynak, ő úgy tesz, mintha nem értené, pedig egyesek szerint magyar iskolába is járt volt, többen talán el is élveznek, miközben a tehenek alatt ritmikusan szuszog a rossz, régi fejtőgép, amelyhez immár csak Szlovéniában lehetne alkatrészt kapni.

A szomszéd: szoknyában kapál. Tehenet vásároltak a sabaci piacon, és hugyozás után nem mosta meg a kezét. Előbb azt hitte, valami rüh, de napról-napra mind nagyobbra nőttek a tökei. Az asszony persze nem hitte el, hogy nem a kurváknál (a *Hat csöcsben*) szedett össze valamit. Könnyörtelenül büntette. Most is kizavarta kapálni. Holnap mennek a Túrúék Telecskára, a Jankovics doktorhoz, egyfajta csodadoktor a Jankovics, és megígérték, elviszik a csomagtartóban.

Ilyet még nem láttak: férfit szoknyában kapálni! Még Zimonicról is kijöttek a krajnaiak megnézni. Épp a Magdi rakott, babos szoknyája volt rajta. Néha fölkapta a szél és kilátszottak az óriás herék.

Új emberek van a Stratégia lányának, Évinek. A szomszéd azt mondja, látta egyszercs a vásárban: a hordó oldalán motorbiciklizni. Mi tartotta fenn, ördög a bűrébe?! tűnődik még most is. Nyolc hengeres Cadillac-je van. Igaz, benzinre nincs pénze. A benzint a hóna alatt hordja egy Coca Colá-s üvegben. Azt mondta a szomszédnak, menjen vele éjszaka, tud egy tanyát, amit ki lehetne rámolni. Elmentek. Magukkal vitték a Toncsit is. A szomszéd azt mondta, ő nem bántott semmit. Csodálkoztam, hogy mégis elment azzal a stricivel. Bement, mondja, körülnézett és kijött. Illetve ki akart jönni. De a Toncsi, akire az örökösödést bízták, félelmében a küszöbre szart. És a szomszéd megcsúszott, majdnem a nyakát törte. Meg voltak győződve, a gazda ért haza, az vágott a szomszéd nyaka közé, közben csak a szaron megcsúsztatva törte kis híján a nyakát.

Elfelejtettem feljegyezni, a szomszéd már nincs szoknyában. A Jankovics azt kérdezte tőle, szereti-e az avas szalonnát. Imádom, mondta a szomszéd. Nahát akkor nyakalja. Mit?, kérdezte a szomszéd. Hát az avas szalonnát. Két-három nap múlva már javulás jelei mutatkoztak. Egy hét se telt, és levethette a szoknyát. Úgy nézél ki te Miska, mint egy skót, mondta neki a Túrú. Kár volt levetni, jó turizmust csinálhattunk volna belőle. Csak a szoknyát kellett volna váltogatnod. A Magdika úgysem nagyon használja őket, mind szétrágják őket a moholyi legények. Hiszen a Csodakutat is bevitték-bevezették Kanizsára. Ha te itt kapálgatnál tovább a babos rakott szoknyában, talán újra visszazsálingóznának a turisták ide a szikre. Ami virágzik. Virágzik a szikso. Mint a Tisza. Igaz, Lujo a Barát kútnál újra akarja csinálni a sárfürdőt, de hát ő még a pravoszláv templomot sem tudta befejezni, pedig már kétszer is idehozta a pátriárkát, az alapjait és a keresztjét is megszentelte a szegény öreg... Ahogy elnézem a kis új, befejezetlen pravoszláv templomot (ötven évig abból élt a falu, hogy kommunista, ateista), olykor arra gondolok, segíteni kellene szegényeknek, vissza kellene keresztelkednem Kracsun-őseim vallására, a görögkeletire - és akkor én lehetnék itt, hisz a hosszú szakállam már megvan hozzá: a pap. Én festethetném - mondjuk Muajic-tyal - a bizánci (hiszen maga is hangsúlyozza, festészete bizánci-velencei fogantatású) freskókat...

Fiatalabb koromban arra gondoltam, hogy jó volna valami síkság közepén élni, s elmentem a lüneburgi pusztába. Síkságra gondoltam, és pusztába mentem. (Beckett)

A Kedves beleszántotta magát a földbe. Csak a belei lógtak ki a lilásan csillanó, kátrányszín réti földből.

A kéményben kikeltek a kisbaglyok. Akárha vattával, taplóval gyömöszölték volna tele. A kisbaglyok büze is még gyerekkorom óta az oromban. A bátyámmal sokszor szedtünk ki a Tisza-menti göcsörtös, lik-lukas fűzfák mélyéből kisbaglyokat. Én persze sosem is mertem volna. Benyúlni. Mindig csak asszisztense, árnyéka voltam a bátyámnak (nekem adogatta le a kisbaglyokat), akinek különben hol csókája, hol beszélő szajkója is volt.

Unokatestvérem, Miklós a tengerészeknél szolgált. Egyszer épp náluk vendégeskedtem Oromhegyesen, amikor hazajött szabadságra. Fehér tengerészcsák, kék-fehér csíkos tengerésztrikó. Minden ruhadarabján érezni lehetett, sós vízben mosták. A dolog úgy történt, hogy éjszaka érkezett, amikor én már aludtam. De valamiért éppen abban a szobában aludt aztán ő is. És amikor reggel kinyitottam a szememet, az ágyam mellett, ugyanis egy kis szobáról volt szó, ott sorakoztak a tengerész motyói, kellékei. Szédülten támolyogtam a kis, addig vaknak, vak lőrésnek tűnő kis ablakhoz, meg voltam győződve, lenn a Járás vakító szikén nagy óceánjáró horgonyoz, vár rám. Amikor felébredtünk, Miklós kipakolta a zsák tartalmát a sógor gyalupadjára. Száritott füge, szentjánoskenyér-liszt, egy zacskó tengeri só, néhány kagyló és egy tengericsillag. Miklós tegnap hozott egy kis pálinkát. Ugyanis fiával, Mikivel, csinálják a tanyakaput. Mondom, szépen tartja a láncát. Nem csoda, mondja, beledarabolta két bicikliláncot. Megállás nélkül viccel és politizál, mint az édesapja. Miki csak politizál. Humorérzék nélkül. Ez különös, hiszen nagyapjának és édesapjának legjobb

humorérzéke van a familiánkban. Nagy Jóskaival gyerekeskedett. Hol bélyeget gyűjtöttek, hol gombfociztak a piac betonasztalain. Észbontó szenvedéllyel. Amikor akváriumoztak, Miki meghallotta, hogy Zentán szép, nagy akváriumokat lehet kapni. Azonnal elutazott Zentára. És megvette a szép, nagy akváriumot. De csak akkor tudódott ki, hogy aznap több vonat már nem megy Kanizsára. Miki, szépen, vigyázva, akárha máris a legdrágább aranyhalakkal lenne tele, maga elé emelve az akváriumot, hazagyalogolt az országúton. Közben este lett, éjszaka. Végül már a csillagok tényleg mind ott izzottak, úszkáltak előtte az akváriumban. Talán azért jelentett számomra olyan sokat ez az eset, mert kisgimnazista koromban, vulkánkofferemben a szennyessel, néhányszor én is hazagyalogoltam azon az úton.

Voltam benn Kanizsán, Tücsöknél. Teljes kiéheztetés után, egy szál gatyában engedték ki a horvátok a kaszárnyából. Átkerült Magyarországra. Ott szerzett egy trikót, és úgy jött haza. Közben az anyja ágyának esett. Az apja pedig nemsokára a disznóölő pisztoly szögével homlokra lötte magát. A húgáék most ki akarják túrni a házból. Nincs hova mennie, mondja. A téglagyárban dolgozik, de majd harcikutya tenyésztéssel akar foglalkozni. Néha meglátogatja az utca végén lakó barátját, aki valahol Boszniában hagyta a szemévilágát. Jó együtt hallgatni vele, mondja. De ő, ismétli, majd harcikutyákat akar tenyészteni. Vak barátjának egy fehér számara van. Egyelőre jól megvannak, noha semmi segílyt sem kap.

Majd beszélnek a bátyámmal, mit lehetne tenni, ugyanis a városházán ő intézi a menekültek és a háborús invalidusok ügyeit, jöllehet már ő is annyira meg van szorulva (az összeegyeztethetetlen két koncepció, a központi és az önkormányzati között), hogy arra is gondolt: átszökik a határon. Alig tudtuk visszafogni, künn tartani a tanyán. Mondtuk neki, nyugodjon le, foglalkozzanak most egy kicsit a főnökök is a menekültekkel.

Az asszonyok kopasztanak. A férfiak meg éppen kötelet fonnak az istálló ajtajára akasztott masinával: piroslii manillából. A tehének fara és a pihefelhők között akárha valami izzó lézercsik az új kötél. Minden kopasztó asszony egy verejtékező Léda. Magdi, ahogy észrevesz bennünket, tudja, mindig akad nálunk valami masina, beszalad és átöltözik, furcsán fest így, ahogyan immár unneplőben foszt.

Bármely kopár, sivár helyre, hol még a nagyság íze vár.

A legsívőbb pusztába vágyani, hogy a száműzetés szirtiszein letegyünk egy semmiből született, egy semmiből sem alkotott nagy költeményt... (Saint-John Perse)

A Nandi a Sóti fejére borította a birkatejjel teli sajtárt. Most mit csináljak, Matyi?! kiabálta apámnak. Azt akarta kérdezni, megölje-e Nandit. Apám csak annyit mondott, vedd le a fejedről a sajtárt, mert nekimesz a tanya sarkának. Pedig a Sóti fiatalabb korában tényleg veszélyes figura volt. (Apám is. A Bicskei Szilvi bácsi azt mondta, apám volt a legerősebb ember Magyarországon. Amikor ezt megemlítettem apámnak, már alig tudott kikecmeregni az ágyból, nem reagált rá. Illetve csak annyit mondott, hogy sokat gyalogolt gyerekkorában, meg hogy vasas üzletbe adták inasnak, és ott minden nehézséget vele cipeltettek a segédek, meg leginkább még azt, hogy jó szertornász volt, pedig én valami nagy verekedésekről szerettem volna hallani.) Mindenkit megmárt. Most már csak kötecszik. És őt marják, verik meg. Úgy állt ott a karám mellett, mint egy középkori harcos. Vesztes csata után.

A Nandival mi is mind többször összekülönbözünk, ha becsípve érkezik haza. Sokszor kicsin múlik, hogy össze nem ugrunk. Az a szerencse, hogy a lovat is nem én, hanem a Jutka vette neki. És a Jutkával mégsem köztöködhet, Jutkával vitatkozva nem kapkodhat a bőrtokban viselt nagy Sleiber-bicskáiért.

Egyszer a Sóti, meséli a szomszéd, egy nagy völgyesi mulatás alkalmával, elszerette a brácsás feleségét. Hazavitte magához. A gangon feküdtek le, a subában. Csak amikor a brácsás rájuk talált, akkor ébredt fel a Sóti felesége. Szétverte a brácsát a Sóti fején. De akkor még a Sóti csak nevetett. Most nem bírja lecibálni a fejről a sajtárt. Térdre esik. Elgurul.

A szomszéd fiatal korában muzsikált a völgyesi kocsmában, meg persze szerte lakodalmakon. Egyszer Bánátba hívták őket. Ott még kietlenebb a szikes, mint itt, mesélte. Mentek, cipelték a nagybögöt, meg a cimbalmot a végtelen sziken. És akkor egy sintértelephez értek. Ott volt a lakodalom. Künn az udvaron, a kutyáólak labirintusa között. Végül hol a jegenye tetején, hol lenn a döngkútban játszott a zenekar.

Nálunk is, emlékszem, a Marika lakodalmán, ahogy kelt föl a nap: a Járáson át a Máté rakta a zenészek elé a papírpénzt. Amikor elfogyott a pénze, hazaszaladt egy bárányért. Állandóan a nyakában tartotta. Hogy a legvégén szépen a primás nyakába akassza, mint valami drága, élő prémet és beleimbolyogjon, bukjon a délibádba. A cigányok csak akkor kezdtek hányni. Hányni a napba. Nem mondtam, hogy ne nyeld egészben a cseveget, a combokat!, szolt a primás a nagybögösre.

Többször veszem észre, azon töpregek, ki kellene mennem az országútra. Megvámi a Mikit, ahogy elhalad itt a nagy akváriummal. Mire ideér, valóban elnehezül, megtelik. Ismerőseim közül később Nagy Józsefnek volt a legszebb akváriuma, Párizsban, a Gambetta és a Porte de Lillas között, már közel a Pöre Lachaise-hez. Hónapokat ültem mellette. Végül, mesélte, vissza kellett vinniük. A szük, piros szőnyeges lépcsőházban Döbri Dénessel szállították le. Ez a két akvárium-szállítás, a horizontális és a vertikális, valamiféleképpen nálam egymásra csúszott. (És hát különben is vannak még akváriumos történetek.)

A befelé, a Járás közepé felé forduló kanális mellett van egy kis, rövid szikes út. Sehol sem virágzik ki olyan tisztán. A szik. Mert virágzik. A só. Selymesen. Nem kristályosan, mint az adriai sópárolókban, ahol szüretelik a sót. Igen, úgy mondják: szüretelik. Talán korai gyerekkori élményem miatt (óamával kijártunk sziksót söpörni a Járásra mosó-, illetve szarszappan főzéshez) kezdtem aztán annyira vonzódni az adriai sópárolókhoz. Bem, akinek a nővére Koperban él (Bem is sokat dolgozik egy Koper feletti számáristállóban - ki hinné, hogy ezek a tiszta képek éppen egy számáristállóban születnek, de hát a számáristállók, tudjuk mindig is szent helyek voltak...) mondja, hogy Koperben már lebontották a sópárolókat, beépítették a helyüket, Porečben vannak még régi sópárolók, oda viszik a néprajzosokat (az öreg mesterek megtanítják őket sót párolni), turistákat... Az a pannonfenéki selymes sós utacska az én: Taóm. A túldalalon szürke gém, kócsag áll mozdulatlan.

Voltam benn a Stendhalban. Ruzóval. Éjszaka segítettünk vöröshagymát lopni. A sötétben hallottam, ahogy szegény Ruzo, hátán a nagy zsák vöröshagymával, le-föl kel, ide-oda gurul. Sasa, a Stendhal gazdája (gazdájának a fia pontosabban) Vukovármál harcolt. Ő vidám történeteket mesél. Belgrádban leszidott egy hugyozó szerbet. Nem szégyelled magad, milyen csetnik vagy, az út mellett hugyozol! De aztán gyorsan továbbhajtottam, tette hozzá. Szegeden villával hánytuk a Marlborós stexeket. Majd ő játssza az egyik főszerepet fiam *Nyári mozi*ében, amit nagyrészt itt filmeznek a tanyánkon, meg a Barát-kútban, ami a mi privát fürdőszobánk különben.

Nagyanyámat itt, Oromról lejövet bombázta halálra a dinkatök, miközben Kracsun nagyapa az Isonzónál harcolt. A hét gyerek (apám volt a legfiatalabb) Ancsán Ilka nagynénire maradt, aki úgy határozott, beadja őket a lelenházba. De akkor, a hat gyerek végett, hazaengedték az Isonzótól a nagyapát. Itt henteskedett, a Kracsun-tanyán az Alsó-Járászélen. Csak apámat adták be a városba, bentlakónak a Bata vaskereskedésbe. Később apám testvére a Donnál maradt. Apámnak sikerült lelécelnie a Petőfi brigádból. Két jó ismerőse volt a partizánok között, meséli, együtt tornázott velük. Az egyik adott neki valami bumaskát, a másik meg

azt kérdezte tőle, hogy ugye, Matyi te magyarosítottad a nevedet? A nyolcvanas évek elején egyszer bőrgyógyász költő barátommal és feleségeinkkel teleltünk Bovečen (Ács Karcsiéknak különben arrafelé van kéglíje, de most, hogy Németországba költözött, azt hiszem lányáék használják, akinek a férje, Cerović, a legjobb belgrádi, ellenzéki újságíró), és akkor az Isonzónál is jártunk, felvettem néhány kavicsot, ma is őrzöm őket.

Tájnnyelven kellene ími, mint Rabelais vagy Montaigne. (Jules Renard)

Palicson sétáltunk Jutkával. Sehol senki. Mint a metafizikus festményeken. És akkor egy alak tűnt fel a hosszú utca végén: dragacson tolt valamit. Vigyázva, erőlködve, akárha a világ legsúlyosabb tárgyát. Megálltunk. Ahogy közelebb ért, felismerjük: akváriumot tolt. Minden bizonnyal egy éppen leszerelt, kiürített kávéházi (kocsmái) akváriumot. Siralmasak az elhasznált kocsmái akváriumok. Lassan, nyikorogva haladt el mellettünk. Sokáig nem mozdultunk, csak bámultunk utána. Noha, mondom, az akvárium üres volt, még ki sem öblítették, nekem valahogy mégis éppen az volt az érzésem, minden bizonnyal a fény miatt (nagy prizmaként kezdett tündökölni az egyik lombnélküli tisztáson): tömérdék apró díszhalat tolt - akvárium nélkül. Egyszer New Yorkban volt hasonló szép élményem: Matisse akváriumos képei között. Én Matisse két motívumkörével foglalkoztam, a biliárdasztalokkal - és az aranyhalakkal. És akkor ott, New Yorkban úgy tűnt, az aranyhalak a teremben úszkálnak - és kint a csillogó felhőkarcok között. New York sosem volt olyan szép...

És akkor, ott a Kisfenyvesen, a dragacsos fiú előtt, ismét eszünkbe jutott Jutka néniének, Katicának az esete. Az ő akváriuma. Nem egyszerű történet. És persze nem is először próbáltuk egészen látni. Mindenestül beleszorítani a történetet egy akváriumba.

Úgy valahogy kezdődött, hogy elvált vasöntő (krajinai) férjétől. Aztán meg gyorsan nyugdíjba ment. Felettből szenvedhetett, mert egy napon elkezdett horgászni. Ügyetlenkedett, de az öreg palicsi pecások maguk közé fogadták. Nagyon hálás volt ezért. Összevásárolta mind a szakkönyveket, drágábbnál drágább csalikát vásárolt Szegeden. Lakása tele volt csontkukaccal. És akkor, a pecások között megismerkedett egy - Karcsira emlékeztető - börtönviselt férfivel. (Mint később kitudt, valóban ő is gyilkosságért volt elítélve, mint Károly, és ő is pont 8 évre, sőt talán együtt is ültek, sakkoztak.) Éjjel-nappal horgásztak. Édesanyja és kiherélt, hatalmas kandúrja nem győzte enni a tömérdék halat. Egy napon zihálva telefonált Újvidékre, a Virág utcába. Képzelték: aranyhalat fogtam! Aranyhalat? Hol? A szökőkútban? Nem, a tóban. Nem is tudtam, hogy a Palicsban aranyhal is van... Máris kaptam egy akváriumot. Gyönyörű fátyola van. Mekkora? Mint a tenyerem, mondta. Olyan nagy? Igen. Mint később megtudtam, az akváriumot egyik legkedvesebb volt diákjától, Józsikától kapta. Katica valójában végig megmaradt tanyasi tanítónak. Úgy szerette diákjait, mintha saját gyerekei lettek volna. Mindenét odaadott nekik.

Dudus, újvidéki szomszédunk, épp akkortájt kérdezte, mi van a Katicával? Mondtam, jól van: aranyhalat fogott. Aranyhalat? - kérdezte Dudus. Igen, mondtam. És visszadobta? - kérdezte hirtelen komolyra váltva a szót. Nem. Nem dobta vissza?! Nem. Az nem lesz jó, mondta. Az aranyhalat vissza kell dobni. Kívánni kell valamit, és visszadobni. Mondtam a Jutkáknak, hogy a Dudus azt mondta, vissza kellett volna dobni az aranyhalat. De akkor már Katica annyira megszerette, hogy meg sem mertük mondani neki, hogyan vélekedik a Dudus. Most az aranyhalnak hordta a jobbnál jobbeledeleket Szegedről, Pestről. Nőni, puffadni kezdett éppen úgy, mint herélt macskája. Mellesleg a herélt kandúr egész nap az aranyhalat leste.

Egy év se múlt, Katica infarktust kapott. Dudus, amikor meghallotta, azt mondta, talán még mindig vissza lehetne dobni azt az aranyhalat a tóba. Fél évre rá a második infarktus elvitte szegényt. Közben az akvárium az egyik szomszéd családnál került. A hal hamarosan, két-három hónappal Katica halála előtt, elpusztult. De ő erről már nem értesült. Teljesen megfeledkezünk a halról és az akváriumról is. A temetés után odajött hozzánk Katica legkedvesebb tanítványa, Józsika. Azt hittük, részvétet akar nyilvánítani. De váratlanul komoly hangon, az akváriumot kezdte követelni rajtunk. Mondtuk, menjen el a szomszédhoz. Ismét elfelejtettük az akváriumot, amikor Józsika telefonált. Ha nem adjuk vissza az akváriumot, feljelent bennünket, kihívhatja a rendőroket.

Lám, immár négy akvárium csúsztatódik egymásba, avagy négy történet egy akváriumba, jóllehet a Sárgaárok békanyálas, piócával teli vize, róka- és ürgelyukkal teli partja nem éppen akváriumot idéz.

A szomszéd testvére tapasztja belülről a tiszta szoba banyakemencéjét. Előbb künn az asztalon elkészíti a szalmafonatokat, majd sarat gyúr. Sárgaföldből, csutka pömyéből, tehén- és lóganéből, pelyvából, meg cementből.

A gané beszerzése az én feladatom. Veszek két nagy vödört, és elindulok a Járáson. A ganajtűrók (szegény lábatlan Barát: galacsinhajtó versenyt rendezett a sziksóban) és az esők gyönyörűen szétdolgozták, átmosták a lepényeket, citromokat. Ennél nemesebb anyagot, istenibb foglalatosságot nehéz elképzelni. Végre nekem is vehetik valami hasznomat. Ahogy bebújít a kemencébe, többé estig még hugyozni sem jött ki. Az ebédet is úgy kellett beadnunk neki. Láttam, ül a kemence közepén és kanalazza a kis, kék lábásból a krumplilevest.

Égetem a kemencét. Egy hétig naponta két kéve szárízéket kell eltűzelnem.

Jutka meszeli a tanyát. Feketével akarja elhúzni alul. Bemegyünk Oromra fekete falfestékért. Valamikor a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején, édesapámnak is volt boltja Oromon. A Kálmán bácsiék laktak mellettünk, a következő ház pedig a Müller-kocsmá volt, magyarázza édesanyám. Arról is beszéltem, hogy én valójában ott, fenn Oromon fogantam. Csak szülni vitték be édesanyámat Kanizsára, a Boksizóló Jézusszoborhoz, a Lovas házba. Nézem a boltost, ahogy méri a fekete festéket. Bejön egy ember és balettcipőt (BALETAN) kér. Nem akarunk hinni a fülünknek. Ugyanis a lányunk balett-táncos. Nagyon olcsó, mondja a boltos, amikor észreveszi, hogy bennünket is érdekel a dolog. (Sok pesti balettcipő készítő mestert ismertünk. Im már csak az én szobámban lógnak a rózsaszín spicc cipők fűrtjei.) De csak 35-ös van. Előhossa. Kis, fekete gumibocskor. Valóban a gyár írta a címkére, hogy: BALETAN.

Többször beszéltem arról az elmúlt években, hogy a koszovói albán festő, Dzaffa festményét, amelyen egy régi szőttesre egy pár használt, kis gumibocskor van applikálva, a jugoszláv festészet (volt ilyen, anélkül hogy ettől ő kevésbé lett volna koszovói albán, illetve albán festő, ugyanis Dzaffa a nagy, szlovén Stupica tanítványa volt, aki viszont a zágrábi, horvát Babićé, aki egy festő Fülep Lajos, és első dolga volt tanítványait, a későbbi karsztfestőket, Spanyolországba zavarni) antologikus darabjának tekintem. A kis balkáni gumibocskor talán az egyik centrális alkotása az elmúlt fél évszázadnak.

Izzad a föld.

Az orrszarvú leharapta a kislány ujját, azt hallotta a rádióban a szomszéd.

Magdi meséli, hogy a macskájuk egy napon elkezdte hordani be a kislányulakát a kukoricásból. Nem egyszerre fojtotta le őket, szépen beosztotta. Amikor nagyobb talált behozni, elvettük tőle, megsütöttük magunknak.

Az orrszarvú nem harapta le a kislány ujját. Nem, mert az orrszarvúnak nincs is foga, magyarázza valamelyik vendégünk. Sokáig azt sem tudtam, hogy az orrszarvúnak: kék az izzadtsága, mondom, hogy én is mondjak valami okosat.

Kalmár, aki egy időben a Járásszél postása volt, azóta sem tud megnyugodni, nyüzög, cikcakkban futkos ő is, mint a bibicék, kis, lábasszín Fiatjával, azt mondja, Orom központja szebb, mint Kanizsáé. Nem is tudtam, hogy Oromnak van központja, mondom.

Ezekre a kis, semmis falukra (Bogaras, Völgyes, Tóthafalu, Tornyos, Kevi etc.) éppen az jellemző, hogy nincs központi magjuk, hiányzik egy-két komolyabb épület, gazdakör, művelődési ház, nagyobb kocsmá. De aztán napközben a horizontra türemelő partot, a Telecskai dombok végnyúlványát nézve a délibáiban, többször mondogatom magamban, hogy szebb. Orom szebb. Éjszakánként ha kibotorkálok a tanya elé vizelni a végtelen harmatos fűben, a nyüzsgő, túltelített kobalt ég alatt, az oromparti olajfűrészt narancsszín mécsesében, örökmécsesében nagyanya lelkét vélem lobogni, akárha egy óriás mécsbogár képében repülne felém. Ez a lobogó mécsbogár (amikor katona fiunkat meglátogattuk Koszovón, igen, ő leszolgálta ott, közvetlen a háború kitérője előtt - minden jel arra mutatott, ott fog kitörni, mindenki, mármint a szlovénok és a horvátok például, azon is dolgozott, hogy tőlük távol törjön ki, hogy ők közben egyik napról a másikra szépen átforduljanak Ausztriába, Európába - nagy megdöbbenéssel láttam, arrafele nagyobbak a mécsbogarak, akár még a fiamék által őrzött lőszerraktárakra is veszélyesek) éjjelente éppen abban az irányban mutatkozik, ahol nappal az én megdőlt, semmis, szürke fácskámat látom. Minden bizonnyal, gondolom most, ezért sem tudtam olyan könnyen megbirkózni vele. Minden bizonnyal ezért nem tudtam: feljegyezni. És ha egy megdőlt, semmis, szürke fácskát nem tudtam harminc év alatt feljegyezni, hogyan tudnám az egész Járást, a járasszéli tanyákat, beljebb a telepes falukat?!

*Orompart,
Oromvég,
Orompuszta
s puszta Orom...
Szülőházamat mormolom.
(Fehér Ferenc)*

Van még neve: Oromtető, Kis Orom, Ostorka...

Az igazság az, hogy szűkebb hazámban, ahogy Fehér, a bácostopolyai mondja, szűkebb szülőházamban, még csak Orom Ostorka nevű részén nem jártam, amely részben már Kispiachoz tartozik. (A Körmöci-halom, a Telecskai dombok legmagasabb pontja itt: 107 méter tengerszint feletti magasságú.) Olykor, amíg még együtt dolgoztunk az Újvidéki Rádiónál, Kakas Jóska, a bemondó mesélt róla, ugyanis ő, ifjú tanító korában éppen ott, Ostorkán kezdett el dolgozni. Most Kecskemét mellett, közel a faragó Polyákék tanyájához, Helvécián él. Kakas, még szabadkai rádiós korában egyszer, közelről akarta fölvételezni Ladik Katival tartott estünket a régi városházán. Meg volt győződve, Kati le fog vetközni. Nem vetközött le. Ahogy, torkát ütögetve tenyere élével, szavalni kezdte a

*Kakasom, kakasom
Katiból gyere ki*

kezdetű versét, láttam, Kakas Jóska hirtelen lebukott a zongora mögé, azt hitte róla van szó, leleplezték.

Amikor utoljára jártunk Polyákéknál, Benessel, Kiss Jencivel és Pintér Lajossal (különben én szoktam volt kezdeményezni, látogassunk ki Polyákhoz) szovjet katonatiszti szerelésben toppant elénk. Valóban azt hittem, egy szovjet generalisszimusz tévedt el a végtelen szántásokon.

Horváth Elemér (egyszer találkoztunk New Yorkban, mindig elolvasom a verseit) azt írja, akárha Mallarmé, Rilke, Ben és Char kék monográfiája számára: *kisalföldi kék*.

Csak a nyakamba ne roskadjon a parázzsal megrakott padlás, az égbolt. Nekünk óriás padlásunk volt. És a házunk valóban leégett. Talán azért is foglalkoztam aztán annyit a tűzoltók torinói világbajnokságával, amelyet tűzoltóink 1911-ben megnyertek volt. Sosem gondolkodtam azon, miért hallgatok arról az óriás tüzesetről. Különös, de nagyon kevés dologra emlékszem. A szembeni szövetkezetothon átforrósodott falának támaszkodva vacogtam. Édesanyám nem tudom, hol állt, azóta sem kérdeztem meg. Nem tudom, jajveszékelt-e szegény. (Közben megkérdeztem. Csak másnap merete megnézni. Leégett házunkat.) Olykor arra gondolok, azért foglalkozom annyit a torinói világbajnoksággal, mert azt várom, a hazatérő győztes kis csapat, Ádámmal az élen, mégis eloltja a nagy tüzet... visszacsinálja az egészet... vissza az államosítást, vissza apám börtöneit is... Hasonlóan keveset beszéltem az én elítéltéseimről is, mint házunk, a város egyik központi épületének (apám boltjainak) leégéséről...

Hajas krumplit főztem, mondja Magdika. Nem héjában - hajában.

Töpörtyű koma, mondja valami semmi figurára a szomszéd.

Üldözi a lepkéket a macska, az, amelyik szopja a kutya faszát. Biztosan csak játszik velük. Talán csak nem lepke-vérre éhes? Bajszának hamvaságában ott a búzavirág azúrja, meg a pitypang kénje is. Persze nincs kizárva, gyomrában szépen szortírozva egy egész lepkegyűjtemény, mint Csontváry kis vásznán (amelyről egyik novellámban, Nabokov lelopta, lemetszette az eredeti lepkéket). Talán csak nem éppen ezekre az összetevőkre (kutyageci, lepkevér, azúr etcetera) van szüksége elixirjéhez?! (Mint ún. költészetemnek is különben, hogy végre annak az alkímiáját is érintsük.)

Olyan csendes, szelíd, jó ember, hogy még légyecsapót sem láthatsz a házában.

A szomszéd fia vasat vág. Vágja, mondja az apja, mint a Hermann bácsi a krumplucukrot. Hát maga ismerte a Hermann bácsit? Kérdem elámulva kijelentésén. Ha benn jártunk a városban, mondja, mindig megálltunk mézeskalácsot venni náluk. Miért, maga is ismerte a Hermann bácsit? A szomszédjukban laktunk, a Pálincás-házban. Ötéves sem voltam még, amikor egy kamion állt meg előttük, és feltuszkolták őket. Amikor elcsendesedett az utca, belopakodtunk az árva kis boltba. Már különben is teljesen üres volt. A fogason ott lógott Hermann néni sárga kulikabátja, abból vágta a két sárga csillagot. Az üvegharang alatt egy zöld légy zúgott.

Miközben arról a szelíd figuráról beszél, akinek a házában még légyecsapót sem láthatsz, ő két légyecsapóval hadonászik. Ül déltől estig a sámlin és csapkodja a legyeket az istálló meszelt falán. Ott szeretnek sütkérezni. A titinkék meg kapkodják őket a porc közül. Sehol sincs a Járasszélen olyan porc, mint a Szokol udvarában. Igaz, a Járáson nincs egy szál sem. Ott a szikóban csak vörösnadrág van, cickafark, sóparé, meg vadkapor. Messziről úgy fest, mintha a járvány miatt benmaradt tehének bögését dirigálná a véres légyecsapókkal. Azon se lepődnek meg, ha egy olyan légyecsapót találna fel, amely magától csapkodja a legyeket a konyhaasztalon, mert ott is nagyon szeretnek korcsolyázni a kifolyt, megszavanyodott tejen.

Nem gyulladt be, csak most fordul a macska szeme, mondja Magdika.

Iskander, a mosolygó arab fotós is hozzátartozik az én *kecskeméti csapatomhoz*. Ki kellene faggatni, mennyire segített neki a sivatag ismerete abban, hogy az Alföld szociofotósa legyen? Ismét meg kell látogatni és vele menni ki Polyákhoz.

Majd akkor lesz fogás, idéz egy horgászt Szajbély Misi, ha a szomorúfűz levelei akkorák lesznek, mint az egér füle. Hihetetlen, mennyire egzaktoznak tudnak lenni ezek a mértékegységek is. Mostanában magyarázta el valaki, hogyan lehet pontosan megszámlálni, hány csöpp víz van a Ludasi tóban. Úgy, hogy ha egy fityókba x csöpp fér, a tóban pedig y liter víz van, akkor a ludasban z csöpp víz kell hogy legyen, persze néhány csöpp ide, vagy oda nem számít, valahogy így, nem írtam fel a pontos (egzaktozott) adatokat.

alkalomdátán pontosítok (egzaktabbá teszem a dolgot)...

Polyákot még a bácstopolyai művésztelepen ismertem meg. Egy hatalmas rönköt csapkodott a kisbaltájával. Aztán eljött a *Végladás* kecskeméti bemutatójára. Mi Németh P. Istvánnal, az Újvidéki Magyar Színház igazgatójával, Bánszky Máriával, Véggel utaztunk oda. Sokan összejöttek, Csáki Judit szép kritikát írt a Népszabadságban. Az előadás utáni vacsoránál Réti Erika és köztem ült. Mondta, nem nézi a színésznőket, mert amikor Kubába utazott, a tanyasi asszonyok megbabonázták a kukacát, és még mindig nem oldozták föl. Még ma is szépen tud mesélni a kubai fákról, a kubai nőkről. Aztán többször meglátogattuk Matkó-pusztán. Hihetetlen, mennyire megőrződött ott az ősi világ. Akármennyire mozog, változik is körben minden, az ottani világ nem maszatolódik, színeződik el. Persze Polyák hihetetlen harcot vív az emberekkel, az előjárókkal, papokkal. Most azt mondják, dörgölődött a sarlóhoz és a kalapácshoz. A Kisgazdák hívják, majd jelölik, a MIÉP dolmányt akar neki varratni. Sok nagy művészt ismer, mind jártak nála. Jancsó, Töröcsik, Bessenyei. Latinovits sírjára ő faragta a kopjafát. Ruttkai Éva nekiadta Latinovits zakóját. Nem megy rám, mondja. Akarod? Kérdi. De máris Gajdócsi elvtársról mesél.

Nem tudom elképzelni kecskeméti látogatásomat nélküle. Benes, Kiss Jenci, Pintér, Füzi, Szekér, Iskander és Polyák. (De persze mindenkinek mögött ott látom Zám kis alakját, Hatvanit, Budát - és mindenkifelett: Vekerdi Lászlót, Iliát és Sándor Ivánt!) De nem könnyű érzékeltetnem, hogy én nem egy egzotikus muksót látok Polyákban. Munkáinak egy része, még legkevésbé népszerű behemót fejei, kedves szobrászaim sorába emeli őt. Milyen megrázó, félkész, még kezetlen Krisztusokat láttam nála. Milyen autentikus vonulatát munkáinak az ólak irányában, ahol már tombol a Zöld angyal. Számomra mégis legfontosabb Tóth Menyhérthez fűződő barátsága. Nem véletlen, hogy Menyus szinte fiát látta benne. Menyusról én bizonyos dolgokat, ami lehet egy kritikust nem is kell hogy érdekeljen, (pedig hát a börtönön kívül csak így, félbohócként, majoranna természetőként, pikorként, lakodalmi zenészként maradhatott tiszta), de egy magamfajta kevertműfajban mozgó figurát igen, immár csak tőle tudhatok meg. Menyus gyakran járt be Miskéről. Estére már leggyakrabban beszívott az öreg. Én csak szépen felültem a motoromra és kivítem hozzánk Matkó-pusztára. Egy alkalommal cémát kötött a Menyus ágyával szembeni Szűz Máriát ábrázoló kép sarkára, és a szekrény mögül észrevétlenül mozgatni kezdte. Amikor Menyus észrevette, úgy megijedt, hogy elrepült a múltába. Felugrott és kiabálni kezdett: megjelent neki a Szűz Mária!

Egyszer, mint Krisztust hordozta körül Menyus a tanyákon. Az emberek elhitték, hogy valóban Krisztus toppant be hozzájuk, hiszen olyan arca volt Menyusnak, olyan jelenség volt, hogy ha nem a Krisztust, akkor az ördögöt látták benne. Volt amikor a nők emelték le a bicikliről és jól megmarkolták neki a zsinórját. Csak úgy visított a gyűrött kis öreg. A tanyák meszelt falai mindig meghihlették. Polyák fantasztikusan tudja utánozni fehérről, mint olyanról szóló csodálatos monológjait. (Talán éppen egyidőben történt mindez Veszelszky fehér korszakával.) Engem is lefestett, meséli. Egy nagy rózsaszín hólyagot kanyarított. Én is elkészítettem az ő szobrát. Meséli, akkor már Pesterzsébeten laktak, az Angyalkával. Elvittem nekik a szobrot. De nem voltak otthon. Az ajtó mellé állítottam. Amikor hazaértek, Angyalka föl akarta emelni. És a lábára esett. Eltörte az ujját. A szobor hamarosan az ólba került. Menyus azt magyarázta, gömbölyűre kellene faragni a szobrok talapzatát, akkor nem törte volna el az Angyalka ujját. Meséli, utánozza, hogyan harmonikázott. Hasonlóan énekelhetett, mint az a fotós (Miltényi fedezte fel, írta meg számomra megrendítően - egyes fotói olykor Artaud-ot idézik nekem), aki különben sokban rokon vele, szintén harmonikázott stb. Én is azt szerettem volna, ha Wilhelmem (a fotóst akkor még sajnos nem ismertem) hozzájuk hasonlóan él, énekel. Akkor válnak fontossá ezek a történetek, ha tudjuk, Tóth Menyus: Csontváry, Rippl, Farkas István, Czöbel, Vajda és Veszelszky mellett minden idők egyik legnagyobb magyar festőművésze. A rádióban többször olvastam fel róla.

Itt a Kádár elvtárs, mondta Polyák a bíborosnak. A bíboros felugrott. Hol?! Itt, nem látja? De hiszen ez Kádár, a meteorológus. Igen, mondta Polyák, egy meteorológus is lehet elvtárs. Tudjátok, mit esztek, kérdezte a kisgazdákat. Mit? A Torgyán lányát. A villák megálltak a levegőben. Mert a Horn Gyula fejbe rúgta. A Torgyán az egy kos. Egyszer egy politikusnak azt mondta, tudod ki előtt állsz? Nem? A Horn Gyula előtt. Gyorsan megfordult. Hol van? Ki? Kérdezte Polyák. Hát a Horn. Nem látod, húzza a trágyát.

Polyák rengeteget bajlódott az oroszokkal. Télen meztláb hordták ki a mocsárból neki a szifját. Kádár, a meteorológus, aki a Gajdócsiékkal vadászott, telehugyozta az orosz őrszalmáját. Az orosz meg se moccant. Tudod mennyit tud hugyozni egy ember egy-két napos sörözés után, mint a ló, pontosan annyit. De az orosz csak túrta. Túrta, hogy megteljen forró arannyal mind a két csizma. Pedig ezzel az erővel nyugodtan le is lőhette volna a szegény meteorológus elvtársat. Amikor jött a váltás, félrement, lehúzta a csizmákat és szépen kiöntögte az akkorra már jeges vizeletet. Polyák éppen csak tankot nem vett tőlük. Pedig azt is kínálták, mondja.

Egri orvos birtokán nagyapja volt a gazdatiszt. Amikor Egriéket a gettóba vitték, rendszeresen hordták nekik a kenyeret. Valahogy lefizették a németeket. Egy napon üresen találták a gettót. Gyorsan biciklire ültek és az állomásra hajtottak. De már késő volt. Bevagonirozták őket. Látták, amikor Egri a két kislány szájába dugta a ciánkapszulát és összenyomta a fogukat. És ő is bevett egyet. A németek indulás előtt egy árokba dobálták a hullákat, őrt állítottak melléjük. De éjszaka cibálni kezdték őket a kóbor kutyák. Polyák öregapja köteleket hozott, végigmászott az árokban és a lábukra kötötte. Ha megneszelik, őt is közéjük lövik. Aztán egyenkint kihúzta, talicskába rakta és eltemette őket.

Menyust különben Benes is jól ismerte. Benes rajztanárom, barátom volt Zentán. Az egyik nagy, lombos mesefa ő Bodor Anikó, Burány Béci és Tripolszky mellett. A belügy már fiatal tanár korától basztatta. Jóllehet a legártatlanabb emberek egyike, akit ismerek. Csupán a külseje, életvitele, világi belgrádi-párizsi festő volta (Dadoval járt Akadémiára, a szerb-montenegrói Hantai Simonnal) irritálta a kisvárost, irritálta olyannyira, hogy végül bezárták, s el kellett hagynia az országot; szegedi, majd kecskeméti festő lett.

Amikor berendeztük volt a Symposium szerkesztőségét, első dologom volt, hogy berámáztassam, felrakjam a falakra linómetszeteit - amelyek később majd, a szerkesztőség felszámolásakor Sziverihez kerülnek, a legjobb lap, amely állandó rettegésünket jelenítette meg, akkor is ott lógott, amikor sorban betiltották a folyóirat számait, amikor kiszállt hozzánk a rendőrség (Marival, titkárnőnkkel - aki ma a *Családi kör* főszerkesztője - ketten vártuk őket), hogy lefoglalja a remittendát, majd a *Bábel* fedőlapjára is felkerül, s a következő nemzedék emblematikus rajzává lesz.

Az igazi bonyodalmak a zentai kísérleti színház beindítása körül vették kezdetüket, a dolgok akkortájt mérgesedtek el. A belügynek, az volt az érzésem, minden áron valami politikai, illetve nemzeti jellegű szervezkedésre volt szüksége. Az esetben különös mód én is belekeveredtem, méghozzá meglehetősen komolyan. Amikor ugyanis a zentai fiatalok elhatározták, hogy magyar kísérleti színházat alapítanak, meglátogattak és én szó nélkül egy kis könyvet nyomtam a kezükbe. Kedvenc könyvem volt, azóta se került vissza hozzám, minden bizonnyal ott lapul valahol a zentai rendőrség archívumában. Legyen ez az első darab, amit előadtok, mondtam. És ez a könyv lett a fő bizonyíték, mármint hogy összeesküvésről van szó, hogy valójában ez a naiv csoport nem kisebb dolgot szándékozik végrehajtani, mint a királyság visszaállítását. És a különös ebben a buta, abszurd dologban az, hogy az idő valamiféleképpen igazolta a zentai rendőrséget. A királyság, éppen az a királyság mára valóban visszaállítottat. Lévén a kis könyv: Jarry *Übű királya*. Említettem, a könyv, amelyet Kondor illusztrált, nem került vissza hozzám, de különös mód, később alkalmam volt látni az eredeti rajzokat. Egyszer Németh Lajossal Kondorról beszélgettünk, s ő azt ajánlotta, menjek át a Petőfi Múzeumba, tömérek

Kondor-illusztrációt őriznek. Átsétáltam a Petőfibe, s ott szépen elébem helyezték egy kis kötegben Kondor Übü-rajzait...

Benes egyik első nagy korszakában a szakadó bácskai partokat festette jellegzetes tasista módszerével, egy petróleumszín, raszteros-varangyos felülethez jutva (harminc év után - igaz, volt egy szegedi változata, közjátéka is a dolognak - épp visszatért motívumához, hogy magasabb színvonalon értelmezze újra. A napokban egy új, éppen tanyámhoz kötődő ismerettel gazdagodtam partjait illetően.

Benes egyéniségének szerves tartozéka különös kis, kerekfejű ezüstgyűrűje, amely szinte világít kreol bőréen, fekete szerelése közepette. Hosszú évtizedek után rá találtam kérdezni gyűrűjére, ki gondolná, hogy egy műkritikusnak még ilyesmivel is kell foglalkoznia. Akkor mesélte, hogy 1970-ben részt vett az egyik amerikai régész vezette oromhát, velebiti ásatásokban - ő tehát a szó szoros értelmében ismeri a Telecskai dombok felhámjait, belső rétegeit, csontjait, kincseit. Ő volt a régészek rajzolója. Akkor találta ezt a gyűrűt. A szikes porban. És felhúzta az ujjára. Fel, hiszen ki mást is illelt volna meg, mint e dombok geológus-archeológus - jöllehet azt hittük, csupán felületi- festőjét.

Benes helye a magyar festészetben. Mosolyognom kell. Azt mondom, elnézést, hagyjuk ezt a témát.

Benes nagy papírjainál ma kevesen csinálnak jobb képeket Magyarországon.

De Beneshez illően most inkább egyik anekdotáját kellene idejegyezmem. A jugoszláv figuráció montenegrói kötődésű (nem akadémikus, a negyvenes években Cetinyére száműzött nagy párizsiak - Lubarda, Milunović, Czöbel, Tihanyi és Giacometti barátai -, valamint a filozófus Lazarević tanítványai; valójában Danilo Kia is közéjük tartozott-tartozik), Belgrádban majd csak az orosz egzisztencialistákon felnőtt, ukrán-görög származású Sejka adja hozzá elméletét, munkásságát a Mediale nevezetű mozgalomhoz. Egy részük meghalt, másik részük, Dadoval az élen, illetve Dado árnyékában, Párizsban él. De van egy képviselőjük, aki végig Budván maradt: Stanić. Ha nem zsúfolja túl a képeit, egyfajta naiv, mediterrán metafizikus festészetet csinál, amit kedvelek. Benes, mivel nővére Hercegnoviban él, minden alkalommal meglátogatja műtermében, amelynek csupán egy kis tévéekrán nagyságú ablaka van, amely a nyílt tengerre néz. Stanić sosem utazott el városából. De mostanában, hogy kissé ismertebb lett a világban (ő képviselte Montenegrot a Velencei Biennálén - a politika szarkeverésének köszönve, illetve már Montenegro elszakadási manővere részeként, nem tudom, sajnos éppen Marija Abramović ellenében), meghívták Washingtonba. Nem mozdult ki a szálloda bájából. Maga köré gyűjtötte a négereket, velük ivott egész idő alatt, jóllehet egy szót sem tudott angolul. Csak egy mondatába került, hogy a négerek istenként ünnepelek.

Ti negro, ja montenegro.

Kiss Jenci játszotta a kecskeméti *Végladás* Csömöre bácsiját. Csömöre bácsit úgy ismertük meg, hogy tanyánk megvétele után, benn Kanizsán, régi bútorok után érdeklődtünk. Akkor ajánlotta valaki a Kenyeres bácsit. Mert ez volt az eredeti neve. A Csömörét édesapám kőműves barátjától kölcsönöztem, aki a nagy tűz és államosítás után, szüleim új kis házat építette fel, mint édesanyám mondja: mindent kispórolva-kilopva belőle, de facto semmiből... A Bus mellett a Csömöre a legjellegzetesebb ókanizsai név számomra. (Megdöbbenve láttam például a régi adorjáni temetőben, hogy majdnem minden második-harmadik keresztfán azt írja: Bus. Kanizsán is kis híján épp az egyik Bus-házat vettük volt meg, amikor eljöttünk Újvidékről. Három-négy Bus-ház sorakozott ott, a Tisza-parton, a Halászfalu alsó sorában. Emlékszem már be is írtam noteszembe: Bus ház a mi házunk, ki tudja mennyit busulunk...) Hogy mégis Csömöre lett a főszereplő, abba minden bizonnyal belejátszott az is, hogy éppen az egzisztencializmus volt az első hullám, amely ifjú koromban, az ötvenes években derékon ragadott. A különös véletlen folytán Sartre regényét, a *La Nause*-t éppen akkor olvastam, amikor a moziban a *Ködös utakat* vetítették. Tudjuk, a regény és a film is Le Havre-ban játszódik, ahol Sartre tanárkodott. Én annyira a hatásuk alá kerültem, hogy a film egyik utcai jelenetében felismerni véltem a véletlen arra sétáló Sartre-ot! Nem tudom miért, de én a kezdetektől fogva Csömörnek fordítottam a *La Nause*-t, jóllehet a kiadók inkább az Undort preferálják, a Csömörrel szemben. A regényt különben a legfontosabb előmodern regények között tudom, Gide és Rilke (sokban rokon) regényei után.

Namármost felkerestük Kenyeres bácsit valahol a Szerb utcában. Nagy lerakat volt a lakása. Kész színház. És Kenyeres bácsi lassított visszafelé-mozgása - még Wilson előtt! Olcsó árat szabott és mi azt mondtuk: Mindent megveszünk. És engem itt hagynátok a sivatagban?! Nem gyerekek, másképpen fogjuk csinálni. Én kiszámítottam, hogy még három-négy évig fogok élni. És négy részre osztottam motyómat. Elhordhattok mindent, de szép lassan: négy év alatt. Különben is négy évre van még szükségem, hogy visszaérjek Szibériába, mutatott a falon csüngő nagy szertári Ázsia-térképre. Vissza örök fogságomba. És megmutatta, milyen útvonalon gyalogolt haza Szibériából, és hol tart most visszafele... Vele másztunk a padlón, vele másztunk fel a falvédőszerű Ázsia-térképre, ami akkor úgy tűnt (most nem tudom még miféleképpen is fog feltűnni) örökös falvédőnk marad, amelyről sosem is jöhetünk le... lehullottunk róla, mint a legyek... a tejsze-vajba, ami itt savanyodik, bűdösödik a gang asztalán...

Szóval megtörtént az újvidéki és a kecskeméti bemutató (Virág és Tömör rendezte őket, a Csömöre bácsit pedig Fejes és Kiss Jenő alakította), a díszletek megkísérelték elénk varázsolni Kenyeres bácsi birodalmát, alakját, filozófiáját és tragédiáját, ám aztán lassan elfelejtődött a *Végladás*, elfelejtettem én is, ám egy napon itt a tanyán azt vettem észre, hogy én tovább élelem-motyogom Kenyeres bácsi életét-szövegét, tovább rakosgatom bútorait, kedvenc tárgyait, viselem ruháit... mind inkább próbálva lelassítani a dolgokat immár magam is, jóllehet lelassultak azok maguktól is, akárha a Musil leírta terepen, akárha Sartre kategóriájának aurájában, sajtóharangja alatt (a tanyán nincs velünk sajtóharang, csak ha viszünk haza tanyasi sajtót, vajalját, az kerül sajtóharang alá, jóllehet az is Kenyeres bácsi sajtóharangja volt, az is Csömöre bácsié, akit, mivel a színházak nem vesznek tudomást róla, öreg ripacs, magam alakítok-játszok-kínólok az életben)... olykor azon kapom magam, ülök a gangon, Kenyeres bácsi támlás padján és két öklöm egy szétrozsdásodott könyökcsőbe dugva tangóharmonikázom, kísérem bús (Bus) énekemet... miközben a narancsszín mécses lassan a megdőlt, semmis fácskammá tűnik vissza, nyulak, őzek, apró fogoly-sorok igyekeznek a kukoricásból a Sárgaárokhoz inni...

Agyag Peti első nagyobb, Zentán megrendezett tárlatán már olyan különös telítettsége, intenzitása, hőfoka, erotikája volt munkáinak, kerámiaszobrainak, hogy érezni lehetett, pillanatok kérdése, történni fog velük valami. Explodálnak. Átváltoznak. Hiszen még a fűszálak is falloszokká magasodtak vagy mellük kezdett dagadozni. Egyik legjobb alkotásából, a *Karmesterből* pedig, hol egy kakas, hol egy disznó akart előbújni. A *Gyöngytyúk*, amely a *Rája* mellett egyik kedvencem, máris nagy tojásként izzott. A szépen csavart, kigyózó nyak, az arisztokratikus, kis hölgyfej már akár le is válhattak, külön alkotásokként is létezhetek volna, hogy a test nagy kézközd tojásként izzon önmagában. Igen, ez az alkotás, a *Gyöngytyúk*, mintha megtojtá volna önmagát.

És valóban, Agyag Petivel (Ózsvár Péter) is hamarosan valami hasonló történt. Megtojt. Amikor a következő alkalommal meglátogattam, a fűszálak között ott halmozódott valami hatalmas gázlómadár, vagy talán strucc, teljes fészekaljnyi tojása.

Egy teljes tojás-opus. Gyerekkorunk húsvéti fészkeit álmodtuk ilyenek.

Agyag Petivel beszélgetve megdöbbenett, mennyire ismeri a szárnyasokat, mennyire azonosulni tud a tojó jószággal, mennyi mindent tud a tojáról, mint olyanról. Valami ebből a még forró tojások között folytatott első beszélgetésünkből, noteszomban is fönmaradt. Megnyitászövegként most, itt a Régi Zsinagóga udvarán, ahol lám, máris mennyire megtalálták helyüket, fészkeiket, noteszomból szeretnék böngészni.

A tyúk enged legközelebb magához, mondja, amikor tojik. Pofákat vág. Peti annyira tökéletesen, élethűen utánozza, milyen pofákat is vág egy tyúk tojás közben, hogy szinte megijedek, egy kicsit magam is úgy festek, mint Chaplin óriástyúkot hallucináló hőse az Aranylásban. Nem szenved, mondja. Inkább maga is csodálkozik az egészen. Kissé felemelkedik. Jé, mondja, s közben kinyomja. Megtojik. Tojik egy tojást. A tehén nyugodtabb, jámborabb fejés közben, teszi hozzá.

A fácán és a szélkiáltó tojása a legtompább. Legtojásdadabb, lehet így mondani? - kérdem.

A feketerigó tojását szeretem legjobban, mondja. Miért? Kérdem. Azért, mert...

Az én madaraim, szárnyasaim, ha jobban megfigyeled a fejüket, mind tojnak. Tojás közben vannak elkapva. Megmintázva. Belegyúrva az agyagba. Azért csodálkoznak ennyire. Ilyen bambán. Tehát mindegyik alatt ott lehetne a tojás. Ahogy most már ott is van valójában. Mert látod, sorban megtojtak. Nem én. Ők. Bukválsan.

Gyerekkoromban, mondja, szinte teljes gyűjteményem volt: 40 féle tojás.

Megütöttük túvel (zsákvarrótúvel), kifújtuk, ki még az ökörszem tojását is (azt persze gombostúvel ütöttük meg). Milyen az ökörszem? Milyen az ökörszem tojása? - kérdem.

Az amforákon való munka - az amforákat csak én csinálhattam, mert csak nekem volt olyan hosszú karom - egyfajta bevezetés volt a tojásokhoz.

A zárt tojásban felgyülemelő nagy hő (4000 fok Celsius) azért nem robbantja szét őket, mert azokat is megütöm túvel, szöggel. Nem robbannak szét, csak finoman megrepedeznek egy kicsit. Míg mesél, mondom, maga is tyúkká, valami gázlómadárrá változik. Megnyúlik a nyaka, maga alá bámul, csodálkozik. Annyira azonosul velük, hogy el kell hinnünk, nem holmiféle ügyeskedésről, formálásról van csupán szó, el kell hinnünk: ő tojta ezeket a tojásokat. Agyag Peti. Igen, ezen még ő, Özsvár Péter is csodálkozik.

Minden tojás más, magyarázza tovább.

Ha kikeltek a kiscsibék, nagyanyám aztán szépen bevarrta, összevarrta - bestoppolta a kotlós szemháját. Mert különben majdnem mindig kiválasztott egy kiscsibét, leginkább feketét. Rasszista minden tyúk, mondja elgondolkodva Peti. Kiválasztja és aztán szépen, módszeresen agyonveri éles csőrével, szarucsákányával.

A kotlós szemének bevarrása számomra is megrázó, alapvető gyerekkori élmény, mint később majd a filmen látott, Dali és Buñuel által borotvával kettévágott szemgolyó, vagy Eizenstein nagy lépcsőjelenetében, az a kilótt szem. Tehát egyfajta korai, természetes, szerves dadaizmusról beszélhetnénk. Igen, mi valójában nem a kiáltványok, izmusok alapján lettünk dadaistákká, hanem miközben nagyanyánkat néztük, ahogyan bevarrja a kotlós szemét...

A tojás, ez a legegyszerűbb forma, az író számára is sokkal nagyobb kihívást jelent, mint első pillantásra gondolnánk. Az író a szó szoros értelmében írja a tojást - írott tojásokat készít. Noteszomban Peti feljegyzett mondatfoszlányai után, ilyen szavakat, feljegyzéseket találtam, minden bizonnyal Agyag Peti szavait továbbgondolandó kerültek ide.

Tojásdad (ellipszishez hasonló, elnyúltan gömbölyded); tojásidom; miért mondják mindig, ha nagy jég esik, hogy galambtojás nagyságúak?; tojáskérdés, mármint, hogy mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás; hangyatojás (József Attila: *A bábok között elaludt a hangya, Szél a bábokat most el ne fúdd*); himes (talán legszebb szavunk); patkolt; Kolumbusz tojása; tojástánc (olasz népi tánc, amelyet a tojások között járnak, a Tolnai Világlexikon közöl egy érdekes képet a tojástáncról); tojáson táncol (kényes, veszélyessé válható helyzetben van)...

És látom, akkor, először készülve megtekinteni Agyag Peti még forró tojás-opusát, magam is nagy izgalomban, a Tolnainál egy régebbi lexikon szócikkét is noteszomba másoltam.

Tojás, óvum, *a madarak mészburokkal fedett petéje. Részei kívülről befelé haladva a méshéj, testa ovi, belül kettős hártya borítja, melyet t. legvastagabb végén a légüreget, cavumaerum, foglalja magába, a fehérnyeréteg, albumin, ezen belül finom hártzával cicatricula borítva a tojássárgája, vitellus, s ebben fehér foltocska alakjában a kakashágás, melyet a jégzsinór, chalaza, erősít meg. Az ébrény a kakashágásból fejlődik.*

Valóban, teljesen megigézett ez a szócikk, az, hogy e nyelv még képes volt a titok hordozására, kihordására, kifejezésére. Valójában a jégzsinór ígézett meg, ami a kakashágást, a nemzést és a csírát, az embriót köti össze. Igen, az ígézett meg, hogy a forró, 4000 fokot akkumuláló burokból, héjban éppen egy jégzsinór az élet összekötője, az hogy a születés magas hőfokán éppen egy jégzsinór húzódik keresztül... Az volt az érzésem, később is, most is, hogy ebben a metaforában sikerült megtalálnom magamnak a titkot, az írónak ugyanilyen szavakra van szüksége a titok, az élet, a tojás titkának érzékeltetéséhez, igen, pontosan ilyen szóra, mint a jégzsinór, miközben, mondom, az agyag 4000 fok Celsiuson izzik, repedezik, szépen, finoman.

Fiam (Csáth Bácskáját adaptálva), mutatja, mit talált a Kanizsai ellenőrben. Kölcsön veszem, mondom.

AZ ŐSKANIZSAI

Megalakul a Magyarkanizsai Archeológus Bizottság.

A városháza építésénél találnak egy csontvázat, ülőhelyzetben, arccal kelet felé, mellette agyagtányér, agyagkorsó, fél sarkantyú és 3szögletű agyagpohár.

Az elhunyt talán harcos volt, tántoríthatatlan híve a többnejűségnek, sarkantyús szandálban, szürke lovon járt harcba, háborúba, s hímvérangot szerzett az italozás mezején. Meghalt akarátán kívül, hogy mennyi árvát s adósságot hagyott maga után, arra csak következtetni lehet.

Egy napsugaras tavaszi délutánon trombitaszó s hymnus eléneklése mellett elhelyeztetik a sírűregbe egy emlékirat, melyben körülményesen részletezik Kanizsa kultúrviszonyait.

Érdekes, szinte minden faluvárosnak van egy ilyen lelete. Ime, például a kishegyesieké (Vigh Rudolf *Kishegyes írói* című, számomra izgalmas kiadványban bukkantam rá; érdemes lenne újra, bővítve kiadni, hiszen a kishegyesi irodalmárok portáján valami csoda történt, egyszer meg kell kísérelni, talán nekem is, értelmezni e csoda mibenlétét, hiszen Rudival együtt indultunk, Németh István emberi habitusa, képzőművészeti érdeklődése, Dubrovnik-kötődése, művészetének bizonyos dimenziói, könyveinek nagy része nélkülözhetetlenek számomra, a fiatalabbak, Szerbhorvát, Virág, Mirnics és a többiek meg a reményt adták vissza nekem, valójában bennük születtek meg azok az írók, akikről titkon álmodtam volt, igazán szeretem prózáikat), amelyet Greiner Endre talált, írt le *Kishegyes történetében* :

Egy kettős sorban 300 drb. Nagyobb részét gyöngyököt találtam, ebben volt egy zöld üveg pohár, köröskörül félbabszem mintájú díszítéssel. A kettős sírban fekvők lábánál keresztben egy gyermekcsontváz feküdt, nyaktáján egy római mécses volt elhelyezve.

A szomszédot mindig a Krajičnik nevű zimonjici (Vojvoda Zimonić - akinek utolsó, befejezetlen regényében külön fejezetet szentelt volt Ivo Andrić) focicsapat felől faggatom. (A világháború után idehozott telepések laknak a járásszéli tanyák melletti két faluban: Zimonjicon és Velebiten. Kis pálya a pusztá szélén, pontosan olyan, amilyeneket újvidéki festőbarátom Djuragić Djura Djuraga festett felismerve e tanyasi pályák metafizikumát: két meszelt kapu a legelőn, egy fa, egy-két szárkúp... Meséli, nem jár ki a meccsre, úgymint idehallatszik minden, meg hát a bírót, mindig itt zavarják neki a Járásnak. Csak úgy csattog a klottgatyája. A minap is meccs volt, kezdi új cigarettát sodorva a horpadt dózniból (egy ideig völgyesi dohányt szívott, most, családi okok miatt, áttért az adóránira). Oldalba rúgta a ló és a dózni - én vettem neki Pesten - mentette meg a csípőjét, vagy talán az életét is. Nagy csetepaté volt, de végül elcsendesedtek. Estefele az asszony kiment a reterátra. Már letolta a bugyit, ráterpeszkedett a szívforma kivágra, amikor valami szuszogást hallott a reterát kis padlásáról. Sikítva kiszaladt. Még a bugyit sem volt ideje felkapni, fenekéből úgy állt ki a szar, mint egy letört csutka... Csak annyi időm volt, meséli a szomszéd, hogy odakiáltssak a fiainak: Kapd a villát! Azt hittem, girind vagy róka húzódtott be alá. De akkor leugrott nagy klottgatyájában a focibírót. Ez is neki akart szaladni a Járásnak. Azt hitte, mi is krajina-i telepések vagyunk, mi is a *Krajičnik*nek drukkolunk. De lenyugtattuk. Már mint hogy mi nem vagyunk drukkerok. Bevittük a konyhába. Megittattuk, megetettük. Azóta kijár hozzánk vajaljáért, birkatarhóért, sajtért, tojásért...

Gyerekkorom bírót is gyakran megverték Kanizsán. Igaz, mint hallom, mostanában is meg-megzavarják, megverik őket olykor. (Rezsőt épp most tiltották el örökre a focizástól, jöllehet a bíró ittas volt. Előbb csak grabancon fogtam, meséli, de akkor megérezttem rajta az alkoholszagot és nem bírtam ki, hogy ne adjak neki a pofájába.)

Egyszer, még kis elemista koromban, a Saco bácsit is megzavarták. (Addig főleg a zentai Urbánt zavargaszták, aki szabó volt, majd apám igazgatója az *Univerzál*-nál.) Messziről követtem az üldözőket, majd amikor Saco bácsinak, aki egy ravasz ember volt, különben (még a Gónó Palival is barátkozott állítólag) sikerült félrevezetnie őket, s mire lelohadt a lincshangulat, utána lopakodtam. Jóban voltam vele, ugyanis: övé volt városkánk papírkereskedése.

Elbűjt, úgy klottgatyában befeküdt a papundeklis polc alá, arcára kékvörös eres itatóslepedőt terítve. Neki még volt némi békebeli áruja. (Csak jóval később tudtam meg, hogy a háború vége felé partizánok adta ki magát, és összeszedte a privátoktól az árut, apám azt mondta, tőlünk is mind elvitte, államosította: a kék, a sárga pakk-, meg a fekete fotópapírt, ami nagyon kelt, mert légóriadókort azt rakták fel az emberek az ablakokra, elvitte mind a papundeklit, el az Elefanten Hautot, a krepp-, a flüsz- és a zsírpapírt. Megcsavarodott a szívem, míg apámat hallgattam, de a papírkereskedés számomra, aki azóta sokat álldogált, kupáskodott Párizs és New York, Amszterdam és Koppenhága, Velence és Prága legjobb papírkereskedéseiben, a papírkereskedés továbbra is a Saco bácsi papírkereskedése maradt, jöllehet ahhoz, hogy aztán mit is csináljak az íróeszközökkel, papírosokkal, mit írjak velük, mivel menjek rájuk, mivel is piszkoljam össze őket - mint például most is: a lepkevér és az azúr mellett gecivel-szarral -, jócskán hozzájárult az a keserűség, az a fájdalom, amit akkor éreztem, amikor apám Saco bácsiról mesélt, de az most még nem tartozik ide.)

Rátapasztottam a fülem a rozsdás redőnyre, tudtam, benn kell lennie, és máris hallottam, ahogy szuszog, vacog a doh és a fáradt olajjal felkent padló szagán is felülemelkedő rózszaszín és szalonnásan áttetsző radirok, tinták és kréták, ceruzák, csavart üveghegyű töltőtollak, Tinten-Kullik, zöld- és barnacsimos Pelikánok, üveg- avagy márványsima, zöld-kék kockás-vonalas füzetek, a Hammerek hatyúlajpajainak édes-tiszta illatában. Ismertem minden áruját. Titkon ugyanis arról álmodoztam, ha megnövék, Saco bácsi inasa leszek - és idővel valamiféleképpen (persze nem úgy, mint az államosításkor Saco bácsi és a Terzinek) egyesítem a papírboltját apám gyarmatáru kereskedésével... Saco bácsinál inasoskodom, gondoltam, és akkor majd engem is magával visz bevásárlási útjaira Maricichoz és Jankovichhoz, valamint az Urbán testvérekhez Újvidékre, sőt, egyszer talán a Rue de Rennes-be, Párizsba is. Különben az Itáliába zárandokló apácák mindig Velencében vásároltak Saco bácsinak: a Testolininél. Beatrix főnövér különben már meg is ígérte, magával visz egy zárandokútra, s akkor napokig álldogálhatok Velencében Testolini kis boltjaiban... Volt, amikor Saco bácsi azt is megengedte, hogy hazavigyem a zürichi Racher, vagy a müncheni Vang-Wangerow katalógusait... Emlékszem, amikor Elemérnek Arjomarie-prioux (meg kellett tanulni a kiejtését: Arszó Mari...) akvarellpapírt adott, hogy folyassa át rá a Holt-Tiszát... Speck és Koch-i-noor radírgumijaim voltak, Conté krétát lophattam Tiharmérnak, hogy a sulyom (ördögfej) ébenével megbirkózhasson... A sulyom volt ugyanis gyerekkorunk legmisztikusabb termése, tárgya-formája, fogalmunk sem volt, mi fán terem, csak azt tudtuk, a Tisza hozza valahonnan, egyesek azt állították, nem másról van szó, mint az ébenfa terméséről, s még azt is tudni vélték, hogy nemcsak Afrikában nő ében, hanem Romániában is, hiszen a tengerük is fekete, úgy hívják, hogy: Fekete-tenger.

Kezembem tarthatam a kobravezetők egyik első példányát, amely még a nagy T-vonalzóknál is nagyobb hatást tett rám - egy vonalzó, amely nem egyenest húz!!! Naponta teleraktam, kiüríttem az utolsó emeletet és rolós tolltartót, amelyet állítólag Vinczer, a főcserkész műasztalos készített, akiről viszont, nem sokkal azután, hogy Saco bácsi állítólagos partizán voltáról értesültem, tudtam meg, hogy az FBI-nak dolgozott és külföldre kellett szöknie. (Különben az utolsó emeletet és rolós tolltartót - 50 év múlva - T. Orbán nevű regényhősöm birtokába fog kerülni, s különösmód ő is szinte naponta átrendezi a londoni buszokra emlékeztető tolltartó rekeszeit, emeleteit...)

Ha majd Saco bácsinál inasokodom, egész nap nézegethetem-fogdoshatom a Watermann, a Pelikán és a Kawco töltőtollak testét, fülem mellett All-Stabilo íront hordozhatok - amivel mindenre írhat az ember, ám én nem fogok írni.

Nem fogok írni

(A papírkereskedő nem ír)

nem, semmire sem, tökélteltem el magam, csak azt a lehetőséget fogom őrizni, hogy ha netalán kedvem kerekedne, mindenre írhatnék, írhatnék a tanító tarkójára, a plébános homlokára, a lányok combjára, mindenre az égvilágon, írhatnék fűre, fára, falra, mindenre, mint később, majd ahogyan a szomszéd írni is fog - fűzőldelel - még a disznók és a marhák oldalára is, ám én, tökélteltem el akkor, semmire sem fogok írni: meg fogom őrizni a papírosok szüzességét!

Csak azt nem értettem, miért kell olykor egy igazi papírkereskedőnek klottgatyára vetkőzve rohángálnia a mézsporról csikozott fűben. Talán el kellene mennem a feleségéhez, nadrágot kémi a számára, mert különben holnap összeszart gatyában kell nyitnia, összeszart klottgatyában kell árulnia a flüszpapírt a cukrászoknak...

Nandiról mesél a szomszéd.

Németországi kalandunk (Heidelberg és Darmstadt között szűrtük a spargelt) után öt üszöt vettünk a temerini piacon, gondoltuk, ha felneveljük (500 kilogrammra kellett hízlalnunk szegényeket), s átadjuk őket az államnak, egy kis tőkéhez jutunk. És akkor már itt, járásszéli tanyánkon, komolyabb farmot létesíthetünk, új életet kezdhethetünk majd. Elhagyjuk a Virág utcát. Az állam nem vette át a felhízalt bikákat, magunknak - nekem - kellett levágnunk, nem jutottunk tőkéhez, jöllehet egy kis pénzünk azért maradt az állatok borzalmas leölése, még meleg húsának szétmérése után. Namármost akkor csináltattunk egy új istállót itt, akkor fogadtuk fel, a szomszéd ajánlatára (távoli rokonok ugyanis) Nandit tanyásnak. Malacokat, libákat, csirkéket és egy lovat vettünk az induláshoz.

Nandi felvirágoztatta a tanyát, a gazdaságot. Amíg egy napon, az egyik tresnyeváci kocsmában rá nem futott Évikére, a valóban szép (akárha amerikai filmszínész, pontosan ilyen nők bukkannak fel a vadnyugati filmekben is), sokgyerekes hölgyikére, és ki nem hozta az egész pereputtyot a tanyára. Azonnal megjelent Évike apja, Stratégia, valamint a börtönből épp szabadult bátyja, Károly is. Nagy dözsölés vette kezdetét. Amikor először látogattunk ki, a gangon söröztek, az udvar pedig tele volt elpusztult baromfival. Sok bonyodalmunk volt, jó, hogy élve megúsztuk ezt a második kalandot. Noha teljesen kifosztották a tanyát, ismét magunk maradtunk. Im már csupán egy számmal. Évikének új férjei lettek. Mindegyiktől gyereke. Sokszor meglátogattuk. Toncsi fiát nagyon meg is kedveltem. Évike különös mód még mindig olyan szép, mint volt. Misztikus módon, még terhes korában is karcsú marad. Nandival nem futottunk össze azóta, de követjük bonyolult életútját. Valójában egyáltalán nem is haragszunk rájuk. Hiszen immár megvan a véleményünk a Járást körülölelő tanyák rideg, csívenfosó ősmagyarjairól (szomszédunkat Szokolnak - Turulnak hívják, minket Kracsunnak, Karácsonyinak) éppen úgy, mint a környező faluk krajnai szerb telepeseiről. Épp nekem való kettős gyűrű, mondom olykor, közepén a szíkes sivataggal.

Nandiról mesél a szomszéd, mert első dolgunk felőle kérdezni.

Volt egy jó lova. Mindig elég jó lovai voltak, de ez volt talán eddig a legjobb. De ha megegetett, s bealkonyult, nem tudott maradni a seggén. Minden éjszaka lopni kellett mennie. Valójában ők nem lopnak. Nem is lopásnak nevezik. Egyfajta gyűjtögetésről van szó. Tehát látta Nandi, hogy fel fogják újítani a Szabadka-Kanizsa vasútvonalat, amelyen immár húsz éve nem közlekednek a vonatok. Töméredek kitűnő talpát halmozta föl például valahol Martonossal szemben. Egy éjszaka elment, hogy megpakolja a kocsiját. Mondani sem kell, akadt egy kiségitő is. Beleszakadtak, amíg megpakolták a kocsit a naftával preparált súlyos sínfákkal. Évekig lesz mivel tüzelünk, dörzsölte a kezét Nandi. A ló, ha nehezen is, de elindult a borzalmas rakománnyal. A Járáson jöttek, ugyanis Nandi valahol Adorján környékén élt éppen. Szuroksötét volt. Ehhez jól értett Nandi, tudta, csak szuroksötétben lehet akciózni. A ló, mondom, ismételte a szomszéd, bírta, Nandi már inkább attól kezdett félni, a kocsi roppan össze a teher alatt. Egy kukoricáson vágta át éppen - nehogy a közeli tanyáról meglesse valaki őket -, amikor teljesen váratlanul: megállt a ló. Nandi leszállt, megpaskolta, megszeretgette, megölegette. Pihenj egy kicsit, mondta. Mégis ideges volt, nehogy megneszeljék a tanya kutyái. Gondolta, most már indulhatunk. De a ló nem moccant. Belerúgott. Semmi. Ököllel az arcába vágott. Semmi. Tűnődött, mi ütött bele. Mert nem tűnt kimerültnek. Elővette bicskáját. Gondolta, kicsit megböki. Mert nem mert kiabálni, ostorral csapkodni. Megbökte a bicska hegyével a hasaalját. A ló nem mozdult. De hulyozni kezdett. Ez jó jel, gondolta Nandi. Kihulyozza magát és indul. Leült, hogy maga is megpihenjen egy kicsit. Hallgatta a csobogást. De a csobogás sehogyan sem akart abbamaradni. Mennyit hulyozik ez a ló?! kezdett el bosszankodni. Akkor sarat csinál maga alatt, hogy nem fog tudni elindulni. Csúszi ez a kurva szíkes, mint a vaj. Visszaült, hiszen olykor, egy-egy átmulatott nap, átmulatott hét után maga is szokott hosszan, szinte végtelen hulyozni. Akkor előkotorta az öngyújtóját. És a ló hasa alá nézett. Az ütőerét metszette át. Vérben állt az egész rakomány. A következő pillanatban összerogyott a ló. Halott volt. Megdöglöttél?! - kezdte el rugdosni kétségbeesetten. Nem volt más hátra, mint hogy lepakolják a rakományt a kukoricás közepén. Majd felhúzták a lovat a kocsira. És maguk vontatták haza. Másnap a parasztok csodálkozva látták a kukoricatábla közepén a sínfákat. Egy részük megjéjt, másik részük megörült. Ez így volt akkor is, amikor először hozták erre a vidékre a tüzes paripát. Éppen itt fog vezetni az új sínpar?! Tűnődtek. A vért fáradt olajnak vélték, noha akadt köztük gazda, aki megkóstolta, s pontosan tudta: vér az, még azt is, hogy: lóvér. Amikor meggyőződtek, hogy mégsem arra fog menni a vonat, lassan elhordogatták a sínfákat, ki gerendának, ki kűszöbnek, ki tüzelőnek használta.

Magyar Laci egyszer kimásolt nekem egy Széchenyi-idézetet a *Napló*ból. Meg sem néztem. Csak akkor vettem kezembe, amikor már meghalt - a Niagaránál -, és írni kezdtem róla a *Helyiérdekű utazó* című fejezetemet-szemelvényemet.

Megdöbbsentett (majd csak alább találok meg a pontos kifejezést, első fogalmazványaimban mindig azt mondom: megdöbbsentem, földbe gyökerezett a lábam etc.) a taknyos golyóstollal, vékony papírra másolt idézet. Előbb két részre bontottam. A gipszes részt a Jovánovics-dossziéba, a *Gipszkönyv*be tettem, a másikat pedig ide, a *Jégzsinórhoz*. De mivel valójában a *Gipszkönyv* a *Fadrót* része és a *Fadrót* a *Jégzsinórral* együtt a vulkánfiberben (*Vulkánfiber*) legalábbis elkeveredik a *Vég tónusa*, illetve hát a *Regény Mísu és társai* anyagával (amely különben is a 13-as számra épül), nyugodtan idemácsolhatom az egészet, ahogyan nekem kedves - egyetlen palicsfürdői barátom - Magyar kiírta volt:

1823. Május 13-án

Szabadkán át Szegedre! Milyen vidék és milyen szánalmas föld! - Egy gipsz- és szoborkereskedő azért nem akarja elhinni Napóleont halálát, mert akkor, véli ő, már bizonyosan csináltak volna gipszből valamit, a halálát megörökítendő. "A bécsiek már ráeszméltek volna egy ilyen jó gondolatra, ott ügyes emberekben, istenuccse, nincs hiány" - mondja ő.

Szegeden elégedetlen, rosszkedvű tiszteket találtam a Schneller-ezredből - no meg Desfurs grófot, aki 3 hónapnál nem élhet tovább.

Őt ilyen nyomorult, haldokló állapotban látni, nagyon megrendített. Este a Tiszában úsztam - /.../ Meghatott szívvel köszöntem meg a Mindenhatónak /.../

Napló (2. kiadás. Gondolat 1982. 297-8.)

Jobban utána kell nézmem az idézetnek, többször körül kell járom.

Először is nyomozni kellene az említett gipsz- és szoborkereskedő után, aki miatt valójában ilyen messzire merészkedett, hozzánk utazott a legnagyobb magyar, hiszen később majd száz évig nem volt műkereskedő (igazi műkereskedő a mai napig se nagyon van) Szabadkán, a festők képeit a kirakatokba rakták-állították ki a kisiparosok. Viszont az is igaz, hogy az *Atlaszok* - Szabadka maximális gipszműve, amely gyerekkoromtól fogva a mai napig megigéz, gipszérzékenységem kűffője - ahogyan az azuré, azur-érzékenységem pedig a nagy, kék palicsi, Zsolnay-váza (jóllehet apám boltjának festékes fiókjaival szoros összefüggésben-kapcsolatban természetesen) - amikor ideköltöztem, azonnal egy *Atlaszok* nevű irodalmi csoportot szerveztem, az *Atlaszok* felett olvastunk föl az *Atlaszokról* rendszeresen rövidke ideig - állítólagos alkotója, a bajai-szabadkai Telcs Ede (aki ifjú korában a szabadkai Szauer festőműhelyében kezdett dolgozni, de 1888-ban már egy pesti, majd egy bécsi gipszöntő mesternél dolgozott, miközben Hoffmann, majd Hellmer és von Zumbusch műtermét, mesteriskoláját is látogatta, de 1913-ban már, mint Gajdos írja: ő lett az újonnan megalakult Alföldi Művészek Egyesület és a Magyar Iparművészet Testület elnöke; Olaszországban utazgatott, Hollandiában élt, hogy majd immár mint kortársunk haljon meg - egy városban, Pesten élve évtizedekig, Szabadka zseniális építészeivel, Reichlle! - 1948-ban...) emlékiratában jócskán található gipszes momentumok, amelyektől talán visszanyomozhatnánk a Széchenyi számára olyannyira fontos gipsz- és szoborkereskedőhöz...

Másodszer a szegedi vonatkozásokat kellene jobban körüljárni, hiszen már ez az egy-két mondat - a kaszárnyák, a végeken halódó tisztek és hát a Tiszában való fürdés - is kész Szeged-regény (valójában itt látszik, s most a valóságban is nagyon így van, hogy tulajdonképpen: Szabadka-Szeged regényről van szó). E soraimnak minden bizonnyal örülne megboldogult költőbarátom, a

Szekszárdi mise szerzője, Baka István, aki egyik nyilatkozatában minden bizonnyal éppen nekem üzenve, arról beszélt, hogy ő Che Guevarával szemben Széchenyit választja...

De igazán engem a *Napló*ból kimásolt 13-as idézet (Csáthot 1913-ban helyezik Palicsföldre, s az ő figyelmét minden bizonnyal nem kerülte el ez a mondat, noha az ő gyermekkorában, az ő gyermekkorukban, 50-60 évvel Széchenyi látogatása után, közvetlen az ezredforduló előtti pár évben, némileg más lehetett ez a vidék, ez a föld) második mondata *ütött* meg. Hiszen már-már idilli, tündéri (igaz a tó tündéri voltával bombázásáig, a tó NATO által való megbombáztatásáig küszködtem, ám azóta a tóban lévő, máig éles, hiper-formatervezett rakétákat nevezem tündéreknek, sellőknek, s ha a tó partján sétálok immár, akárha Prufrock, beszélgetek velük) képet kezdtem festeni e vidékről: a virágzó Tiszáról, amelyet úgy kellene néznünk, mint Japánban a cseresznyevirágzást (lásd: *Nézni a Tiszát, mint radikális program*), és lám, e naplómban is, a virágzó szikről, mármint hogy a föld sőt virágzik, a szabadkai árvalányhajas pusztáról (ahol dr. Brenner-árvacsáth mint egy többszörösen is veszett kutya elpusztul), a határzóna tözegtavainak sárga liliumjairól satöbbi litániázva, olyannyira, hogy olykor az ifjú magyarországi írók turistavezetőjének, cicerónéjének érzem magam... Igen, és akkor, említettem, barátom Niagara melletti halála után (senki sem hallotta, hogy a nagy zajban szétduzzant a szíve, szét, nagyrészt a még a 100 éves szabadkai gimnáziumról szerkesztett könyv körüli politikai bonyodalmakban elszenvedett stressz miatt) trafált el, *ütött* meg Széchenyinek ez a rövidke mondata, felkiáltása-feljajdulása:

Milyen vidék és milyen szánalmas föld!

E járási, újvidéki-telepi és palicsfürdői ciceróneskodásom mellett volt még egy valósabb élményem, amelyről Dürer *Nagy fücsomója* kapcsán beszéltem egyszer a tatai JAK-táborban, mármint arról: *Hol és miért megcsókolni az anyaföldet?* címmel. A kérdés, mondanom sem kell, annál izgalmasabb, hogy az én anyaföldem nem az anyaországban található, jöllehet újabban regényhőseim mind erősebb erotikus vonzalmat éreznek az anyaország iránt, akkor is, ha a test maga nincs ott, az ürgelyük, amit olykor a kis pástorgyerekek megbasznak, jómagam is őriztem birkát itt a Járáson öt-hat éves koromban, azért ülök itt, a gangon, a Járás előtt, ma, nincs az anyaország lába között... Ha hazaugrok Palicsra, megkeresem az *Alföld* ama számát, amely részben közölte annak az említett beszélgetésnek az anyagát. Kíváncsi vagyok, mi is maradt fenn a dologból a szöveg hálóján. Mert a minap is éppen elsétáltam ama fücsomó, az én, épp apró birkabogyóval körülszórt Nagy fücsomóm mellett. Még élek, mindig tudni fogom, hogy pontosan, egzaktnál (Dürer stúdiumaival kapcsolatban sem tudni, pontosságról vagy egzaktságról beszéljünk): az Az. Talán már gyerekeim és pesti unokáim is tudják. Ismerik azt a fücsomót itt, a tanyánk és a Sárgaárok között. Röviden:

Hosszú, nagyon fáradtságos amerikai körúton, Columbusban, vagy Cincinattiban meglátogattunk egy idős házaspárt, akinek a fia, ebéd közben, igaz már a pudingnál, arról mesélt szenvedélyes, baseballos vehemenciával, hogy amikor utoljára járt Magyarországon, eltökélte, ha visszaér Amerikába: megcsókolja a földet. Olyan elementárisan hatottak rám a szavai, hogy kis híján kivájtam (lásd a görög tragédiákat) a szemem a pudingos kiskanállal. Ugyanis, már napok óta én is arra gondoltam, ha hazaérek: megcsókolom az anyaföldet. Faggatni szerettem volna, hogyan nézett ki konkrétan a csókolódzási jelenet, az Amerikával, Amerika földjével való csókolódzás maga. Lévén prózáíró, izgatott minden apró részlet. Hiszen különben, hogyan tudnám leírni. Illetve hát, hogyan tudnám majd végrehajtani magam is... Ahogy távoztunk a családtól, kissé körülmattam a házat, kerestem azt a tenyérnyi helyet, ahol a hollywoodi jelenet lejátszódott... Aztán hazafelé repülve, először Amszterdamban, az átszállásnál éreztem kísértést, de csupa kerozinfoltos volt a forró aszfalt. Majd Pest következett, ahol jugoszláv útlevelünk miatt azonnal félrevezettek, meghurcoltak bennünket, valójában elterelték a figyelmemet az anyaföldtől. Aztán néhány napig Pesten maradtam, majd a Párizsból érkező, mozgósínházbarátommal, Nagy Józseffel indultunk haza boldogan. Ám Szegedet elhagyva: húsz (számokkal: 20) órát araszoltunk a határ felé. És nem maradt más hátra, mint hogy az ajándékba hozott francia borokba öljük keservünket, különben, ezt komolyan állítom, behülyültünk volna, nekiszaladtunk volna a határnak. Mivel Jutka Pesten maradt, én is Jósokával mentem Ókanizsára, szüleimhez, majd még aznap ki a tanyára, ide: a Járásra. Hulla voltam. Majd az egyik hajnali-reggeli sétámon, a kialvó narancsszín mécses felváltó, megdől, semmis kis fa irányába indulva (megközelíteni kerülő nélkül a Sárgaárok miatt nem bírtam volna) egyszerűen csak, magam is meglepődve magamon: a földre vettem magam. Zokogva csókoltam meg az akkor birkabogyóval nem körülszórt Nagy fücsomót, amely minden bizonnyal úgy keletkezett, hogy a parasztok ott, előttünk fényesítették az ekevasukat, és egy földcsomót szépen körülnyírtak, majd benőtték a Járásra különben nem jellemző, ahogy én mondani szoktam: a százsorszép és ezerjő füvek.

Még egy mozzanat szorosan a dologhoz, perverz aktusomhoz (anyaország-anyaföld) tartozik. Már nem emlékszem pontosan, Tatán talán pontosabban meséltem el, hogy az a bizonyos mozzanat perverz aktusom előtt - vagy után játszódott-e le. A tévé előtt ültem, bután. Egyszer csak az első fogolycsere részleteit kezdték mutatni. A csere a Belgrád-Zágráb autót erre az alkalomra frissen csikozott, meszelt kis szakaszán játszódott (a többi rész fel volt törve a tankok, lövegek által, el volt aknásítva, betonsünökkel volt tele). A tévések ott tolongtak közel. Már látszott a libasorban közeledő foglyok sora. Soványak voltak, meggyötörtek, megkínzottak, borostásak, szinte feketék, mint a földből kiforgatott krumpli, minden bizonnyal koncentrációs táborokból szedték össze őket. Az első, ahogyan odaért a határvonalhoz, a mézscsikhoz, teljesen váratlanul, mindenkit meglepve, a földre (a rossz, a háborúkban tönkrement aszfaltra) vetette magát. És megcsókolta az anyaföldet. Hosszan csókolta. Az egyik fölvételezőnek így volt ideje elébe térdelnie, az arcába közelíteni, hajolni: zummolni. És a fogoly felemelte fájdalmas fejét. És körül a szája, pontosan úgy, mint a bohócoknak: vastagon meszes volt. Az embernek hirtelen az volt az érzése, bekapcsolják a nevető-tapsoló (illetve hát a síró-zokogó) gépeket.

Csak most látom, valójában egész idő alatt a Széchenyi-mondatot próbálom cáfolni, ezerjő és százsorszép füvekkel szórva be a szikes semmiséget, e rideg, bűdös, nyomorult vidéket, kietlen sós földet, amelytől gyerekkoromban a szó szoros értelmében világnak szaladtam. Majd csak 30-40 év után érttem meg, miért is voltak olyan bűdösek, piszkosak a járásszéli emberek, tanyák. Mert nem volt vizük. A szomszédék naponta hordókkal hordták az állatok itatásához a vizet Barát-kútról. Majd csak mi segítünk nekik, a 70-es években (még különös mód ma sem használnak több vizet a maguk részére, mint azelőtt a sivatagi időkben, főleg az állatok itatására használják, fürdeni ma is inkább a Barát-kút vályújában fürdenek...

Milyen vidék és milyen szánalmas föld!

Tegnap valójában verset szerettem volna írni. A tiszavirág (tegnap reggel fürödni voltunk Adorjánánál a Tiszán) *petite morte*-jával szemben, a mamut *grande morte*-járól. A masztodonok, a mamut nemi életéről. De végül eldobtam az egészet. Mi is történt?

Estefele átdalogtunk a szomszédékhoz. A nap, mint mondogatni szoktam, akár a japán zászlón. Talán sosem készült szebben alábukni. Volt még fél órája, hogy elérje a horizontot Kishomok és Kispiac, illetve hát Szabadka magasságában.

Magyar László levéltáros barátomat legtöbbször Szabadka (Palics illetve Ludas, mert, ahogyan én ókanizsai, ő ludasi volt) és Kanizsa kapcsolatai felől faggattam. Sokszor sötétedésig álltunk ott a Vértó sarkánál, ott, a későbbi újságosbódé körül (amelyet mellesleg majd kiló a NATO), és arról faggattam, hol is vezetett valójában a *Kanizsai út*, hol is közlekedtek a régiek - gyalog, lovon -, minden bizonnyal azért, hogy palicsi feleségem kapcsolatai mellett saját viszonyomat is kiépítem a Vértóval, Palicsfürdővel, illetve, hogy valamiféleképpen bizonyítsam egybetartozásukat, egybetartozásunkat.

Egész gyűjteményem van ilyen jellegű értesítéseiből, jellegzetes papíroisból. Nem állom ki, hogy az *Őskanizsai* cikk, illetve hát a Széchenyi-idézet mellé ne másoljak ide még egy a postához, a fürdőhöz és a színházhoz kötődő információját is (annál is inkább,

mivel egyesek szerint a Kráhl név valójában a nagy filmes Kordáék neve), utána majd csak visszatálok eredeti témámhoz, amelyet különben is már az egész végére szántam volt eredetileg is:

A palicsi postaállomás 1870-ben jött létre: Palicsfürdő bérője és partnere Kráhl Jakab ókanizsai kereskedő.

Krahl Jakab és Hoffmann Sándor (ókanizsaiak) 1870. június 1-én évi 5.000 forint összegért a várostól bérbé veszik a palicsi fürdőt a hozzátartozó épületekkel.

1891-ben Ókanizsáról érkezett Palicsra Bátossy Endre társulata, előadások a nyári színpadon (színpad); színészek: Völgyi Katica, Füredi Károly, Olasz György (Bátossy Endre igazgató). Előadták például: Nagymama, Papageno, kanári hercegnő stb.

Tehát átbálgattunk a szomszédokhoz. Azt hittük fejnek. Majd aztán sámlikra, tuskókra ülve, miközben a gyöngytyúk fölröppennek az óriás, kiszáradt ecetfára (az olajfán kívül itt semmi sem marad meg a tanyák körül), anekdotáztatunk (felénk ez a dalolgotást helyettesíti minden bizonytalansággal) éjfélig. De már a kukoricatábla sarkánál észrevettük, sürgés-forgás van odaát.

A Nyakúék (a Kracsunok például Hasúak voltak) kocsit után kötvé elhozták a szomszédhoz folytatni tehénkéjük. A Nyakú mellett ott ült a bakon tízéves kislányuk is. Mire mi kényelmesen odaértünk, a szomszéd már ki is vezette Bandit, a tonnás bikát. A tanya mögé húzódtunk, volt ott ugyanis egy lapály. Ez volt a szomszéd: hágdája. A böhöm bika azonnal próbálkozni kezdett a tehénkével, de a tehénke állandóan elfarolt. Olykor nem is bántuk, mert úgy tűnt, csontjai-izmai nem fogják elbírn Bandi tonnáját. A szemünk előtt fog összeroppanni. A földbe süllyedni. Mi férfiak csoportba verődve az egyik szárkúp tövében szellemeskedtünk. Az asszonyok az istálló meleg falának támaszkodva, kissé messzebről figyelték az eseményeket. Mármint, hogy sikerül-e. Idővel a férfiak közelebb mentek, próbálták igazgatni, lökdösni, összepásztítani őket.

Egyszer csak, lévén magam is jócskán szemérmes városi, azt vettem észre, egyedül állok a szárkúp tövében. És már valami harmadik dolgot nézek. Tekintetem ugyanis véletlenül a kislányra esett. Addig azt hittem, ő is ott van az asszonyok között. Füleli, lesi, mit szoktak mondani ilyenkor az asszonyok, amikor a bika megugorja a tehénkét. De nem volt közöttük. Észrevétlen, akárha talpával simogatná a sőt, lassan araszolt a kocsitól a Járás közepe felé.

Bele a naplemente észbontóan szép orange-ába.

Ám még mindig jól lehetett hallani-érezni-látni, ahogyan gyöngye csontjai a tehénke csontjaival, a tehénke lényével együtt vacognak-remegnek-ropognak. Ám úgy, hogy ebben a vacogásban-remegésben-ropogásban benne volt a naplemente észbontó orange gyönyöre is, amely immár kezdett szétfolyni a horizont sütősen fölfénylő sós legelőjén, de benne a megfogantatás jégzsinórja is valamiféleképpen. Ahogy ott állt hátat fordítva a súlyos üzekedésnek, amely abban a pillanatban össze is jött, szemérmesen, kezében egy kis csokor kamillával, hirtelen úgy éreztem: az Isten is így viselkedhetett: Ő is hátat fordított szemérmesen a mamutok grande morte-jának.

Híszén az Istennek akkor is egyedül csak a jégzsinórra kellett ügyelnie. Akkor is és most is, minden bizonytalansággal.

Tandori Dezső

A mesemondó

(Költői levél)

1966 nyarán,
a londoni focivébé előtt,
mellesleg, és ... hagyjuk a fenébe,
ha így megy tovább, sose kezdjük el.
Valaki azt mondta: ti mesemondók...
De nem. Valaki lenn Balatonlellén,
én nem tudom, hogy is jött ez...
Na tessék. Azt mondta egy "mérnökember"
- nem kívánok vitát indítani!! -:
"Ti mesemondók", szó szerint-e, ezt
mondta, lényeg szerint... nem is tudom,
szóval, hogy a mesemondók mesésen
keresnek, ahhoz képest, hogy a "műszak"
hogy keres, igen, "ti csak odavettek"
- erre emlékszem, direkt dialektus
jegyben mondta, hogy odavetnek a
mesemondók valami ezt-meg azt,
és verhetik a pénzautomatát,
ők meg - hogy "műszakék" - a micsodájuk.
(Puskás szelleme még. Letolt gatya
legendája, Békevilágtanács
unt ücsörgése, és Puskás a Zelkkel
- vagy Juhász Ferivel, mással, egál; bár
a 2:3 lett volna a 8:
:3 után egál, Ócsi batyus
teherrel ne jöttetek volna, batyus
Helvétből haza -, hogy "ti mesemondók...")
Na most én ezzel nem is akarok
mondani semmit. Amit akarhatnék
- döccentek a rímen -, a múltban is,
a jelenben is végtelenbe vész,
ködbe, mint Párizs Villon képzelt segge
alatt képzelt fa képzelt kötelén.
Szabó Lőrinc írta: ha ezt tudom,
bizony, rögtön felakasztom magam.
Jó idők nem jönnek a kultúrára,
de ez a géniusz oly büntetése,
ahogy vak-marokkal szórt, csupa-hívság
volt az ántivilágban a "mese"
- magyarhonian még például a
a jugókhöz, szlovákokhoz, románokhoz
satöbbi képest silány bére is -,
a "mese" bére. Vers, novella, gyermek-
irodalom, regény, esszé, egyéb.
Nem megyek bele ebbe. Ah, ahogy
Kosztolányi azt írta, hogy 1-
-914, sietni, és jött
a háború, mondhatnám, sietett-e,
jól gazdálkodott-e, és volt miből
gazdálkodnia? aki megtehetette...
... jött a... jött s itt van a... nem is tudom, mi.
Idők Szelleme. A Globálna, a
Globus, mely nem mustár és nem uborka,
bár sok mindenre uborkaszezont hoz
Élhetsz a boldog tudatban, "mesés", hogy
amit csinálsz, nem kell senkinek úgy,
hogy meg is élhess belőle csak a

lét minimumán - de ez mára már
napilap-téma... élj bármi tudatban,
valami minimum alatt lehetsz csak,
ez lassan átítat, és mire mint más
lakos megörvendhetnél: rólad van szó
a cikkben, nyomtatásban, "Nyomtatós Te",
már rég a kígyóbűvölt állapot
dermedtségében ülsz - s most mit csinálj? Nem!!
Erről nem írok, Kosztolányi inkább
révületbe vigyen; hogy egykor vőfény
voltál, s hogy kalapodon a verőfény
táncolt. Nagy fény volt Lellén, boldog is
lehetnél volna, és nem is akárhogy,
mégis olyan lett az egész, miként
nem tudtál más olvasmányt kikínlódni
magadnak, csak a Stevensont, azt vitted
- tizenhétszer olvasott szíved csücskét,
számárfüles-kopottját! -, fa tövében
lapoztad, tallóztál benne, megint
becsuktad, olajosabb lett kicsit,
kínlódttál akkor is emígy meg úgy,
ezen a sok munka pár évtized
során segített valamit, mesésebb
időd volt az, másokét megítélni
nem dolgoz, megvan a magad baja.
És tennivaló most is van - csodák
vannak? -, de a céltalanság, akár
Jékelynél Cyrano koponyáját
ugyanez, behasította, eléggé
hasogat, áthat, oda hat, hogy
ezt mondd: se Mr. Hyde, se a Jekyll
doktor nem vagy. Írod ezt és nem írod,
hiszen, mint cikkekből is tudod, végképp
eldobható a szép illúzió,
hogy verőfény táncolna a cylinder
kemény színén, és koponyád - mese! -
kis nyúlként, tigrisként, vagy tigrisankként
szökkenne belőle, vagy... még talán
akinek ehhez úgy személy szerinti
kedve van, úgynevezett szerelemre,
ma is - én nem tudom. Tudnám, de nincs is
kedvem. Meg a lovakhoz se. Ugyan, mit
találgassam ihletetten, Brocando
vagy Fecundo győz, vagy Allez Cyrano,
ha viszont ez nincs, csak szemem lehúnyom,
és ott járok a legszebb fogadó-
irodakömyékeken Londonomban,
mely nem az én Londonom. Párizsom
szelem át - nem Párizsom -, és a többi.
Mit fárasszam magam ehhez? Faszom
fárasztja magát, vagy hát ő se,
már hogy ki lesz itt vőfény és mihez!

Meg bárhol, az Örök Üdvösségben sem.
(Azt nem únnám, mondta költő-tanárom.
Mit tudom én. Ha jön az az unás, a
mesemondó csak elkanászodik, s... Etc.)

Veress Miklós

Taglódások

*A vénhedő értelmiségi olyan mint a színpadi ló:
legszívesebben belenyerítene némely hősi monológba
direktor- és stílváltozások közepette de csak
utólag tehetné mert a főjelenetre mikor
hátáról lecsusszan a szónok - bekábítózzák no meg
szája is bekötve szemellenzője is védi hogy
bele ne bolonduljon a jupiterlámpás világba
gyomra korog megelőzendő hogy netán citromokat
vajúdjon szétrugdოსott hátulja a színpadi árokba mikor
fölvonulnak a rágózó statiszták: ismeri őket
a színpalak mögöl hol jó nagyokat vihognak hörögnek
s akkor kockacukrot kap tőlük hogy föl ne neszeljen
a direktor - orlyuka szippant emberi kancaszagokba -
különösen a trójai nőket utálja mert minek egy faló
oda hol a virsli-vursli előtt még elálldigálna
egy darabig: csak annyi időre hogy emlékezzen
csikói korokra de most már egyre molettebb túlsúlyát
nem tudja leadni - azok a vihogós makkacukorkák -
mások élnek dobognak nyihaháznak helyette pedig
valaha ló volt igazi ló és csillagos homlokára
nem várt a tagló mely elődjét is fölküldte az égi mezőkre
hol színpadi és cirkuszi lovak sörénye lobog szabadon
s nem lassítja futásuk jelképekké a kameráknak
objektív istenszeme sem: visszanyerítnek
a vénhedő értelmiséginek ki nézi a nosztalgia-filmet
zabla helyett cigarettát rágnak műfogsorai
és nem is emlékszik előző életére: a sörényre patákra
arra hogy a jupiterlámpák fényében ünnepelt színházi ló volt*

Hajnali képzelgés

*Szilánkokra hullt a sötét
ez az álomi kirakat
s nem tudván: korán vagy későn
a horkoló ház fölriadt:
valaki betörte a kapu üvegét
ettől mindenki meglapult:
tán nem volt nála kapukulcs
vagy meglehet nem itt lakik -
csak azt jelezte hajnalig
ahogy a vére fröccsent
a hetedik emeletig
tántorgását a lépcsőn -
pedig ebben a házban nincsen
hatodik emelet sem*

Utak csillagjai

*Virrasztva teliholdnál
ezüstjét ihatod
mindannak, ami lennél
ha volna csillagod;*

*akár egy kisgyerekeknek,
ki még veled teli -
trombiták szédelegnek:
angyalok kürtjei.*

*Farsang után az ének
zeng böjti-szél-imát,*

*míg magadéhoz méred
egy lélek lábnyomát:*

*ki voltál, vagy - vagy lennél,
az, ami soha sincs:
az út vagy, amin mentél;
csak hátra ne tekints!*

*Mert utánad zúdulnak
ezredek s évadok -
az Apokalipszisnak
esküdt Négy Lovagok;*

*és nincs kardod, se vérted,
nincs megmentő imád;
mert magadénak vélted
a lelked lábnyomát.*

*Az út legyél, min mennél,
s lehetőleg: gyalog.
A kút legyél, ha innál
vizéből csillagot.*

Karafiáth Orsolya

Ki ez a, ki ez a pszichedelikus Szálih?!

Csak sóhats egyet, máris ott terem.
Már szinte kér, ha baj van, őt gyötörd.
Pár szó, s megnyílnak messzi, új világok -
oázis ő, vagy talpalatnyi föld.
nem tudni azt se, hol nevelkedett,
hegyek szülöttje, vagy éppen hortobágyi.
Kérdéseidre csak kérdéssel válaszol -
ki ez a, ki ez a pszichedelikus Szálih?

Egyszerre több helyen is megtalálható,
legyen az bunker, bár, a Villa Negra.
Kellékei: komoly fej, átütő humor -
társaság ha van, középen ő a pontja.
Két karja közt három-négy nő lapul meg,
sajogjon bár derék, kar és a vádli -
már csak ő csörög őrült ütemre...
ki ez a, ki ez a pszichedelikus Szálih?!

Hétvégenként mozgalmat szervezünk -
kiáltvány készül, tervek, röplapok.
Büszkén nézzük magunk, világtükörben,
s az ellentétek áthidalhatók.
Tömeghatás - csak ez várat magára,
aztán kitarunk persze mindhalálig.
Az ellenség meg félve súgdolózzon:
"Ki ez a, ki ez a pszichedelikus Szálih!"

Rövidre zárás:

Barátaim! Sorolhatnám egész napestig,
de úgy sem fogja senki kitalálni,
honnan jött, merre tart, vagy pontosabban
ki ez a, ki ez a pszichedelikus Szálih...

Visszatér

"... olyan volnék,
mint a vonalak mögött a felderítő..."
Heaney

Övé a fáradtság, az izgalom.
Akartam, így történjen meg velem.
Hogy is nézzen? Nincs, mit felfedni kéne.
Tekintet megcsaló érzékeken.

Elképzelem, ha volt is, most mi lenne -
miképp igaz, s belőlem mennyi látszik.
Először, hogy tudom, hozzá milyen
lettem. Mihez tartó, s mitől a másik.

Övé a fáradtság, az izgalom.
Ne lásson biztonságos sávokat.
Hogy is szeretne? Míg megérkezés
vagyok, kívánom egyre, távolabb.

Vári Attila

A Szentiván-Éj-Sziget

Ajánlom a dodrudzsai Mangália kikötőjében született görög Jorgosz Vitanidisz emlékének, aki román filmrendező volt Bukarestben, és egyetemi tanárom, és akivel egy éjszaka a mahmudiai tatár hádzsi jóvoltából láttunk valamit az atyák hegyének nevezett Bábádágban. Álláh irgalmas. Kyrie eleison.

Ha egyszer minden mese átköltözne a hétköznapi világba, olyan szörnyű lenne az élet a földön, hogy még a hétfejű sárkány sem menne ki az utcára. Arról aztán egyszerűen szó sem lehetne, hogy Piroskát elküldjék a nagymamához, vagy a kicsi királyfi elinduljon szerencsét próbálni.

Verekedő hegyek lesnék az embert az utcasarkon, s a gyalogátjárón elálna az utat egy csipkebokor, s csak akkor engedne át, ha három kérdésére felelünk. Persze az is szép dolog lenne, ha a vízcsap akkor adna vizet, ha előbb megtisztítanánk a forrást, a pékség is csak akkor látna el kenyérrel, ha előbb kikotornánk a kemencéjét...

A boszorkányok és varázslók, a félszemű emberevők és üveghegyeken túl lakó tündérek rémtetteiről már nem is beszélek.

A mesék maradjanak meg a szavak birodalmában, a szavak viszont legyenek olyan áttetszően tiszta üveghegyek, amelyeket minden ezer évben meglátogat egy griffmadár, hozzá törli a csőrét, de amire a hegy elfogyna, addig az emberi melegségtől megolvadtan tovább patakozna a kristály-szikla, hogy folyamok deltáin átszűrve szavai tisztaságát, elérje az igazság Óperenciás tengerét.

És annak a tengernek a közepén lenne egy sziget.

Akárki is mondja, hogy lehetetlent állítok, de én láttam azt a szigetet. Fű helyett piciny ezüstszegekből nőtt rajta a pázsit, de olyan vékonyka volt, hogy nem sérthette föl az ember talpát, s a szigetet átszelő sétányt hárfák szegélyezték. Aranyozott hangszerek voltak ezek, amelyek már attól is zsongó zenébe kezdtek, ha az ember éppen csak elhaladt mellettük.

De igazán gyönyörű csak akkor volt ez a dal, ha naplemente idején a föltámadó szelek végig zümmögtek az ezüst füveken, hogy aztán kamaszlányos viharzású legyintéseikkel megszólalásra bírják a hárfákat is.

Én nem vagyok szavahihetetlen ember. Eddig még nem voltam az, ezért ki is egészítem ezt a leírást: 1977 nyarán a Fekete-tenger egyik partközeli szállodájában vártam a hajnalt, s a zöldes fényű dobrudzsai bor mellé, mintha csak olvasmány lenne, elvittem a tatár kereskedő által bagóért följánlott fényképalbumot.

Pizsama-csíkos kaftánba öltözött öregek voltak láthatóak a képeken. És házak, amelyeknek ablakait apácarács fedte. És voltak benne számaron baktató öregasszonyok és nevenincs kisfiúk is, de az egyik kép valami olyan hihetetlen dolgot rögzített, hogy akkor rögtön nem is fogtam föl a lényegét.

Öreges szépia színű volt a fotó, s ha nagyon megerőltettem a szemem, látni véltem, hogy 1927 hatodik havának huszadik éjszakáján lovasok kergetnek egy égő szalma-kereket.

Hatalmas lehetett a kerék. Az is biztos, hogy teljes terjedelmében égett, de a szépia-bronz miatt olyan volt a képen, mintha aranyporos halotti koszorú lenne.

A dátum csupán azt árulta el, hogy az esemény akkor történt, sok évvel ezelőtt és azt az éjszakát fényképezte le valaki, de aztán a kép hátoldalán ott volt a hol kérdésre is a felelet. A történet helyszínének neve: Foto Farinos. Badadag.

A pecsét olyan lila volt, mint az elkobzott húsról ütött bélyegek. Nem is tudom, hogy miért éppen ez jutott eszembe, hiszen minden pecsét lila volt még az én időmben is. De a lovak miatt arra gondoltam, hogy állatorvos tiltása ékeskedik a kép hátoldalán, és nem a műterem neve.

Apró kortyokban ittam a mélyhűtőben tárolt poharakból a bort.

Csak a vastag üvegpoharakat tettük be, így az ital sem volt túl hideg, s megspóroltunk magunknak néhány szomjúsággal gyötrető órát, mert bármit is vettünk, ott voltak a jéghideg poharak. Rögtön ihattuk a Barack-szukot, az árpából készült brágát, de az uborkás üvegekből kimért kvász is jobban esett, ha nem éppen olyan meleg volt, mint az aszfalt, ahonnan árulták.

Éva aludt.

A hőség fölszegezte a ventilátorra a meleget, s hiába állítottam a legnagyobb fokozatra a készülék gombját, mert a kínzó forróság úgy csapkodott a fejem fölött, mintha égő rongy lenne a plafonon, csak az újságjaim és az ágynemű vette tudomásul a szél változását, s akkor a fényképeket elválasztó mattított celofán ívek mozgása közben megláttam, hogy a lovasok mögött lefátyolozott alakok állnak.

Éva fölébredt és megpuszlit.

- Próbáld te is aludni - mondta, és én nagyon büszke voltam, hogy ez a tengeri naptól indiánszínűre pácolt lány, akinek olyan illata volt, mintha bazsarózsából lenne a bőre, hozzám tartozik.

- Kérlek, vedd le a nyakláncodat - mondtam, mert nem sokkal előtte adtam neki egy bizsut, amelynek függőjében egy mákszemből faragott lepényhal pompázott, és az a függő olyan jó minőségű nagyító lencse volt, hogy a parton meg tudtam vele gyújtani a cigarettát.

- Vetközzek csontra? - nevetett Éva, s ebben igaza is volt, mert a szálló nudista strandjái sem öltöztünk fel soha. Az a bizsu volt rajta minden öltözet.

- Buna zia domnisoara Eva - köszönt reggelenként a liftes, de sem neki, sem a pincéreknek nem jutott eszükbe, hogy meztelenek vagyunk.

Éván nem is volt más soha, mint az a nagyító, s én csupán azért tekertem magamra a törülközőt, mert vágta a fenekemet a nádszékék ülőkéje.

Éva nevetett.

- Miért vetközzek le?

Egészen rövidre vágatta haját, olyan volt, mintha csak pihék lennének a fején. Zöldes szeme úgy világított, hogy le is kapcsolhattam volna a villanyt. De eszünkbe sem jutott a szeretkezés. Meleg volt, s a meztelenségénél jobban nem védhetett semmi egy nőt, aki még szűz volt. Különben is, ebben a forróságban...

- Nézd - mutattam neki a fényképet, s a nagyító alatt már azt is láttam, hogy a tűzkereket csapkodók egyikének a tenyere is lángol.

Ezt a tengeri kirándulást Éva találta ki. Azért jöttünk a nudálók közé, mert szerinte itt nem lehet helytelenkedni, ha egy férfi azt a dolgot akármilyen megbotránkozva, de ő még nem érthette, hogy a szememmel is magamévá tehetem. Az alkata tette, vagy inkább olyan volt a természetete, hogy azt mondtam neki:

- Te nem is virág vagy, hanem egy méhecske, amely saját szárnyairól gyűjti a nektárt.

- Szóval valamiféle angyal vagyok?

- Valami olyasmi.

Azokban az években nagyon gyűlöltem magamat. Túl egy igazi és egy féligazságos házasságon, Éva olyan volt, mintha minden kamaszkori álom egyetlen nőben találta volna meg a helyét. És ez a nő nem volt kislányosan szeleburdi, sem asszonyosan elnéző. Pont olyan volt, hogy úgy érezhessem, én valaki mellett vagyok, és azt a valakit mellém rendelte az isten.

Nézegettük a fényképet, és Éva álmodozó hangon olvasta a dátumot.

- Pontosan ötven esztendeje.

Csak akkor döbbsentem rá, hogy eddig észre sem vettem, pontosan ötven esztendeje készült a kép, s már azon sem csodálkoztam, hogy Éva fölveszi egyetlen ruháját, az indiai fehér szarít, s hogy rám erőszakolja a sortot és a pólót.

Ennyi volt az öltözködés.

A szálló előtt egyetlen taxi állt. Ő sem fuvarozott, csak feketén váltotta a pénzt, s amikor azt mondtam, hogy az atyák helyére, Bábádágra megyünk, elkáromkodta magát.

- Hájsziktir - szakadt ki belőle törökül az indulat, de aztán felismerte Évát, a frumoasza dzsermánkát (a szép németecskét), ahogy a szállodában elnevezték, s azt mondta, hogy ez nem az az éjszaka, amikor keresztényeknek Bábádágra kellene menniük.

- V etovo vecséra ész t jégyn tátárszkij protyeszt. Muhamedánszkij biszericsejszkij protyeszt, protyiv rumszskij pájrádkov - motyogta lipován dialektusban.

- Mit mond?

Én annyit értettem, hogy valami tatár szertartás van ilyenkor a román hatalom ellen, de nem igazán akartam hinni a fülemnek.

- Szerintem csak azt akarja, hogy előre fizessünk - mondta Éva, de a taxis tiltakozni kezdett.

- A kicsid fáta nem van nyemec? Úr nem van nyemec, hanem vannak madzsarnak? - kérdezte tört magyarsággal.

- Miért hitted, hogy németek vagyunk?

- Ez a hotel ocsmánység nyemcka. Itt én nem hallani mádzsár beszéd.

Aztán elvitt Bábádágra. Úgy vezetett, mintha lovon ülne. Hirtelen rántotta el a kormányt a kanyarok közepén, és indokolatlanul gyorsított és lassított az egyenes úton, nem is a kormánykerék volt a kezében, hanem gyeplő, és a mozdulatai arra utaltak vissza, hogy nincs messze attól a világtól, amikor még legeltetni is kellett a lovat menet közben. És a táj egyre jobban hasonlított a fénykép bronzos éjszakájához.

Lilás kék hegyek meredtek ki a tengerpart síkjából, s mielőtt elértük volna a lakóteleppé silányított mohamedán várost, a taxis letért az útról.

- Maguk az én vendégeim - mondta románul. - Csak arra kérem a kisasszonyt, hogy fedje el az arcát, és ha románul szólalnak meg, minden mondat előtt ismételjék, hogy "bocsánat, hogy éppen ezen a nyelven mondom".

Hihetetlen, amilyen amerikai vadnyugatot utánzó, de annál szebb és magányosabb sziklás fennsíkon hajtott át, aztán egy útjelző mellett le is állt a taxijával.

- Ez Kára pázár, a fekete város. Itt csak halottak laknak és a megszülető nap. Amikor én még gyermek voltam, pujtátár - tette hozzá szomorkásan nevetve - jöttek Krímből és a Volga mellől is a testvérek megsíratni a földet, ahol mi csak szállást teremtettünk.

- A szállás van madzsariul is szállás - mondta nagyon komolyan.

- Az ember arra születik, hogy isten meleg napjai után barmainak télre jászolt, a családnak pedig szállást teremtsen. S ne legyen rabja a földnek, mert mi tatárok mindig-mindig körbejártuk ezt a tengert, de aztán jöttek a határok, s ez a szent temető város, a kára-pázár-ovo is idegen ország lett.

A fennsíkon embereket láttunk, s én egy kicsit büszke is voltam arra, hogy magammal hoztam a fényképeket. Odaadtam a taxisnak, azt mondtam, hogy ez a mi ajándékunk, remélem, örömmel veszik kézbe az itteniek.

Nem tudtam, hogy a tatárok vallása tiltja a képeket, de ezek a tatárok már csak szellemei voltak a hajdan örök mozgásban lévő hordáknak.

Kergették ugyan a Napot helyettesítő szalmakereket, de már nem volt komoly a szertartás, s amikor megtudták, hogy nem román turisták vagyunk, piros festékekkel bekenték Éva ágyékán is a fehér szarít, hogy pontosan olyan legyen, mint az ő asszonyaik.

- Mert a vörös azt jelenti, hogy Isten magot teremt a kiontott vérből - magyarázta Évának egy tekirgioli tanárnő, s akkor közel nyolcszáz esztendő magyar értetlenségének homályából megértettem a tatárjárások iszonyatát.

Láttam az üszkösen füstölgő anyaföldet, hallottam a dúlások rémmeséit a meggyilkolt asszonyokról, az elevenen széttépett csecsemőkről, és a vérről, amelyet leginkább fehérre meszelt templomokra kentek ezek a pogányok. De soha senki sem említette, hogy betöréseik rövidke voltak, igazából olyan parányiak, hogy a nemzetek számára mindez csupán egyetlen éj, a legrövidebb napfordulós éjszaka.

És megértettem minden félelmet, amit valaha a tatárok idézhettek elő.

Vágtáztak a lovasok a már szinte csak parázsló kereket csupas tenyerükkel hajtva a pusztán, s a lefátyolozott asszonyok ágyékán ott virított a megújulás vére, amelyet célpontként használtak a férfiak, hogy égő fagyútól lángoló kezükről a tüzet eloltsák.

Amikor fölkelt a nap, a maradék parázásra dobáltak minden fát, amit magukkal hoztak, s az asszonyok nemcsak áttűzték ruhájukat, hogy ne látszódjék a hajdan báránnyal, ma már csak festékekkel fölrakott vörös fölt, s a kormos férfitenyerek nyoma, de a hamu és szén keverékével szét is mázolták az egyértelmű bélyeget.

Olyanok lettek a kislányok és a szülői képes asszonyok, mintha a kéményseprő szakiskola diákjai tartottak volna fogdosási bemutatót.

Ennyi volt az ünnep, egészen pontosan ezt értettük meg az ünnepből, s hazafelé magunkkal vittünk még annyi embert, amennyi a nyitott csomagtartóban, az autó tetején és az utastérben szorongva elfért.

De ők Mámájá-Ormánnál a fürdő előtt kiszálltak.

- Látja, ezek még ormánnak, rengetegnek nevezik, pedig már erdő sincs.

Nem vett el pénzt.

- Ez az én fuvarom volt - mondta, s még nagyon halkán hozzátette -- Köszönöm, hogy meghallgattak.

Már szépen sütött a nap, s Éva szarját összefogta magán, hogy ne lássák rajta a vörös vérfoltot, se a tenyerem nyomát, amit erőszakkal kormoztak és nyomtak a hasához a tatár barátaink.

Összeszorította ágyéka előtt az indiai gézruhát és elindult a víz felé.

A strandunkon volt, nyugodtan mehetett volna meztelenül is, de ő fehér ruhájában lépkedett a hullámok között. Lépkedett, mint aki mindent tud erről a világról, s akit akkor sem érhet meglepetés, ha már levegőt sem tud venni a szájába nyomuló víztől.

Amikor észbe kaptam, már csak egy kis világító pontot láttam a horizonton, s a mentők, a szálvámár vészcsengőit és a csónakok motorjainak feldübörgő hangját hallottam. Mindenki menteni akarta. Menteni azt, aki nem is úszott, nem is sodorták a hullámok, csak éppen beleveszett a szentivánéjt követő reggel hullámaiba.

Miért is mentem vissza a szobánkba?

És miért is ittam meg pohár nélkül azt a zöldesen fénylő bort?

Nincs semmire magyarázat.

Éva, a manökeneket meghazudtolóan szép kislány eltűnt a feltámadás éjszakájának reggelén a tengerben, s én őrjögtem, mert a vendéglőben részeg németek kántálták a szentivánt köszöntő dalokat. Minden refrénnél széttörték poharaikat. A pincérek már nem is sört, csak krigliket vittek nekik.

Tatárabbak voltak az összes mongol hordáknál.

Pohár helyett az üvegből ittam, mintha barbárságuk ellen tiltakoznék. Ittam azt a hihetetlenül illatos bort, s a tengerre néző ablakon át megláttam a mesék szigetét. Pedig Jorgu figyelmeztetett, hogy ezen a tengeren szigeteket látni, olyan, mintha kredencből kimászó bogarakat látna az ember egy csupasz szobában.

De én láttam.

Az a sziget parányi volt. Akkora csak, mint egy tizennyolcadik évét betöltő rövid hajú kislány. Két alpesi zöld tó jelezte a szemét, és alföldi kunhalmok emelkedtek ki a melle táján.

És ágyékán fű helyett piciny ezüst szegekből nőtt a pázsit, de olyan vékonyka volt, hogy nem sértette föl az embert akkor sem, ha szemét végig sétáltatta rajta, s a szigetet átszelő sétányt hárfák szegélyezték. Aranyozott hangszerek voltak ezek, amelyek már attól is zsongó zenébe kezdtek, ha az ember csak éppen elhaladt mellettük.

És ezen a fekete-tengeri szigeten fátyollal fedett arcú tatár lányok táncoltak a szél zenéjére.

És a sziget hiába volt ezüst és arany. Mint ahogy Dobrudzsa hegyei is hiába lilák és kékek.

Mert a sziget igenis valós volt és zöld.

Csupa létteli ragyogás.

És én nem is csodálkoztam, hogy ez a soknapos fonnyadt idő szelet hoz, s hogy a szobám ablakából ködmentesen láthatom a sziget körvonalaiban Évát. Az én kicsi Évám. És nem ködlött, de átragyogta a tengert, és átragyogta a zöldes murfátlári bor fényét is, s azon sem csodálkoztam, hogy úgy éreztem, ott van végre mellettem.

Mert ez a sziget bebújt a takaróm alá, mellém fészkelte magát. Éreztem, hogy tényleg ő jött oda. Hogy ez a mámoros egymásba kapaszkodás nem álom.

És akkor kislányosan fecsegő hangján azt mondta:

- Apefej, ha én most gyermeket akarok tőled, akkor pont úgy kell csinálni, mintha csak szeretkeznénk?

- Mit akarsz? - kérdeztem, mert nem hagyhattam, hogy a sziget végleg elmerüljön.

Nem akartam, hogy hangja a hullámok morajába vesszen.

Hangjának az a dallama, amely minden kudarcot feledtetett velem.

Tudtam, hogy nem a németek énekelnek, és nem a tenger vize támasztja ezt a kórust.

Ez az én szigetem jambusa.

Ez még maga a nappal. De igazán gyönyörű csak attól lesz ez a dal, ha naplemente idején a föltámadó szelek végig zümmögnek ágyéka ezüst füvein, hogy aztán kamaszlányos viharzású legyintéseikkel megszólalásra bírják a hárfákat is.

És Éva, a sziget, élt. És mellettem feküdt az átizzadt mámájai ágyban.

És mert nem mesék lakják ezt a földet, azt kell mondanom, hogy az a dobudzsai éjszaka és a kincses sziget, az én Szentivánéj-szigetem: hol volt, hol nem volt, lehet, hogy ott van az Óperenciás tengeren is túl. Eldugva, hogy senki meg ne lássa. De az biztos, hogy bennem létezik.

Király László

Láz

*Apró kortyokban érkezik a bánat
Végül elborít téged engem
Kiüríti az üres házat
Míg e sanyarú nótát zengem*

*Elfogy a gőg és nincs alázat
S lobogó szó - fennen lengjen
Kék savas zápor áztat
Szürke tulipán fekete csendben*

*Fehér krizantém űzi a lázat
Eskü kötelez menekednem
Hitem semmit se magyarázhat
Hogy el ne borítson engem s engem*

2000. május 5.

A sétatéri rém

*A piros-sárga-kék padon
Itt lenn a sétatéren
A szemétdomb-zenét hallgatom
Félig álomban ébren
Valaki csurdén távozott
Vagy ruhát rabolt vélem
Erőszakolt és átkozott
Nyáron volt ez tán télen
A piros-sárga-kék padon
Itt lenn a sétatéren*

*A vodkásüveg-vallomás
Itt lenn a sétatéren
A piros-sárga-kék padon
Ő járhatott itt senki más
Jeges gesztenye-havazás
Cipője fekete vérben
Ki lehetett ki érti már s
Meg nem tudom se érem
A piros-sárga-kék padon
Mégölte vámpír hajadon
Itt lenn a sétatéren*

*Tanúságom csak sorra sor
Ezred-előn és -végen
Gyilkos gyanúm is elsodor
Minden nyomott s villogva mor-
Dul a felhő az égen
Kiderítjük ha élhetünk
Kié a terv az érdem
Késes ocsmány ki életünk
Látni szeretné térdem
A piros-sárga-kék padon
Itt lenn a sétatéren
A Rainbowazaz Szivárvány
Kocsma előterében*

2000. május 15.

Hová mégy

Hová merre azzal a fekete gitárral

*Lorca-i cigány tűzzel
Fogadlak izgató piaccal bazárral
Fűre húzó fáradtságom üzd el*

*Vonatfütyt ágyúszó riadó test ébreszt
Rejtező szerelem halál a Bükkben
Megtémék bárminek csak feledném ezt
Egymásba tévedve tévelygünk hűtlen*

*Készülj semleges robbantásra
Színtelen mosolygó öldöklésre
Isten bocsát meg égbe lop a hársfa
Mínek a nyelv a sors bús öltögetése*

*A vér ügyis kitör fortyog és a csont
Törként dolgozik míg a test kitérül
Darabokra egyesít egységbe bont
Erre! azzal a rímtelen gitárral*

2000. május 15.

Alpok utca 3

*Mostmár ölni is tudtam volna
Nem hagy aludni az Alpok utca 3
Harmincöt éve megállt egy óra
Házkutatók dögszaga almavirágon*

*Szerelmeink s a padlásszoba-ország
Vacogni reszketni illett volna
Zsebükben fényes ... - jövőnket hozták
Szemetet költeményt egybe kotorva*

*Besúgóink a derék magyarok
Mégsem írták meg soha verseinket
Mennyit ért beszari buzi szavuk ott
S a fenyegetés mely csupán jóra intett*

*Lám itt a májusi reggeli nóta
Ők hány-nak/-torognak/ temetőkből
Tisztán ölni is tudnék azóta
Tudják - és szöknék egyre többen*

*Embernek állatnak élni a dolga
Égben seholban az Alpok utca 3
Toporzék tested szóba csomagolva
S színes dögszag az almavirágon*

2000. május 14.

Utassy József

Hétpettyes

*Korán keltem. Várt a mező.
Selyem szél fújt, lengedező.*

*Lila volt az ég,
a pillanat,
lila volt minden
az ég alatt:*

*és kelt a nap, és kelt a nap!
Tombolt a roppant virradat.*

*Éhes libáim
legelésztek.
Egy kormos kandúr
egerészett.*

*És egyszercsak kezemre szállt
egy hétpettyes pici bogár.*

*Ujjam hegyére
sétált lassan.
Rigmust dúdoltam,
dúdolgattam:*

*"Katókám, katókám,
merre viszel férjhez?
Katicám, katicám,
merre viszel férjhez?"*

*És álltam ott: tízévesen!
fülig-pirult-szerelmesen.*

*A hold kutyái
még ugattak.
Katicám elszállt
dél-nyugatnak.*

*Alig vártam, hazaérjek!
Fölöttem a térképet.*

*És belémnyilallt
a gondolat:
de messze estél,
de messze vagy,*

*de messze is vagy, kedvesem!
Nyakad körül a szél selyem.*

*Kiültem hát az
út szélére,
és belecsókoltam,
bele én:*

belecsókoltam a szélbe!

Kiss Benedek

Kérés Istenhez

Akaszton születtem -
vajon hol végzem?
Kárpitozott, szép,
zöld karosszékekben
csücsülök, s konokul
egyre azt kérem
Istentől: jelenjen meg
láng-fehérben,
füst-szakállas arcát
szemmel hadd érzem,
hadd kérjem sorsomat:
hogyan is végzem?

Akaszton születtem -
nomen est omen?

Rázd fejed, Istenem:
ó, nem, nem, ó nem!

Háború volt éppen -
háború viszen el?

Rázd fejed: nem úgy lesz! -
s megnyugszom, Istenem.

Nyaggatott szegénység -
szegényház váma rám?
Vagy gírhes ebként
egy kaptató oldalán
dőlnék el remegő
lábszárral, térdel?

Rázd fejed, Istenem:
ó, nem, nem, ó nem!

Bűnös vagyok, Uram,
mégis azt kérem:
ágyban... és párnák közt...
s ha lehet: még nem...
Gyarló vagyok, Uram -
ezt add megémem!

Otthon

Lányom kinyitotta az ablakomat,
hogy szívjak friss levegőt,
minthogy az ott terem.
Trabantok göthölnek bár
a ház előtt,
ám cigarettafüst,
az ne legyen.

Fiam meg sakkozik velem,
s idő-előnyt ad rendszeresen,
különben sosem győzném már le
az ifjú erőt.
(Csak feleségem pöröl egyre velem,
miért emelgetem
akár a gőz
a konyhában a fazékfedőt.)

*(De lányom kinyitotta most
ablakomat,
s a füstön, gépzajon át
hallottam egy estvéllő madarat,
az-kinek füttye a szívembe nőtt!)*

Érem nyakamba

*Alakod gömbölyded,
íj-forma a lábad,
tompord deltája
pogány pagony.
Két melled két serleg -
de nem utánzat!
Eredeti vagy, kedves,
mint óborom.*

Deresedők

*Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok.
Ránk tör az öregség.
Hó füstje kavarog.*

*A régi tábortűz már
a hó füstje mögött
pernyéllik, föl nem sárgáll.
Ezüst ruhánk a köd.*

*Maholnap majd magunkra
maradunk, kedvesem!
Ezüst-ruhába bújva,
de jössz még, jössz velem.*

*Arany tűz nem ragyog már,
csak szemünk hunyorog,
ha egy-egy kaptatónál
karomhoz ér karod.*

*Kabátunk már ezüst köd,
de jössz csak, jössz velem,
míg fönről havat köpköd
az ég ránk szenttelen.*

*Ránk tör az öregség,
akár a tolvajok!
Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok...*

Ryszard Kapuscinski

Ében

Egy nap Abdallah Wallo faluban

Abdallah Wallo faluban elsőnek a kislányok kelnek fel, és alig pirkad, vízért mennek. Ez a falu szerencsés - közel van a víz. Elég lemenni a meredek, homokos rézsún a folyóhoz. A folyó neve Szenegál. Északi partja mentén fekszik Mauritánia, déli folyásánál pedig az azonos nevű ország: Szenegál. Ahol vagyunk, éppen véget ér a Szahara, és kezdődik a meddő, félsivatagi, forró Sahel szavanna, amely délre, az Egyenlítő felé haladva, néhány száz kilométer után a trópusi erdők nedves, maláriás vidékébe megy át.

A kislányok lent a folyónál megtöltik magas fémkannáikat vagy műanyag vödreiket, aztán egymás fejére segítik az edényeket, és trécselve fölkapaszkodnak a homokos parton vissza a faluba. A nap most kel föl, sugarai csillognak az edényekben lévő víz tetején. A víz remeg, imbolyog és úgy fénylik, mint a színezüst.

A kislányok most szétszélednek, ki-ki a maga udvarába. Már reggel óta, ahogy vízért indultak, szolidan, gondosan fel vannak öltözve, mindig ugyanúgy. Öltözékük széles, lenge, földig érő, egész testüket befedő, mintás kartonruha. Ez itt iszlám falu, a női öltözékben semmi olyasmi nem lehet, ami felhívna a férfiak figyelmét.

Az edények csörömpölése, a frissen hozott víz loccsanása olyan, mint falusi templomban a hajnali harangszó - mindenkit talpra állít. A vályogviskókból, mert itt csak ilyenek vannak, kicsődülnek a gyerekek. Annyi a gyerek, mintha a falu egy nagy óvoda volna. Ahogy kijönnek, már a küszöbnél elkezdnek az apróságok pisilni, ösztönösen, jobbra-balra, ahol esik, gondtalanul és vidáman vagy még álomittasan, morcosan. Ahogy elvégezték dolgukat, már rohannak is a vödörkhöz, kannákhoz inni. Közben a kislányok, de csak a kislányok, lemossák arcukat. A fiúknak az ilyesmi eszükbe sem jut. A gyerekek most reggeli után néznek. Legalábbis én így gondolom, de a valóságban a reggeli fogalma itt nem létezik. Ha valamelyik gyereknek van mit ennie, eszik. Lehet az egy darabka lepény vagy egy keksz, manioka vagy banán. Sosem egyedül eszi meg, mert a gyerekek mindent megosztanak egymás közt, általában a csoportban lévő legidősebb kislány ügyel arra, hogy az osztozkodás igazságos legyen, ha csak egy morzsa jut is mindenkinek. A nap hátralévő részét enivaló keresésével fogják tölteni, hiszen a gyerekek mindig éhesek. A nap bármely szakában, bármely pillanatban azonnal lenyelnek mindent, amit kapnak. És máris nézgelődnek az újabb lehetőség után.

Most, hogy földézem magamban azokat az Abdallah Wallóban eltöltött reggeleket, most tudatosodik bennem, hogy sosem hallottam ott kutyaugatást, kakaskukorékolást vagy tehénbögést. Nem, mert a faluban nincsenek állatok, nincs egyetlen teremtmény sem, amelyet falusi jószágoknak, baromfinak, háziállatnak nevezhetnénk. Ezért aztán istállók, ólak, baromfiketrecek sincsenek.

De Abdallah Wallóban növények, bokrok, virágok, kertek, gyümölcsösök sincsenek. Az ember itt egyedül van a puszta földdel, a szemcsés homokkal és porló agyaggal. Ő az egyetlen élő teremtés a forró, izzó térben, aki folyton a túlélésért, a fennmaradásért küzd. Van tehát az ember és van a víz. Mert a víz itt mindent pótol. Állatok hűján a víz élteti, tartja életben az embert, árnyat adó növények hűján a víz hűsít, csobogása olyan, mint a bokrok, fák leveleinek susogása.

Thiamnak és fivérének, Yamarnak vagyok a vendége. Mindketten Dakarban dolgoznak, ott ismerkedtem meg velük. Mit csinálnak? Mindenfelét. Az afrikai városokban az emberek felének nincs meghatározott, állandó foglalkozása, munkája. Ezzel-azzal csencselnek, hordárkodnak, valamit őriznek. Mindenütt ott vannak, bármikor meg lehet őket bízni valamilyen alkalmi munkával. Teljesítik a megbízást, elveszik a fizetséget, s nyomtalanul eltűnnek. De évekig is mellettünk maradhatnak. Csak rajtunk, az anyagi lehetőségeinken múlik. És milyen színesen tudnak mesélni arról, hogy mi mindent csináltak már az életben! Mit csináltak? Ezerféle dolgot, tulajdonképpen mindent! Azért ragaszkodnak a városhoz, mert itt könnyebb magukat fenntartani, néha még keresnek is valamit. Ha leesik nekik néhány garas, ajándékokat vásárolnak, és mennek haza, a falujukba, a feleségükhöz, gyerekeikhez, unokatestvéreikhez.

Épp akkor találkoztam a két fivérrel Dakarban, amikor Abdallah Wallóba készülődtek. Hívtak, menjek velük. Nekem azonban még egy héttig a városban kellett maradnom. Ha mégis kedvem támad elmenni hozzájuk, várnak. Autóbuszsal juthatok el a falujukba, de már hajnalban menjek ki a pályaudvarra, akkor könnyebb helyet foglalni. Egy hét múlva tehát elindultam. A Gare Routiere nagy, lapos tér, ilyenkor, hajnalban még üresen tátong. A kapunál azonnal fölbukkant néhány kamasz, kérdezték, hova utazom. Közöltem velük, hogy Podorba, mert a falu, ahova igyekeztem, Podor megyében fekszik. Elvezettek többé-kevésbé a tér közepére, és szó nélkül otthagytak. Mivel egyedül voltam a néptelen téren, azonnal összefutott egy csapatnyi átfázott árus (az éjszaka hűvös volt), körülvettek, s kínálgatták árujukat - rágógumit, kekszet, kisbabáknak való csörgőt, cigarettát dobozban és szálanként. Nem akartam vásárolni, de ők álltak ott tovább, nem volt semmi dolguk. A fehér ember arrafelé olyan, más bolygóról pottyant csudabogárnak számít, hogy akármeddig lehet bámulni. Egy idő után azonban megjelent a kapuban egy másik utas, majd a következő, a kereskedők hát mind feléjük futottak.

Végül megérkezett egy kis Toyota márkájú busz. Ezekben a járművekben tizenkét hely van, itt azonban harmincnál is több utast préselnek beléjük. Nehéz leírni a buszba épített különféle toldalékok, kiegészítők, pótülések számát és kombinációját. Amikor a jármű megtelik, ahhoz, hogy valaki le- vagy fölszállhasson, mindenkinek ugyanezt kell tennie, a bent ülő utasok ugyanis olyan precízen vannak összezsúfolva, egymáshoz illesztve, mint egy svájci óra alkatrészei, és minden utasnak számíttania kell arra, hogy a következő néhány órában még a lábujját sem mozdíthatja meg. Legrosszabbak a várakozás órái, amikor a felforrósodott, levegőtlen buszban kell ülni addig, amíg a sofőr megfelelő számú utast gyűjt össze. A mi Toyotánk esetében ez négy óra volt, s már éppen indulnunk kellett volna, amikor a Traoré nevű sofőr - egy hatalmas, kövér, fiatal, vérbő pasas - észrevette, hogy valaki ellopta az ülésén fekvő, lánykaruhát tartalmazó csomagot. Az ilyen lopások az egész világon mindennaposak, és mégis, nem tudom, miért, Traorén olyan gyilkos düh, már-már örület lett úrrá, hogy mindannyian, akik a buszban ültünk, összekucorodtunk attól való félelmünkben, hogy - bár ártatlanok vagyunk - darabokra tép, felnégyel minket. Ezúttal újra fölfigyeltem arra, hogy Afrikában, jóllehet igen gyakori a lopás, a tolvajra valamiféle irracionális, örülettel határos módon reagálnak. Mert meglopni egy szegény nyomorultat, akinek gyakran csak egy tája vagy egy szakadt inge van, valóban embertelen dolog, így aztán a meglopott ember reakciója is embertelennek tetszhet. Ha például a tömeg elkap a piacon, a téren, az utcán egy tolvajt, akár ott nyomban agyon is verheti, ezért a rendőrség dolga itt, paradox módon, nem az, hogy üldözze a tolvajt, hanem inkább az, hogy megvédje.

Az út először az Atlanti-óceán mentén fut s olyan hatalmas, megtermett, monumentális majomkenyérfa szegélyezik, hogy úgy

érezem, mintha a Manhattan felhőkarcolói között haladnánk. Ahogyan az állatok között az elefánthoz, úgy a fák között a majomkenyérfa-hoz nincs hasonló. Mintha egy másik földtörténeti korszakból, más környezetből, más természetből származnának ezek a fák. Semmihez sem illenek, semmivel sem lehet őket összehasonlítani. Önmagukért élnek, saját, egyéni biológiai programjuk van.

A több kilométeren át húzódó majomkenyérfa-erdő után az út keletnek, Mali és Burkina Faso felé fordul. Egy Dagana nevű településen Traoré megállítja a buszt. Van itt néhány kis étkezde, az egyikben megebédelünk. Az utasok hat-nyolc fős csoportokra oszlanak, és leülnek körben a helyiség padlóján. A kör közepére a pincérfű egy rizzsel félig teli, jókora tálat helyez. A rizst gazdagon meglocsolták barnás, csípős szósszal. Enni kezdünk. Az evés úgy zajlik, hogy szép sorban benyúlunk jobb kezünkkel a tálba, kiveszünk egy marék rizst, a szószat a tál fölött kinyomkodjuk belőle, s az így összenyomkodott gombócot a szánkba tesszük. Mindenki lassan, komolyan eszik, betartva a sorrendet, hogy senki se rövidüljön meg. Sok tapintat és mérték van ebben a szertartásban. És bár mindenki éhes, a rizs mennyisége pedig korlátozott, senki sem tér el a sorrendtől, nem siet, nem csal. Amikor a tál már üres, a pincérfű behoz egy vödör vizet, amelyből, megint csak szép sorban, mindenki iszik egy nagy bögrével. Aztán ki-ki kezét mos, fizet, kimegy és visszaül a buszba.

Hamarosan folytatjuk utunkat. Délutánra elérünk egy Mboumba nevű helységbe, ahol leszállok. Előttem még tíz kilométernyi mezei út a száraz, kiégett szavannán, a forró, szemcsés homokon át bágyasztó, nehéz hőségben.

Ott hagyjuk abba, hogy reggel van Abdallah Wallóban. A gyerekek már szétfutottak a faluban. A viskókból most előjönnek a felnőttek. A férfiak szétterítik a homokon kis imaszönyegeiket, és elkezdik a reggeli imádkozást. Ima közben befelé koncentrálnak, kizárják magukat az asszonyok jövés-menéséből, a gyerekek rohangálásából. Ekkor a nap már jócskán betölti a láthatárt, megvilágítja a földet, betűz a faluba. Azonnal érezni a jelenlétét, azonnal hőség van.

Ezután kezdődik a reggeli látogatások és köszöntések szertartása. Mindenki mindenkit körbelátogat. A köszöntések az udvaron zajlanak, a viskókba senki sem megy be, azok kizárólag alvásra szolgálnak. Thiam az imádság után legközelebbi szomszédainál kezdi körútját. Odamegy hozzájuk, s kezdődik a kérdések és válaszok sorozata. - Hogy aludtál? - Hát, jól. - És a feleséged? - Ő is jól. - És a gyerekek? - Jól. - Hát az unokatestvéreid? - Ők is jól. - És a vendéged? - Jól. - És áldottál valamit? - Áldtam. És így tovább, és így tovább. Mindez nagyon sokáig tart, sőt, minél tovább kérdezzük, annál részletesebb a kölcsönös udvariaskodás, annál nagyobb tiszteletet tanúsítunk a másik fél iránt. Ilyentájt lehetetlenség nyugodtan áthaladni a falun, mert minden szembejövővel szóba kell elegyedni, köszönteni kell, még hozzá külön-külön, nem csoportosan, mert az udvariasság lenne.

Végig együtt voltam Thiammal a szertartás során. Jó sokáig tartott, míg mindenkit végiglátogattunk. Ugyanekkor, ahogy észrevettem, a többiek is ugyanígy megtették a maguk körét, a faluban nagy volt a mozgás, mindenünnen hallani lehetett a rituális kérdést: - Hogy aludtál? És a megnyugtató, pozitív választ: - Jól, jól. Az ilyen szertartás során jól látható, hogy a falu lakóinak hagyományában és képzeletében nem létezik a felosztott, behatárolt, tagolt tér fogalma. A faluban sehol sincsenek kerítések, sövények, drótok, nincsenek árkok, mezsgyék, palánkok. Egyetlen tér van, amely közös, nyitott, sőt, átlátszó - nincsenek fölaggergátott függönyök, zavaró akadályok, falak, sorompók -, senkit nem korlátoz, senkit nem akadályoz semmi sem.

Az emberek egy része ezután a mezőre megy dolgozni. A termőföldek messze vannak, nem is látni odáig. A faluhoz közeli földek már rég kimerültek, itt minden terméketlen, meddő homok és por. Csak kilométerekkel távolabb lehet valamit elültetni abban a reményben, hogy ha majd jön az eső, a föld terem valamit. Mindenkinél annyi földje van, amennyit meg tud művelni, az pedig nem sok. A kapa az egyetlen szerszám, nincs eke, nincs igavonó állat. Nézem a mezőre igyekvőket. Egész napi táplálékul egy üveg vizet visznek magukkal. Mire kiérnek, a hőség már elviselhetetlen lesz. Mit természetnek? Maniókát, kukoricát, rizst. A bölcsesség és tapasztalat azt diktálja az embereknek, hogy lassan, keveset dolgozzanak, hosszú pihenőket tartsanak, kíméljék magukat, hiszen gyengék, alultápláltak, nincs energiájuk. Ha valaki közülük nagy erőbedobással, intenzíven kezdene dolgozni, még jobban elgyengülne, kimerülten és erőtlenül pedig könnyen elkapja az embert a malária, a tébécé és száz más, lesben álló trópusi betegség, amelyeknek fele halálos kimenetelű. Az élet errefelé állandó erőfeszítés, folytonos próbálkozás, hogy az ember megtalálja a túlélés és pusztulás közötti törekeny és ingatag egyensúlyt.

Az asszonyok reggel óta az étel elkészítésével foglalkoznak. Azt mondom: az étel, hiszen errefelé naponta csak egyszer esznek, de a reggeli, ebéd vagy vacsora kifejezést sem lehet használni, mert az étkezésnek nincs meghatározott ideje - akkor esznek, amikor az étel elkészül. Ez általában késő délután szokott lenni. Naponta egyszer esznek és mindig ugyanazt. Abdallah Wallóban és környékén ez csípős szósszal leöntött rizs. A faluban vannak szegények is, gazdagok is, de az étkezésük közötti különbség nem az ételek változatosságában, hanem a rizs mennyiségében jut kifejezésre. A szegényeknek kevéske, a gazdagoknak púpozott tál rizs jut. De ez csak a termékeny években van így. A hosszan tartó szárazság mindenkit egyformán mélybe taszít: a szegények is, a gazdagok is csak kevésket esznek, ha egyáltalán esznek, és nem az éhhalállal küszködnek.

Az étel elkészítése az asszonyok idejének legnagyobb részét lefoglalja. Először is már reggel elindulnak tűzifát keresni. A közelben nincsenek fák, azokat már rég kivágták, a szavannában pedig nagyon nehéz holmi fakérgeket, gallyakat, ágakat összegyűjteni, ehhez sok idő kell. Amikor végre hoznak egy nyaláb rőzsét, újból el kell indulniuk vízért. Abdallah Wallóban közel van a víz, de másutt akár kilométereket is kell érte gyalogolni, a száraz évszakban pedig órákig kell várni a lajtos kocsira. Ha már megvan a tűzifa és a víz, neki lehet látni a főzésnek. De nem mindig: előbb meg kell venni a rizst a piacon, mert ritkán van otthon annyi pénz, hogy tartalékba lehessen rizst vásárolni. Közben pedig dél lesz, olyan hőség, hogy minden megáll, megdermed, elalél. A fazekak és a tűz körül is megszűnik a sürgölődés. Ilyenkor az egész falu kiürül, elszáll belőle az élet.

Egyszer elszántam magam, és délben házról házra jártam. Tizenkét óra volt. Az összes vályogviskóban, az agyagpadlón, gyékényeken, priccseken emberek heverték némán, mozdulatlanul. Arcuk verítékben úszott. Olyan volt a falu, mint tengeralttjáró az óceán fenekén - létezett, de semmilyen életjelet nem adott.

Délután Thiammal elmentünk a folyóhoz. A zavaros, sötétszürkés víz magas, homokos partok közt folyik. Sehol valami zöld növényzet, ültetvény, bokor. Lehetne persze csatornákat ásni, öntözni a sivatagot. De ki csinálja ezt meg? Milyen pénzből? Minek? A folyó egykedvűen, észrevétlenül, kihasználhatatlanul folyik tova. Bemérészkedtünk messzire a sivatagba, s mire visszaértünk, besötétedett. A faluban nincs világítás. Tűzet nem raknak, mert kár a tüzelőért. Senkinek nincs lámpája, zseblámpája sem. Ha nincs holdvilág, mint például ma, semmit sem látni. Csak hangokat hallani, hol innen, hol onnan, valamilyen beszélgetést, kiáltásokat, meséket, de azokat nem értem, ám a szavak ritkulnak, egyre halkulnak, mert a falu, kihasználva a rövidke lehülést, néhány órára elcsöndesedik, elalszik.

Kora hajnalban kelve

Hajnal és szürkület - ezek a legkellemesebb órák Afrikában. A nap még nem tűz és már nem éget - hagyja az embert létezni, élni.

A Sabeta-vízesés 25 kilométerre van Addisz-Abebától. Autóval utazni Etiópiában annyi, mint állandóan kompromisszumot kötni:

mindenki tudja, hogy az út szűk, öreg, tömött, de azt is tudják, hogy el kell rajta féniük, de nemcsak elféniük, hanem mozogniuk, haladniuk, célba émiük is. A sofőrök, állathajtók, gyalogosok előtt pillanatonként felmerül valamilyen akadály, fejtörő, megoldandó kérdés - hogyan jussanak tovább úgy, hogy ne ütközzenek össze a szembejövő járművel, hogyan hajtsák tovább a teheneket, juhokat, tevéket úgy, hogy ne tapossák el a gyerekeket és a porban mászó nyomorékokat, hogyan menjenek át a túloldalra úgy, hogy ne essenek egy teherautó alá, ne öklelje föl őket egy bika, ne lökjenek fel egyetlen, a fején húsz kilós teherrel egyensúlyozó asszonyt sem stb., stb. És mégsem kiabál itt senki sem, nem dühöng, nem káromkodik, nem átkozódik, nem rázza az öklét - mindenki türelmesen és szótlánul szalagozik, piruettezik, kanyarog, kerülget, menőverez, forgolódik, ügyeskedik, s ami a legfontosabb - közben halad előre. Ha valahol dugó keletkezik, az emberek nyugodtan, udvariasan vesznek részt annak megszüntetésében, ha nagy a tumultus, mindenki milliméterről milliméterre araszolva alkalmazkodik a helyzethez.

A repedezett, köves mederben fűrgén halad a sekély vízü folyó, egyre jobban lejt, míg nem éles peremhez ér, s arról a peremről lezuhan egy szakadékba - ez a Sabeta-vízesés. Főntebb, ahol a víz még magasabb, egy nyolcéves forma etióp kiskölyök azzal keres pénzt, hogy meztelenre vetkőzik a látogatók szemeláttára, és meztelen fenekén viti magát a sebes vízzel a meder kövein egészen a vízesés pereméig. Amikor hirtelen megáll közvetlenül a félelmetes szakadék szélén, az összesereglett bábáskodók kétszer kiáltanak fel: először rémülten, aztán megkönnyebbüléssel. A fiú föláll, hátat fordít, és a turisták felé mutatja meztelen fenekét. Nincs ebben a mozdulatban szemernyi megvetés, sértés sem. Ellenkezőleg, büszkeség rejlik benne és az a szándék, hogy megnyugtasson minket - látjátok, olyan cserzett a bőr a hátsómon, hogy minden baj nélkül le tudok menni a kiálló, hegyes köveken. És valóban, a bőre olyan kemény, mint a hegyászó bakancs talpa.

Másnap az addisz-abebai börtön előtt várakozunk. A bejáratnál, bádogtető alatt, láthatásra jött emberek sorakoznak. Minthogy a kormány túl szegény ahhoz, hogy egyenruhába bújtassa a rendőröket, börtönőröket és hasonlókat, azok a hiányosan öltözött, mezítélábas fiatal emberek, akik a kapunál forgolódnak, ők a börtönőrök. Tudomásul kell vennünk, hogy hatalmuk van, hogy ők döntenek el, beengedjenek-e minket, várakozunk kell, míg abbahagyják a vitát, amely valószínűleg a beengedésünkkel kapcsolatban alakult ki köztük. Az öreg, még olaszok által épített börtönt Mengistu moszkvabarát rendszere az ellenzék bebörtönzésére és kínzására használta, most viszont a jelenlegi hatalom tartja itt rács mögött a Mengistu környezetéből való embereket - KB-tagokat, minisztereket, katonai és rendőrtábornokokat.

A kapun még Mengistu által elhelyezett hatalmas, sarló-kalapácsos csillag, bent, a börtönudvaron pedig Marx mellszobra (ez is szovjet szabadság - a gulágok bejáratánál Sztálin-képek lógtak, bent pedig Lenin-emlékművek álltak).

A Mengistu-rezsim, tizenhét évi uralom után, 1991-ben bukott meg. Maga a vezér az utolsó pillanatban menekült repülőgépen Zimbabweba. Hadserege különös sorsra jutott. Moszkva segítségével Mengistu a Szaharától délre eső afrikai terület legnagyobb hadseregét hozta létre, amely 400 ezer katonát számlált, rakétákkal és vegyifegyverekkel volt felszerelve. Ez ellen a hadsereg ellen az északi hegyekben (Eritreában, Tigrében) és délen (Oromóban) verbuválódott partizánok harcoltak. 1991 nyarán ők szorították vissza a kormánykatonákat Addisz-Abeába. A partizánok mezítélábas, rongyos, éhes, alig felfegyverzett fiúk, gyakran gyerekek voltak. Az európaiak menekülni kezdtek a fővárosból attól való félelmükben, hogy a partizánok bevonulását borzalmas megszállás követi majd. De valami egészen más történt, olyasmi, ami egy különös, "A nagy hadsereg pusztulása" című filmnek lehetne a témája. A hatalmas, állig fölfegyverzett hadsereg a vezér szökésének hírére néhány óra alatt összeomlott. Az éhes, demoralizált katonák, a megdöbbent városiakok szeme láttára, pillanatok alatt koldusokká alakultak. Egyik kezükben Kalasnyikov géppisztolyt tartottak, a másikkal élelmet kéregettek. A partizánok tulajdonképpen harc nélkül vették be a fővárost. Mengistu katonái otthagyták a tankokat, rakétakilövőket, repülőket, páncélautókat, ágyúkat, és elindultak (ki-ki a maga szakállára) gyalog, ösvéren, autóbuszon a falvaikba, otthonaikba. Ha valaki véletlenül Etiópiába utazik, és számos faluban, városkában fiatal, erős, egészséges férfiakat fog látni, amint tétlenül ücsörögnek házuk küszöbén vagy útszéli, szegényes bárók székein, tudnia kell, hogy ők voltak annak a Mengistu tábornok vezette hatalmas hadseregnek a katonái, amely egész Afrikát akarta meghódítani, de 1991 nyarán egyetlen nap alatt szétesett.

A rabot, akivel beszélgetek, Shimelis Mazenglian hívják, a Mengistu-rezsim egyik ideológusa volt: a Politikai Bizottság tagja, a KB ideológiai titkára, szóval, egyfajta etióp Szuszlov. Mazengia negyvenöt éves, intelligens férfi. Óvatosan nyilatkozik, minden szavát mérlegeli. Világos színű, sportos dresszt visel. Itt minden rab "civilben" van, a kormánynak nincs pénze rabruhára. Nincs különbség a rabok és örök öltözeke között. Megkérdeztem az egyik börtönőrt, hogy a rabok nem próbálnak-e megszökni, kihasználva, hogy ugyanúgy festenek, mint bármely járókelő? Az ő csodálkozva nézett rám - megszökni? Itt legalább egy tál levest kapnak, odakint viszont éhenhalnának, akár a többiek. Ezek itt ellenségek, de nem örültek! - mondta nyomatékkal.

A fekete szempárban nyugtalanság, sőt, félelem. A két szem állandó mozgásban van, ide-oda futkos, mint amikor a csapdába esett ember lázasan kiutat keres. Azt mondja, Mengistu menekülése mindannyiukat, azaz a vezér közvetlen környezetét, meglepetésként érte. Mengistu éjt nappallá téve dolgozott, az anyagi javak nem érdekelték, csak az abszolút hatalom. Az uralkodás - ennyi elég volt neki. Gondolkodása merev volt, alkalmatlan minden kompromisszumra. A vörös terror vérengzését, amely éveken át pusztította az országot, Mazengia "hatalomért folytatott harcnak" nevezi. Kitar állítása mellett, miszerint "mindkét fél gyilkolt". Hogyan értékeli saját részvételét a rezsim legmagasabb szintű szerveiben, amely rezsim ugyan megbukott, de előtte annyi bajt, pusztítást, halált okozott (Mengistu parancsára több mint 30 ezer embert végeztek ki, mások azonban 300 ezerről beszélnek)? Emlékszem, amikor a hetvenes évek végén az ember Addisz-Abeában utazott át reggel, az utcákon legyilkolt tetemek hevertek (egy-egy éjszaka termése). Erre filozofikusan így válaszol: a történelem bonyolult folyamat. A történelem hibákat követ el, tévelyeg, keresgél, néha zsákutcába fut. Majd csak a jövő fogja az eseményeket értékelni, az igazi mértékeket megtalálni.

Ő és negyvenhat, az előző rezsimhez (az etióp nómenklatúrához) tartozó társa három éve vannak ebben a börtönben anélkül, hogy tudnák, mi lesz a sorsuk - további raboskodás? Bírósi per? Kivégzés? Szabadulás? Csak hogy a kormány is ugyanezt a kérdést teszi fel magának - mit kezdjünk ezekkel az emberekkel?

Egy kicsi helyiségben ültünk, alighanem az ügyeletes irodája lehetett. Senki sem figyelte beszélgetésünket, senki sem siettetett, hogy fejezzük be. Afrikában megszokott fejtelenség uralkodott, emberek mászkáltak ki-be, a szomszédos asztalkán megállás nélkül csörgött a telefon, de senki sem vette föl.

Beszélgetésünk befejezéseként közöltem, hogy szeretném látni a zárkát, amelyekben ülnek. Elvezetett a börtönudvarra, amelyet két emelet magas, folyosós épület vett körbe. A folyosók mentén sorakoztak a cellák - minden ajtó az udvarra nyílt. Rengeteg rab tolongott mindenütt. Nézetem az arcokat - csupa szakállas, szemüveges ember, egyetlen tanárok, tanársegédek, hallgatók. A Mengistu-rezsimnek sok támogatója akadt az egyetemi körökben - elsősorban a szocializmus albán, Enver Hodzsa-féle változatának voltak a hívei. Amikor Tirana szakított Pekinggel, az etióp Hodzsa-hívők Addisz-Abeba utcáin fegyverrel támadtak az etióp maoistákra. Hónapokig folyt a vér az utcákon. Mengistu menekülése után a hadsereg szétszéledt, a katonák hazamentek, vidékre, csak az akadémikusok maradtak a fővárosban. Nem volt nehéz őket összefogdosni, és ebbe a zsúfolt börtönbe zárni.

Valaki hozott nekem egy 1993 nyarán Londonban megjelentetett, "Hal-Abuur" (Journal of Somali Literature and Culture) című

szomáliai folyóiratot. Megszámoltam: a tizenhét tudós és irodalmár szerző közül - mind vezető szomáliai értelmiségiek - tizenöten élnek külföldön. Ez Afrika egyik nagy gondja: értelmisége nagyjából Afrikán kívül, az Egyesült Államokban, Londonban, Párizsban, Rómában él. Kik maradtak otthon, az országban? Lent a sötét, elmaradott, utolsó csepp verejtékéig kiszákmányolt parasztság, fönt pedig a korrumpált hivatalnokréteg vagy az arrogáns zsoldosok (lumpenmilitáriátus - ahogy Ali Mazrui ugandai történész nevezi őket). Hogyan fejlődjön hát Afrika, miként vegyen részt a világ nagy átalakulásában értelmiség nélkül? Saját értelmiségi középosztály nélkül? Ráadásul, ha egy afrikai akadémikust vagy írókat üldöznek a saját hazájában, leggyakrabban nem egy másik afrikai országban keres menedéket, hanem azonnal Bostonban, Los Angelesben, Stockholmban vagy Genfben.

Addisz-Abeában elmentem az egyetemre. Ez az ország egyetlen egyeteme. Benéztem az egyetemi könyvesboltba. Ez az ország egyetlen könykereskedése. Üres polcokat láttam. Nincs itt semmi, sem egy könyv, sem egy folyóirat - semmi. És ez a helyzet az afrikai államok többségében is. Valamikor, emlékszem, volt egy jó könyvesbolt Kampalában, de volt Dar es-Salamban is (egyenesen három). Most pedig sehol, semmi. Etiópia területe akkora, mint Franciaország, Németország és Lengyelország területe együttvéve. Etiópiában több mint 50 millió ember él, néhány év múlva ez a szám meghaladja a 60 milliót, tízegyházy év múlva a 80 milliót stb. stb.

Talán majd akkor?

Talán majd valaki?

Legalább egyet?

Szabadidőmben bejárok az Africa Hallba, ebbe a nagy, dekoratív épületbe, amely a város egyik dombján áll. Itt tartották 1963-ban az első afrikai csúcskonferenciát. Itt láttam Nasszert, Nkroumahot, Hailé Szelassziét, Ben Bellát, Modibo Keitát. Nagy nevek voltak ezek akkor. A hallban, ahol annak idején találkoztak, most fiúk pingpongoznak, egy asszony bőrdzsekiket árul.

Az Africa Hall a Parkinson-törvény korlátlan és diadalmas érvényesülésének példája. Évekkel ezelőtt egyetlen épület állt itt, most már több is van belőlük. Ahányszor Addisz-Abeába jövök, mindig ugyanazt látom: az Africa Hall mellé újabb és újabb épületeket emelnek. És mindegyik látványosabb, előkelőbb, mint az előző. Etiópiában változnak a rendszerek, először volt a feudális-autokratikus, aztán a marxista-leninista rendszer, jelenleg föderatív-demokratikus rendszer van; Afrika maga is változik: szegényedik, elnyomorodik, de mindennek semmiféle jelentősége nincs, az afrikai vezető hatalmak székhelyeül szolgáló Africa Hall állandó bővítésének megingathatatlan és győztes törvénye szabadon, akadálytalanul működik.

Odabent folyosók, szobák, tanácskozótermek, irodák padlótól a plafonig tele papírokkal. Mindenütt iratokkal tömött szekrények, irattárolók, fiókok és polcok. Mindenütt sűrűn egymás mellé állított íróasztalok, mögöttük pedig gyönyörű leányok Afrika minden zugából.

Titkárnők.

Keresek egy dokumentumot. A címe: "Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980-2000". 1980-ban Lagosban összegyűltek Afrika vezetői, hogy megtanácskozzák, hogyan juthatna ki a földrész a válságból, hogyan menthetnék meg Afrikát. Ekkor hagyták jóvá a fent említett cselekvési tervet - ezt a Bibliát, csodaszert, nagy fejlesztési stratégiát.

Keresek, kérdezősködöm, hasztalan. Legtöbbször soha nem is hallottak semmiféle cselekvési tervről. Vannak, akik hallottak róla, de semmi közelebbit nem tudnak. Mások hallottak is, közelebről is ismerik a tervet, de nincs meg a szövege. Adhatnak viszont határozatot arról, hogyan növelhető a földmogyoró-termesztés Szenegálban, hogyan írtható a cecelégység Tanzániában, hogyan korlátozzák a szárazságot a Sahelben. De hogy Afrikát hogyan lehet megmenteni? Ilyen tervük nincs.

Készítettem az Africa Hallban néhány beszélgetést. Az egyiket Babashola Chinsmannal, az ENSZ Fejlesztési Irodájának igazgatóhelyettesével. A fiatal, energikus férfi Sierra Leonéból származik, s egyike azon afrikaiaknak, akikre rámosolygott a szerencse. Az új, globális osztály, a nemzetközi szervezetekben helyet foglaló harmadik világ képviselője. Villája van (szolgálati) Addisz-Abeában, egy másik (a sajátja, kiadva a német követségnek) Freetownban és egy magánlakása a Manhattenen (mert nem igazán szereti a szállodákat). Személyautó, sofőr, személyzet. Holnap konferencia Madridban, három nap múlva New Yorkban, egy hét múlva Sydneyben. A téma mindig ugyanaz, már-már örök: hogyan lehetne enyhíteni az afrikai éhezők szenvedéseit?

A beszélgetés kellemes, érdekes. Chinsman:

- nem igaz, hogy Afrikában stagnálás van, Afrika igenis fejlődik, nem csak az éhezés kontinense;
- az éhezés kérdése tágabb, világméretű gond - 150 gyengén fejlett ország gondja nehezedik 25 fejlett országra, amelyekben ráadásul recesszió van, a népességszám pedig nem növekszik;

- hallatlanul fontos dolog, hogy Afrikában támogassuk a regionális fejlődést. Ezt sajnos akadályozza az elmaradott infrastruktúra: nincsenek szállítóeszközök, teherautók, autóbuszok, rosszak az utak, fejletlen a hírközlés;

- a fejletlen közlekedési rendszer miatt az afrikai falvak és városok 90 százaléka elszigeteltségben él - el vannak zárva a piacoktól, s így pénzhez sem juthatnak;

- világunk paradoxonjai: ha kiszámítjuk a menekülteknek juttatott élelem szállításának, átrakásának, raktározásának, őrzésének költségeit, akkor az jön ki, hogy egyetlen étkezés (általában egy marék kukorica) mondjuk, egy szudáni menekülttáborban, többbe kerül, mint egy vacsora Párizs legdrágább éttermében;

- Harminc évnyi függetlenség után végre kezdjük megérteni, milyen fontos szerepet tölt be az oktatás a fejlődésben. Egy írástudó paraszt gazdasága 10-15-ször termelékenyebb, mint egy analfabéta paraszté. Az oktatás önmagában, mindenféle beruházás nélkül is anyagi hasznot hajt;

- a legfontosabb a multidimensional approach to development: fejleszteni kell a régiókat, a helyi társadalmakat, sokkal inkább az interdependence-re, mintsem az intercompetition-re kell a hangsúlyt fektetni!

John Meru Tanzániából:

- Afrikának új politikusanemzedékre van szüksége, amely már másként gondolkodik. A jelenlegi politikusoknak távoznuk kell, mert ahelyett, hogy a fejlődésen gondolkodnának, azon törők a fejüket, hogyan őrizzék meg hatalmukat;

- a kiút Afrika számára? Új politikai légkört kell teremteni;

a) kötelezőnek kell elfogadni a párbeszéd alapelvét,

b) biztosítani kell a társadalom számára a közéletben való részvételt,

c) tiszteletben kell tartani az alapvető emberi jogokat,

d) el kell kezdeni a demokratizálást.

Ezt mind meg kell tenni, az új politikusok pedig maguktól felnőnek. Olyan új politikusok, akiknek világos, határozott elképzeléseik lesznek. A határozott elképzelések - ez hiányzik ma nekünk;

- mi veszélyezteteti mindezt? Az etnikai fanatizmus. Ez oda vezethet, hogy az etnikai alapelv vallási méreteket ölt, pótvallássá válik. Ez nagy veszély!

Sadig Rasheed. Szudáni. Az afrikai ügyekkel foglalkozó gazdasági bizottság egyik igazgatója:

- Afrikának magához kell térnie, fel kell ébrednie;
- meg kell fékezni Afrika marginalizálódásának erősödő folyamatát. Hogy ez sikerül-e, nem tudom;
- nem tudom, hogy az afrikai társadalmak képesek lesznek-e önkritikus magatartásra, márpedig ettől sok minden függ.

Ugyanerről beszélgetünk valamivel később A-val, egy régen itt letelepedett angollal. Nevezetesen: Európa és az európai kultúra ereje, más kultúrákkal szemben, a kritikus, mindenekelett az önkritikus szemléletmódban rejlik. Elemző és kutató képességében, állandó keresésében, nyugtalanságában. Az európai gondolkodás elismeri, hogy vannak határai, tudomásul veszi saját tökéletlenségét, szkeptikus, kételkedő, kérdőjeleket állító gondolkodás. Más kultúrákban nincs jelen ez a kritikus szellem. Mi több, hajlamosak a gögre, hajlamosak tökéletesnek tartani mindent, ami az övék, vagyis, önmagukkal szemben kritikátlanok. Minden bajért kizárólag másokat, más erőket (összeesküvéseket, kémeket, az idegen dominancia különböző formáit) teszik felelőssé. Minden bírálatot rosszindulatú támadásnak, a diszkrimináció, a rasszizmus stb. megnyilvánulásának tartanak. Ezen kultúrák képviselői a kritikát személyes sértésként, megalázásukra irányuló, tudatos kísérletként, sőt, a kínzás egyik formájaként kezelik. Ha valaki megjegyzi, hogy a városuk piszkos, ezt úgy fogadják, mintha azt mondaná, hogy ők maguk piszkosak, hogy koszos a fülük, a nyakuk, a körmük stb. Önkritika helyett tele vannak sértődéssel, komplexusokkal, irigységgel, érzékenységgel, kényszerképzetekkel. Ez az oka annak, hogy kulturálisan, tartósan, strukturálisan képtelenek a fejlődésre, arra, hogy kialakítsák magukban, belül, a változás és fejlődés szándékát.

Kérdés, hogy az afrikai kultúrák (mert hiszen sok van belőlük, ahogyan afrikai vallásból is sok van) vajon ezek közé az érinthetetlen, önkritikátlan kultúrák közé tartoznak-e? Az olyan afrikaiak, mint Sadig Rasheed elkezdtek ezen gondolkodni választ keresve arra, hogy a földrészek versenyében Afrika miért marad le mindig a többiektől.

Milyen Afrika-kép él Európában? Éhínség, csontvázra fogyott gyerekek, száraz, repedezett föld, városi nyomornegyedek, mézárások, AIDS, menekültek tömegei fedél, ruha, gyógyszer, víz és kenyér nélkül.

A világ tehát Afrika segítségére siet.

Afrikát a világ, ahogyan a múltban, úgy ma is, tárgyként szemléli, mint egy másfajta csillag tükörképét, mint a gyarmatosítók, kereskedők, misszionáriusok, néprajzkutatók, mindenféle karitatív szervezetek tevékenységének terepét és tárgyát (csak magában Etiópiában több mint nyolcvan karitatív szervezet működik).

Pedig hát Afrika mindenekelett önmagáért, önmagában létező örök, zárt, külön kontinens, a banánligetek, szabálytalan alakú maniókaföldek, a dzsungelek, az óriási Szahara, a lassan kiszáradó folyók, ritkuló erdők, beteg, hatalmas városok földje - egyfajta nyugtalan és kiszámíthatatlan elektromossággal töltött földrész.

Kétezer kilométer Etiópián kersztül. Az utak üresek, néptelenek. Hegyek, hegyek mindenütt. Ebben az évszakban (Európában tél van) a hegyek zöldék. Égbenyúló csúcsaik ragyognak a napfényben. Köröskörül nagy a csönd. Elég azonban megállni egy időre, leülni az útszélre és fülelni. Valahonnan messziről monoton, magas hangokat hallani. Gyerekek énekelnek a környező hegyoldalokon, rőzsét gyűjtő, állatokat legeltető, fűvet vágó gyerekek. Idősebbek hangját nem hallani, mintha kizárólag gyerekek laknák ezt a világot.

Mert ez valóban a gyerekek világa. Afrika lakóinak fele nincs még tizenöt éves. Az összes hadseregben rengeteg a gyerek, a menekült-táborokban ugyancsak, a mezőn gyerekek dolgoznak, a piacon gyerekek árulnak. A családban a gyerekek jut a legfontosabb szerep - ő hordja a vizet. Még mindenki alszik, amikor a kisfiúk már indulnak a forrásokhoz, tavakhoz, folyókhoz, hogy vizet hozzanak. A modern technológia a gyerekek nagy szövetségesevé lépett elő - könnyű, műanyagból készült vízfordó edénnyel ajándékozta meg őket. Úgy másfél évtizede ez az edény forradalmasította Afrika életét. A trópusokon a víz a fennmaradás feltétele. Mivel szinte sehol sincs vízvezeték, az amúgy is szűkében levő vizet nagy távolságból - néha több mint tíz kilométerrel - kell hordani. E célra évszázadokon át nehéz agyag- vagy kőkorsókat használtak. Az afrikai kultúra nem ismeri a kerekeken történő szállítást, itt az ember mindent maga cipel, leggyakrabban a fején. Azokban a régi korszakban a nők hordták a vizet, ilyen volt a családi munkamegosztás. Egy gyerek egyébként el sem bírt volna ilyen edényt, amelyből leggyakrabban csak egy volt a szegényes háztartásban.

És akkor megjelent a műanyag kanna. Maga a csoda! Kész forradalom! Először is nem túl drága (sok háztartásban még így is ez az egyetlen értékes holmi): körülbelül két dollárba kerül. De még ennél is fontosabb, hogy könnyű! Azonfelül különféle méretű lehet, így még egy kisgyerek is tud hozni néhány liter vizet.

Minden gyerek vizet hord! Csapatokba verődve, egymással incselkedve, kergetőzve mennek valamelyik távoli forráshoz vízért. Micsoda könnyebbség ez a végtelenségig kimerült afrikai családanya számára! Micsoda változást jelent az életében! Mennyivel több ideje marad magára, a családjára!

Egyáltalán, egy műanyag kannának rengeteg erénye van. Az egyik legfontosabb ezek közül az, hogy helyettesíti az embert a sorban. Ott, ahol lajtoskocsival szállították a vizet, egész napokat kellett sorban állni vízért. Márpedig a trópusi napsütésben álldogálni kínszenvedés. Azelőtt az agyagkorsót nem lehetett letenni, s közben árnyékba húzódni, mert a túl drága edényt ellophatták volna. Most viszont sorbaállítják a műanyag kannákat, s maguk az emberek az árnyékba ülnek, a piacra mennek, vagy meglátogatják ismerőseiket. Ha az ember Afrikában utazik, mindenütt a vízre váró színes kannák kilométeres sorait láthatja.

Még mindig a gyerekekről. Elég, ha az ember megáll valahol egy faluban, egy városkában vagy egyszerűen csak a mezőn, azonnal gyerekhad sereglik köré. Minden gyerek elképesztően rongyos. Az ing, a nadrág cafatokban lóg rajtuk. Egyetlen vagyonuk, étetőjük egy tökből vajt kis edény, benne pár csepp víz. Minden darabka lepényt, banánt a pillanat tört része alatt fölfalnak. Számukra az éhezés valami állandó állapot, életforma, a második természetük. És mégis, amit kérnek, az nem kenyér vagy gyümölcs, még csak nem is pénz.

Ezek a gyerekek ceruzát koldulnak.

Egy golyóstoll ára nem több, mint tíz cent. Igen ám, de honnan vegyenek tíz centet?

Pedig mindannyian iskolába szeretnének járni, tanulni. Néha egyébként el is mennek az iskolába (a falusi iskola annyi, hogy leülnek egy nagy mangófa árnyékába), de nem tanulhatnak meg írni, mert nincs mivel, nincs ceruzájuk.

Valahol Gondernél (az etióp királyoknak és császároknak ebbe a városába az Ádeni-öböltől indulva, Dzsubutin át jutunk el az El Obeid, Tersef, N'djamena és a Csád-tó felé vezető úton) találkoztam egy emberrel, aki északról dél felé tartott. Tulajdonképpen ez a legfontosabb, amit el lehet róla mondani - északról dél felé tartott. Aha, hozzátehetnék még, hogy a fivérért kereste.

Mezítláb volt, foltos rövidnadrágot és valami olyasmit viselt, amit valamikor ingnek lehetett nevezni. Egész vagyona három dologból állt: egy vándorbotból, egy darabka vászonból, amely reggel törülközőként, a hőségben fejfedőként, alváskor pedig takaróként

szolgált, s volt még egy vállára akasztott, fából vágjt, zárható ivóedénye. Pénze egyáltalán nem volt. Ha útközben az emberek adnak neki enni, akkor eszik, ha nem, akkor megy tovább éhesen. Dehát egész életében éheznek, nincs ebben semmi különös.

Délnek tartott, mert a fivére valamikor éppen délre indult. Mikor volt ez? Régen. (A sofőr segítségével beszélgettünk, aki tudott néhány szót angolul, és a teljes múltat egyetlen szóval fejezte ki: régen). Az az ember is régen indult el otthonról, valahonnan Eritrea hegyei közül, Karen mellől.

Azt tudja, hogyan kell mindig délnek menni - reggel elindul egyenesen a nappal szemben. Ha találkozik valakivel, megkérdezi tőle, nem látta-e, nem ismeri-e Solomont (ez a fivére neve). Az emberek megszokták az ilyen kérdést. Egész Afrika állandó mozgásban, menésben, bolyongásban van. Vannak, akik háború elől, mások szárazság vagy éhség elől menekülnek. Menekülnek, kóborolnak, tévelyegnek. Ez az északról dél felé tartó ember is ilyen névtelen csepp azokban az emberpatakokban, amelyek a fekete kontinens útjain folydogálnak vagy halálfélelemtől hajtva, vagy abban a reményben, hogy valahol találnak maguknak helyet a nap alatt.

Miért akarja megtalálni a testvérét? Miért? Nem érti a kérdést. Hiszen ez nyilvánvaló, magától értetődő ok, ezen nincs mit magyarázni. Megrántja a vállát. Lehet, hogy szánalom ébred benne az iránt az ember iránt, irántam, akivel találkozott, s aki, bár jólöltözött, szegényebb nála egy nagyon értékes dologgal.

Tudja-e, hol van? Hogy az a hely, ahol üldögélünk, már nem Eritrea, hanem egy másik ország - Etiópia? Elmosolyodik annak az embernek a mosolyával, aki sokat tud, azt mindenesetre tudja, hogy számára itt, Afrikában nem léteznek határok, államok - itt csak a kiégett föld létezik, amelyen testvér a testvérét keresi.

Ugyanazon út mentén, csak mélyen lent, két meredek hegyoldal közötti szakadék mélyén áll a Debre Libanos kolostor. Bent a templomban hűvös homály. A vakító napfényben eltöltött órák után a szemnek sokáig tart hozzászoknia a helyhez, amely első pillanatban olyan, mintha teljes sötétségbe merült volna. Egy idő után aztán előtűnnek a falakra festett freskók, és azt is észreveszi az ember, hogy a gyékényekkel fedett padlón, arcra borulva, fehér ruhás etióp zarándokok fekszenek. A sarokban egy idős szerzetes álmos, egyre elhalóbb hangon himnusz énekel a ma már holt gíz nyelven. Ebben a csöndes, tömény misztikával telített légkörben mintha minden az időn, mértéken, súlyon, a léten túl lebegne.

Nem tudom, mennyi ideig feküdtek ott azok a zarándokok, mert a nap folyamán többször is bementem, kijöttem, de ők mindig ugyanúgy pihentek a gyékényeken mozdulatlanul.

Egy napig? Egy hónapig? Egy évig? Egy örökkévalóságig?

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Géczi János

Physiologus

21. (rosa ispahan)

nem voltam boldog

*hogy elpusztult a kert cirka ötszáz éve
s a várból nem maradt más mint az ami a föld alatt
gyökéerként megbúvik és némán fekszik
még él a kúszórózsa
ha nyáron balzsamillattal kivirágzik
a hét züllött dombnak sok városlakója
megtapasztalja milyen az ami örök
a hegyoldal avarjában mászó csontsínű csiga
az égperemen az encián hold a téglá a romban
egy szerelem és a hűlő szerelem mítosza*

*hogyan elpusztult a kert
úgy ötszáz s néhány évnnyire ide
amikor a bokor rózsaszínben kivirágzik
s kábít miként a perzsa miniatúrák
eljön ismét valaki az ismeretlenről beszél
a fehér napról a sokféle vezető ösvényekről
a sötét szemű győzelemre vakokról
s megméri mielőtt dönt - kurzív idő -
az illat súlyától csüngő virágfejek súlyát
végigüli a szíromhullást*

22.

*a/
Nem emlékezik a nyárra. Gyűlöli
a metaforákat és az éjfél színű galambokat
amelyek az itatón megülnek.
A hegyoldal szívtelenül homályos.
Nem emlékezik az egyforma éjekre évekre századokra.
A halhatatlanságban nincs alvás és ébrenlét
nincs disznószag janicsárvész se reneszánsz tér.
A bürök pedig bűdös. A város unalmas.
A gally mindenkor azonos énmagával: s ebbe
bele sem tud halni.*

*b/
Züllött a nyelv: egy szótár könyvét
képzeli szüntelen maga elé.
Minden belekényszerít
egyazon formába: az örömben koszlott daimon
a fájdalomban csárdás a sóban a seb és az ajak.
Kitart mint hagyatéék. Nem nyújt segítséget.
Nem folyik át.*

*c/
A hold - hol szó hol égítést - lassú penge
kileng és visszatér önmagába.
Örök minden. Magyarul veszi el eszét a költő
s egy másik labirintusban lélekre talál.*

Végel László

Exterritórium

Ezredvégi jelenetek

Emlékezés a kezdetekre: A zsebekben pálinkásüveg, a kezekben nemzeti zászló és szórólap

A közös felelősség tabu témának számított a másként gondolkodók körében. A nép ártatlan, a hatalom félrevezette saját népét, nem mondta meg neki az igazságot, bizonygatták, de ők sem mondták meg neki az igazságot. Igen, lehet, hogy féltek. Lehet, hogy ösztönösen sejtették, az igazság reménytelenné tette volna őket. Majd egyszer, majd akkor, ha megéri rá az idő. A népakaratot valamiféle végzetes médiamanipulációval igazolták, az emberek hiszékenyek, az emberek gyermetegek, mondogatták. Könnyű őket félrevezetni. Egész nap a tévét bámulják. Senki sem tér ki arra, hogy miért hiszik el az egyik dolgot, és miért nem hiszik el a másikat. Arra pedig szinte ügyet sem vetett senki, hogy a kisebbségi választópolgárok körében a hivatalos jelöltek rendszerint vesztek, habár a kisebbségi polgároknak több okuk volt a félelemre, ők is ki voltak téve az állami mesterkedésnek, tehát a voksolásban a nemzeti érdekek és szenvedélyek játszottak meghatározó szerepet. Ha mégis szóba került ez a jelenség, akkor gyanakvás villant meg a tekintetekben. Igen, bizonyára valamiféle kétes értékű szándék lapul a jobbik út elfogadásában. Könnyű a kisebbségeknek, hallottad sokszor a vádat, ők csak állampolgárok, lehet hogy rendes állampolgárok, de mégis. Fizetik az adót, tisztelik a törvényeket, de nem éreznek semmit, mert vállukat nem nyomja semmilyen végzetes teher. Az a teher, amiről összeszorított fogakkal hallgatni kell.

Ilyenkor te is úgy érezted, hallgatnod kell. Mostan ki-ki cipeli saját terhét, miközben azt hiszi, az övé a legnehezebb és a legvégzetesebb. Ritkaságnak számított a dolgok végiggondolása, aki ilyesmire vállalkozott, az rendszerint belső vitákba bonyolódott s elszigetelődött. Szóra nyitotta száját, de csak széttárta a karját, s nem jött ki egyetlen hang sem a torkán. A teher nyomasztotta. Ezekben a körökben nem volt ildomos a mély gyökereket eresztő, az egyre agresszívebbé váló nacionalizmusról beszélni, azzal a magyarázattal, hogy ezzel a népet tennék felelőssé. A nép pedig nem felelős. Jól van ez így, nyugalom, csak nyugalom. Inkább azt bizonygatták, hogy a nacionalizmus már régen elpárolgott, kifulladt, ha egyáltalán volt. A nemzet védtelen és ártatlan. A demokrácia és a nemzet vitájában törvényszerűen a nemzet vitte el a pálmát. A valóság nem számított többé semmit. Tömegsírok domborultak mindenhol, ahol szerb katonák és önkéntesek jártak, és - úgymond - meg akarták menteni Jugoszláviát. Egyszeriben mindenki jugónosztalgizált, miközben a fegyverek dörögtek. A kilencvenes évek elején, amikor Horvátországban harcoltak a szerbiai önkéntesek, az újdíéki utcákon olcsón lehetett vásárolni horvátországi holmikat, néha egyenesen a kamionokról dobálták le a kerékpárokat, a televíziókat, a porcelántányérokat, a háztartási gépeket. Az ágyúk dörögtek, de az utcák zsbívására hasonlítottak.

Az egyik baranyai önkéntes tévét árult a falvakban. Az övén még lógott a revolver. Magyarul is beszél, bizonygatta. Egy flannelsálas úr megigazította a kalapját és egy gyönyörű barokk tükröt vett. Aranyozott kerettel. Horvát portéka. Jó lesz az előszobába, a fogas mellé. Megfizette az árát, semmi köze a többihez. Senkinek sem kell tükröt tartania maga elé. A mítosz védelmet nyújtott az önvizsgálat igényével szemben. Szarajevó ostromgyűrűjét, az éjjel-nappal lesben levő ágyúkat, a valóságos erkölcsi kételyeket, az irracionális, fatalista játéktérbe helyezte át, azzal az ürüggyel, hogy Belgrád is áldozat, nem csak Szarajevó. A valóság inkább hallucinációra emlékeztetett, mint saját magára. Az áldozat-mítosz ereje elkendőzte a valóságot, így van rendjén, az áldozatnak nem kell lelkiismeret-furdalást éreznie. A gonosz megnevezhetetlenné és felismerhetetlenné vált. Nekünk semmi közünk hozzá, ismételték az emberek. Azt mondja majd az anya, aki gyermekével botorkálva eltűnt a szemed elől. A lépcsőházban senki sem tűnt fel többé, hosszú csend következett. Visszahúzódtál a lakás belsejébe, vártad a bombázók távoli moráját.

Cigaretára gyűjtöttál, az öngyújtó pattanását is túl hangosnak találtad. A saját lélegzeted is zavart. A napkorong éppen lebukott, összenyiklott minden átmenet nélkül, a háborúban az árnyalatok nem fontosak, nincs alkony és nincs hajnal. Az égboltozat színe sem fontos, hanem a hangok minősége, jellege, színe, alakja. A hangok, bizony. Ezen túl csak az idegerő és az idegnyugalom próbatétele következik. Aztán jöhet a csönd, amikor csak az a fontos, hogy ne szólaljon meg a lakáscsengő. Semmiféle lépések ne közelítsenek az ajtó felé.

Háború? Ez nem háború, tudtad jól. Vagy ha mégis háborúnak nevezed, akkor legalább tíz évvel ezelőtt kezdődött, most már tökéletesen beköltözött a tudatba. Ott robbant, minden egyes ember tudatában robbant, mérhetetlen károkat okozva a tiédben is, a másokéban is. Robbanni fog akkor is, ha már nem bombáznak, vagyis mindaddig hullnak a bombák, amíg nem tisztázza mindenki külön-külön, miért osont be a háború oly mélyen a tudatába. Logikusan gondolkodva, arra a következtetésre jutottál, hogy nehéz lenne ezt a belopakodást az éppen időszerű hatalom fondorlataival magyarázni. Visszaélt vele, hogyne élt volna vissza, de elsősorban azért, mert volt mivel visszaélni. A nemzeti érdek és a demokrácia ügye a szerb XX. századi történelemben nem tudott egyensúlyba kerülni. Ezek a feszültségek elemi erővel törtek fel a nyolcvanas évek végén, Szerbia "újraegyesítésével" végzetesen elváltak egymástól. Az állam maga alá gyűrte a társadalmat, befeszítelte magát a szívekbe és a lelkekbe, és azt mondta, mentsétek meg magatokat. Úgy beszélt, mint Thomas Mann varázslója. Sokan bizonytalankodtak, mérlegeltek, hitetlenkedtek. De Mario leszegte a fejét és tanácstalan volt. Lehet, hogy mégis igaza van a varázslónak, töprengett magában. Így kezdődött a zűrzavar abban a szabadságban, amit az állam vetett az emberek elé. Úgy, mint az abrakot. Nos, mentsétek meg magatokat, rendelkezett. Úgy kezdődött a háború, hogy az emberek meg akarták menteni magukat. Több mint tíz évvel ezelőtt kezdődött el. Deliriosus elragadtatással, hosszú körmenetekkel, menetoszlopokkal. A zsebekben pálinkásüveg fityókával, a kezekben zászló vagy szórólap. Egy kéz felmutatott az égre, s az emberek boldogan tudomásul vették, ragyog a nap. Egy másik kéz a földre mutatott, az emberek megboroztak: éjszaka van. Így kezdte mindenki megismerni magát, mint valami elviselhetetlen idegent, akit egy láthatatlan kéz intésére meg kellett ismernie. Mindenki más akart lenni, mint ami volt, az azonosságtudat változott. Egy láthatatlan kéz intésére a világosságból sötétség lett. Egy láthatatlan kéz intésére mindenki felismerte és megtalálta önmagát.

Az állam csodákat művelt, a polgárok sóvárogva kergették énjüket, s minél közelebb kerültek hozzá, a bizalmatlanság annál nagyobb lett. A személyes én mindig kisiklott, sehogy sem lehetett nyakon csipni. Elillant a személyes, odalett, senkinek sem kellett. A valóságban mindig valamilyen akadály, valamilyen buktató jelentkezett. A valóság mindig szabotált. Nem engedte álmodozni az embereket, nem engedte, hogy nyakon ragadják azt, amire áhítoztak, a valóság mindig ijesztően más. Kakofonikus. Akkor inkább vesszen minden, ami más. Ami más, az szakadár.

És odalett minden, ami más. A másság gyanús lett. Pár év leforgása alatt az albán valutaüzérek eltűntek a Futaki utcai piacról.

Eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. Kiderült, másmylenek voltak. Akik másmylenek, azok gyanúsak. Idegenek! Az újvidéki piacok környéke megváltozott, pár hét alatt etnikailag tiszta lett az egyre fontosabbá váló feketekereskedelem. A valutaüzérkedést a szerbek vették át. Főleg horvátországi és boszniai menekültek. Még az albán hordárok, favágók, alkalmi munkások is félillegalitásba vonultak, távolabb a piactól, egy mellékutcában tanyáztak. Mindig csak egynéhányan ólálkodtak, soha sem verődtek össze nagyobb csoportokba, mint azelőtt, óvatosak lettek, nehogy felhívják magukra a figyelmet.

A koszovói iskolákba nem jártak többé albán gyerekek, mert az új oktatási tanterv nem vette figyelembe a nemzeti kultúrát, a nemzeti értékrendet. Már megint mást akartak! Ez felettébb gyanús volt. Az albán gyerekek pincékben, garázsokban, magánlakásokban kezdték tanulni saját történelmüket, csak ott tanulmányozhatták saját kultúrájukat. Egy albán értelmiségi elpanaszolta, a garázsok hidegek voltak, s a legrosszabb volt akkor tanítani, amikor a fagyos szelek verték Pristina házainak ablakát, miközben neki az új szociológiai, filozófiai elméleteket kellett magyaráznia. Kantot magyarázta, az emberi jogok forrását, és a jégvirágokat bámulta, mondta. Így nőttek fel a gyermekek, akik később fegyvert ragadtak, mert nem volt több vesztenivalójuk.

Egy évtizeddel később, a háború előestéjén nemzetközi nyomásra mégis megvillant annak a lehetősége, hogy az albán tagozatok visszatérjenek a középületekbe, lábra állt az egész Dél-Szerbia. Még ceruzát sem adunk nekik, skandálta a niši egyetemi ifjúság, de a garázsokban az albán ifjak még mindig lapozták a könyveket. Lapozták a könyveket, s érlelődött bennük a bosszú. Habár ezek a jelszavak az alkotmányt sértették, az érvényben levő alkotmányt, a rendőrség heherészve szemlélte a tüntetőket, a diszkriminációra való bűjtetés miatt senkit sem idéztek bíróság elé. Az albán nyelvű könyvek a pad alá kerültek, a kezek fegyver után nyúltak, mert azt hitték, azok majd megmentik őket.

Vajdaságban a kilencvenes években kezdték elbocsátani a magyarokat a közhivatalokból, a legképzettebbek, a fiatal mérnökök, orvosok, Magyarország felé vették az irányt. Etnikailag tisztulni kezdtek a közhivatalok. Ugyan már, nem lehet kisebbségi kulcs alapján felelős embereket felelős posztokra helyezni, csak érdem és tehetség szerint, hallgattad a magyarázatot. A tehetség, a rátermettség a döntő és semmi más. Mire a tehetségtelenek, a rátermettség nélküliek, jobb híján fogták a vándorbotot és láss csodát: megállták a helyüket egy európai versenyre készülő mezőnyben. Sietve és kapkodva távoztak, családi könyvtárukat az új gazdákra hagyták, akik nem tudtak mit kezdeni vele. A bútorokat még csak lehetett használni, de az erdélyi fatányérok, szőttesek még egy ideig porosodtak, aztán a szemétre kerültek. Az új háztulajdonosok lomtalanítottak.

Újvidék utcáiról kiveszett a nyelvi tarkaság. Nem hallottál többé magyar, román és szlovák szavakat a buszokban, a kávézóban vagy az utcán; hirtelen kipusztult, ami több száz éven keresztül virult. Ha netán megszólalt, olykor verés járt érte. A sofőr nem állt meg, hogy rendőrt hívjon, a busz rohant tovább, az utasok leszegtek fejüket, igen, ők nem láttak semmit, nem hallottak semmit, ők ártatlanok, mint ahogy ártatlanok voltak minden más kínos ügyben. Lezárult egy több száz éves történelem. Amit megjósoltak, nem jött be, amivel hitgetted magad, arról kiderült, hogy szemfényvesztés.

Kant, mondd magad elé, és fellapozd valamelyik könyvét. Igen, Kant. Aztán minden rendszer nélkül kapkodod le a könyveket a házikönyvtárad polcáról, keresel bennük egy mondatot, nem tudod melyiket, olykor felkapod a fejedet, s úgy érzed, el kellene mondanod valamilyen igazságot. Kellene egy álca, egy álcázott mondat, de hiába, a könyvek már nem rólad szólnak, mert az ő távlatukból már nem létezel. Egy Duna menti városban kallódsz, mint egy elfelejtett tárgy. Úgy érezted magad, mint egy kitalált személy, aki saját regényeiből kilépve, álmოდás közben eltéved egy számára idegen, ismeretlen városban, s csak a történet végén tudja meg, hogy egy emberöltőt élt le benne. A legnagyobb bűne, hogy a történetet éppen ő írta meg.

Az üzenetörögződőről letörölted a magyar mondatot, hogy ne hallgasd az azt követő szitkozódást. Megtörtént ugyanis, hogy valaki véletlenül tárcsázta a számod, s a magyar szavak hallatán, fontosnak találta, hogy figyelmeztessen, ez itt Szerbia, baszd meg az anyád. Egy úr akart valami fontosat mondani, de meglegedett ennyivel, feltételezte, hogy a többi ügyis tudod. Hogyne tudnád, a falakon is írják. A tankönyvekből a magyar gyerekeknek továbbra is be kellett magolniuk, hogy nagy nemzeti hősük Kraljević Marko. Hogy Dušan cár teremtette meg a birodalmukat. Hogy Szent Száva fektette le szellemi koordinátáik alapjait, s mindent, mindent ezeknek a koordinátáknak köszönhetnek. Ezt tanultad annak idején te is, aztán a fiad is, így ápoltatok az immár nyolcvan éves balkáni hagyományt. Tízezrek eredtek útnak, fogtak vándorbotot, ezen senki sem döbönt meg. Ez csak természetes, az emberek maguktól mennek, Senki sem kényszerítte őket, mondták ártatlan arccal azok, akik naponta felháborodnak, ha mások erednek útnak. Azokat kényszerítették, értük, miattuk fel kell felvonultatni a tankokat, a harcokocsikat, az ágyúkat, továbbá minden lehetséges eszközt latba kell vetni az igazság érdekében.

Mindezt a személyes jogokat a legfőbb piederstálra emelő elméleti diskurzussal igazolták. Mint egy orwelli regényben ismételtgették, csak egyénre szabott jogok léteznek, minden ember egyenlő, másféle szempontok kisebbségi gettóba vezetnek. Gettó, mondtad magad elé, és nem tudtad elképzelni, milyen az a gettó, amiről beszéltek. Csak azt a gettót ismerted, amiről nem beszéltek, amire a névtelen telefonálók figyelmeztettek, igen, van, bizonyára van valamilyen gettó, de te nem akarsz gettóba kerülni, még annak ellenére sem, hogy be akarnak taszítani.

A személyes jogokról való prédikációk azonban a bombázások idején egyszeriben elpárologtak. Az Én-ből Mi lett, majdnem egy szempillantás alatt. Amint az egyetemes világpolgári jogok nevében becsapódtak az első rakéták, hogy leállítsanak egy másik erőszakot, az emberi jogok tömeges és brutális semmibevételét, a nemzetállami szuverenitás függvényében azonnal összezsugorodtak az egyetemes jogok. A világszemlele bohócruhát húztak: hazudik, hazudik, NATO-szolga, világuralomra tör, mutogattak rá. Az oly sokáig színlelt kozmopolitizmus hirtelen kipárologott a fejekből, a nemzeti érzés megdobogtatta a kozmopoliták szívét. Szenvedélyesen és indulatosan. Kiderült, hogy mégis vannak mindennél előbbre való kollektív jogok, értékek és sérelmek. Van bizony kollektív méltóság, van bizony kollektív érték, de nincs kollektív felelősség. Így szólt az új tantétel, vadonatúj, mert előbb minden ízében máshogyan szólt. Több mint fél évszázadon keresztül ez az értelmiség úgy találta, igenis helyénvaló a kollektív büntetés. Még jól emlékszel, a hivatalos olvasókönyvekben írta, hogy magyar fasiszták, és így tovább, tehát a kollektív büntetés jogos. Az arca sem rándult senkinek, de most hirtelen és elemi erővel tört fel a tiltakozás a kollektív büntetés ellen. Igen, te is azt hiszed, ez embertelen. Csakhogy minden esetben, minden helyen és minden alkalomkor. Nem szabad egyetlenegy nemzetet sem megszegyeníteni, akkor sem, ha nagy és komoly lelkiismeretvizsgálat vár rá. Egyszeriben mindenki a szerb nemzet büntetéséről és ártatlanságáról beszélt, az albánokról alig. Még a polgár szó is háttérbe szorult. A szerbeket bombázzák, magyarázta neked egy magát polgári értelmiséginek nevező író. Ekkor már nem volt polgár, hanem szerb, aki nem látta, hogy a polgárookra is hullnak a bombák. Kezeddel egy tétova mozdulatot tettél, igen te is vele együtt élted át azokat a napokat. Az más, legyintett türelmetlenül. Ugyanezt a vélekedést sokszor olvastad az újságokban.

A független kommentátorok meggyőződéssel hirdették: a szerb haderő rá volt kényszerítve, hogy saját, albán nemzetiségű állampolgárait élőpajzsként használja a NATO bombázások idején. Milošević heves bírálója abban is biztosítja az elnököt, hogy az albánok igenis a NATO-bombák elől menekültek Koszovóból. Valójában mi történt Koszovóban az albánokkal, arról alig beszéltek a független szerb értelmiségiek. Csak néhányan, csak a kivételes jellemek. A nomenklatura bűnei terítékre kerültek, de ennél tovább senki sem ment. Arról csak kevesen tanúskodtak, hogy a különleges rendőrsztagok előbb kényszerítették menekülésre az

albánokat, mint a NATO-bombák. Utcákat, városrészeket, falvakat üritettek ki, s teherkocsival, különvonattal szállították őket a macedón vagy az albán határ felé. Közben elkobozták tőlük pénzüket, értékeiket és személyi okmányaikat, hogy ne térhessenek vissza, de ezen túl, ezzel a gesztussal identitásuktól akarták őket jelképesen megfosztani. Voltak - nincsenek. Elmenekültek a NATO elől, hangzott a válasz. A továbbiakban nem léteznek, ha nincs nevük, akkor nincs saját életük, saját haláluk sincs. Lehet, hogy élnek, lehet, hogy nem.

Az identitás megsemmisítésének ez az elképesztő vágya érzékelhető volt már abból a képből is, amely az előző évtizedekben végérvényessé vált. Az albánok kulturálisan nem léteztek, identitás-meghatározó jegyeik nem voltak legitímek. Legyenek jugoszlávok, ha már szerbek nem akarnak lenni. Egy évtizeden át csak a durva incidensek, politikai összeütközések ürügyén kerültek szóba, akkor is rendkívül elmarasztaló módon. Szakadárok, ezzel a szóval jellemezték őket. Terroristák, mondták az ellenzéki vezetők. Róluk sem a háborúban, de az azt megelőző évtizedekben nem lehetett árnyaltan, a különbözőség és a másság étoszát megszólítva beszélni. A másság pusztá megfogalmazása ingerelte a közvéleményt, amelyben felülkerekedett a nézet, hogy a másság bomlasztja a közösséget, széthúzást szül, rombolja a polgári öntudatot. Ha a valóság kikényszerítette ezt a témát, akkor a legjobb esetben is, valamilyen álközszopolita ajakbiggyesztéssel mindkét fél nacionalizmusát el kellett ítélni, mintha két, minden ízében egyformán bűnös elit konfliktusáról lenne szó csupán. Egy fából faragták Miloševićet és Rugovát, ez a vezérszólam csendült fel minduntalan, s ez a kiegyenlítés felmentette a többséget mindenféle felelősség alól. Csak Rugovának nem voltak tankjai és harckocsijai, igen, erről mindenki megfeledkezett.

Ez az attitűd már a baranyai háború idején kialakult. Vukovárt a szerb szabadcsapatok bombázták és fosztogatták, a város környékén tömegsírokat ástak, de a belgrádi értelmiség túlnyomó többsége továbbra is melegegett azzal, hogy egyenlőségjelet tegyen Tudjman és Milošević közé. Kétségtelen, nagyon hasonlítottak egymásra, de még sem voltak teljesen azonosak, hiszen Eszéket bombázták és nem Újvidéket, Vukovárból lett romváros és nem Zomborból. A vukovári tömegsírok történetéről alig esett szó, viszont a háború befejezésekor a közvélemény nagy felzúdulással vette tudomásul a horvátországi szerbek sajnálatos, egy valóban vétkes politika következményének számító menekülését, ám ugyanakkor a vajdasági horvátok meneküléséről alig szóltak néhányan.

A különbözőségektől, a másságtól való ódzkosság történetének a kezdetét nehéz meghatározni. Ez már akkor gyökeret eresztett, amikor világra jött a versailles-i világrend állama, amit később Jugoszláviának kereszteltek el. 1918-ban egy alezredes bevonult Zágrábba, azt mondta, ettől eddig, és kész. Nem mondunk le Horvátországról! A horvátok egyébként is szerbek. Testvérek, ugyebár. Testvériség-egység! Ha valaki különbözni mer, akkor fenéken rúgja a tesvériség-egységet. És megszületett Jugoszlávia, amelynek a másság lett a bomlasztója. Mindig széteső félben volt, mert nagyon össze akarták ragasztani. Jól emlékszel, hogy a nyolcvanas évek derekán mekkora megrökönyödést váltott ki a kérdésed, hogy miért nem tanul meg legalább néhány pristinai szerb értelmiségi albánul. Arra, hogy Vajdaságban az értelmiségiek közül éppen senki sem tanult meg magyarul, már gondolni sem mertél. Hiszen ugyanaz az értetlen arckifejezés fogadott volna, mint amikor egyszer rákérdeztél egy szerb értelmiségre, hogy miért nem tanul meg legalább egy keveset szlovénul, mondjuk tíz szót vagy húszat, csak annyit, hogy éppen üdvözölni tudja barátját, amikor a szlovén nacionalizmus térhódítását azzal bizonygatta, hogy Ljubljanában nem hajlandók az emberek szerbül megszólalni. Pedig tudnak, bizonygatnak, csak nem akarnak. Még a gyógyszerértárban is szlovénul beszélnek, tiltakozott felháborodva. Ahogy Belgrádban szerbül, Prágában csehül, Pozsonyban szlovákul, válaszoltak.

Sokszor tapasztaltad a jellemes, a nacionalizmustól idegenkedő, az európai értékrendet elfogadó szerb értelmiségiek félelmét a másságtól, ami gyakran türelmetlenséggel párosult. Láttad az elkomorult arcokat, ha a többségében magyarokból összeverődő társaságban véletlenül elhangzott egy magyar szó. Ilyenkor mindig valami gyanakvást és bizalmatlanságot éreztél. Mintha azok a szavak éppen ő ellenük irányultak volna. Pedig nem, csak néha spontánul feltört belőled az anyanyelv, valamit gyorsan ki akartál mondani, ami nem is olyan fontos, vagy elkapott a játékos kedv, hogy sétálgass egyik nyelvből a másikba, és viszont.

Óvatosan kerülted ezeket a helyzeteket, de nagyon kíváncsi voltál kiváltó okára. Miért az a fagyos csend? Hogyan történhetett meg, hogy ugyanazokat az embereket, akiket nem zavart a francia, a német vagy az angol mondat, nem zavarta őket még akkor sem, ha éppenséggel nem is értették. Hirtelen sértődöttek gyanakvóak lettek, ha albán, szlovén vagy magyar szót hallottak, amit szintén nem értettek. Hogyan lehetséges az, hogy ugyanaz a beszédhelyzet az egyik nyelv esetében gyanakvást szült, a másikban nem? Hol rejtezik ennek a gyökere? Ez azért is érdekelt, mert szlovén barátaid ugyanilyen tapasztalatról számoltak be. Csakhogy ők idővel nem zavarták magukat, szlovénul beszéltek, néha előttem is, te hegyezted a füled, figyelted a gesztikulációkat, s nagyon örültél, ha megértettél egy mondatot. Ezután már könnyebben értetted a másodikat, de aztán újra elvesztetted a gondolatmenetet. Megfeszítetted a figyelmedet, jól van, megint felfedeztél egy mondatot, s kezdődött az egész előlről. Olyan volt ez, mint a játék.

Sokszor próbáltad erről tapintatosan faggatni újdíki ismerőseidet, de mindig elzárkóztak a válasz elől. Úgy tűnt, egy titkot őriznek, amibe neked nem lehet betekintésed. Csak számtalan történelemkönyv elolvasása után állt össze előttem a kép, csak akkor fedezted fel a pontos nyomvonalat, csak akkor nyílt meg előttem az a seb, amelyet Jugoszláviának neveznek. Kiderült, hogy az izgalmas, a maga módján vonzó, Jugoszláviát megalkotó versailles-i kísérletről soha semmilyen közmegegyezés nem született, ennek jellege végül is az erőszak-mechanizmustól függött, attól, hogy ki tartja ujját a gyilkos fegyverek ravaszán. Ez 91-ben véglegesen bebizonyosodott, amikor a jugoszláv néphadsereg Vukovárt földig rombolta. Az évszázados múltú bortermező vidék pincéiben az emberek ezrei bújtak meg, a halál elől bujdosztak, és Jugoszláviától búcsúztak.

Jugoszlávia merész európai kísérlet volt, de balkáni erőszakká fajult; a tiszteletet parancsoló európai experimentum az illúzió és az erőszak között múlt ki. Sírögdrébe félenken egy göröngyöt dobtál, meglehet, az utolsó göröngyöt te dobtad, miközben titokban gyászoltál. Nem kívánod, hogy bárki tudomására jusson, egy elvesztett illúziót gyászolt egy hontalan. Lehetett volna vonzó intellektuális kaland, európai utópia, tisztességes kiegyezés, higgadt nemzeti megbékélés, becsületes alku, s mindennek előtt a túlélés lehetősége. Mi minden lehetett volna, képzelegtél, miközben a nyirkos vukovári borpincékre gondoltál. Jugoszlávia fogalma tehát sokféle egymással ellentétes jelentéssel bírt. Tagadhatatlan, volt benne korszerű európai vázlatrajz is, amely azonban gyászos vereséget szenvedett. A kudarc neked is fáj, részese voltál ennek az illúzióknak, ami azért mégis csak több volt, mint egy illúzió, hiszen emberi tapasztalataidat ebben a mozaikos világban szerzed, kultúrára a sokszínűség nyomta rá bélyegét, nem múlt el tehát semmi nyomtalanul. Cipeled magadban a múltat. Most büntudat tapadt hozzá, nem menekülhetsz előle, benne voltál nyakig, le nem tagadhatod. Koppant a sírgödörben a göröngy, és baktattál tovább.

Európa más részein befejeződött a XX. század, itt még nem. Az új millenniumról olvastál, de te csak toporogtál, nem tudod, mi lesz veled. A századelőnek még akadt elszámolnivalója, s megkezdődött az apokaliptikus menekülés vissza a történelembe. Hol történt a hiba, ütköztek meg sokan, nem számolva azzal, hogy maga a kérdés sem feddhetetlen, hiszen véres úton bandukolva kiderült, apró vércseppek hullottak azokra is, akik nem erre az útra készültek. Nem volt visszaút, de haladtatok az úton, csak nem sejtettétek még, hova vezet majd. Az út végén azonban kiderült, a legszörnyűbb ismeretlenbe, a mindent felhabzsoló múltba vezetett. Oda érkeztetek meg, ahonnan elindultatok, ahonnan menekültetek. Látni kellett volna, hogy akár a legjobb szándékkal léptetek is rá, szakadékba vezet, hiszen a szerb nemzet azzal a reménnyel fogadta el Jugoszláviát, hogy annak révén megvalósítja évszázados álmát, mármint

azt, hogy a nemzet egy államban tömörüljön. A szakadékban ugyanis ez a felirat várta az ártatlan menekültöt. Nincs tovább!

Könnyű a megtörténtről fölényesen papolni, igen, tudod, ismered az aktaszekrényekben elraktározott igazságokat. Kisebbségi vagy, belülről ismered azt a szörnyűséges szenvedélyt, mely elkapta a nemzeteket, melyeknek kisebb vagy nagyobb része a nemzetállam határán kívülre került. Olyan, mint az örület; lehet, hogy rövid ideig tartott, váratlanul tör fel, nem tudni mikor, de azt sem, hogy mitől csillapul. A nagyvilági diplomaták gondterhelten üléseztek, kitöltötték az aktákat, meghozták a szükséges rendszabályokat, büntettek és jutalmaztak, felsőbbrendűségük tudatában legyintettek. Ah, azok a barbárok, mondták, aztán a fegyverek mégis elhallgattak, de a vírus tovább élt. Aztán újra fancsali arcot vágta: megint azok a barbárok, ismételték, intézkedtek, kezet ráztak, majd kezet mostak és emelték pezsgőspoharukat. Őlik egymást a barbárok, ugyebár. Az európai szalonok csilláraiból áradt a fény. De mindig maradtak sötét sarkok, ahova nem jutott fény. Ott tengődnek a kisebbségek, akikről mindig megfélemlenek. Tudod jól, hogy kisebbségnek lenni mekkora nyomorúság. Tudod jól, mert menekültél előle és megrendültél tőle. Valami más akartál lenni, valami harmadik, negyedik, bámultad a csillárokat, kezet mostál, igen, a kor követelményeivel összhangban akartál élni, egyszerűen sterilizáltad magad, de aztán rájöttél, hogy ez sem segít, a fejed tetejére állhatsz, az sem segít, legfeljebb a teljes becstelenség segít. De ha nem akarsz minden ízében becstelen lenni, akkor kénytelen-kelletlen rádöbbsz; mérhetetlen különbség választott el attól a világtól, amelyben éltél, még akkor is, ha idővel megszeretted, és otthonosan mozogtál benne.

Ez a század mérhetetlenül aljas volt a kisebbségekkel szemben. Módszeresen és céltudatosan. A szerbeknek elegendő volt Vajdaságra pillantani, és máris tudhatták, mi lesz a szerbekkel Horvátországban vagy Boszniában. Elegendő volt Vajdaságra vetni a szemük, láthatták, mi lesz a sorsuk azoknak, akik nem tiltakoznak. Elegendő volt Koszovóra vetni a szemük és láthatták, mi lesz a sorsuk azoknak, akik tiltakoznak. Északon és Délen kirajzolódott a jövő, amely a Drinán túl várt rájuk. Jugoszlávia volt az esély, amely ideig-óráig reményt táplált. Olyan volt, mint a morfium, ideig-óráig csillapított, de a barbár matematika szerint valahol valakiknek kisebbségeknek kellett maradniuk, mégis. Nem volt segítség!

A jugoszláv egység mégsem a szerb nemzeti tervezet elképzelései szerint született meg. Vagy-vagy helyzet állt elő tehát, mi tagadás, éppen a politikai szabadságjogok bővülése folytán. A pártállam érzéstelenítő tekintélye összeomlott. A legmélyebb sebeket tépték fel a demokrácia első esélyei: a barbárok torkából feltörtek a szavak. Nem akartak többé a falhoz lapulva élni. A demokratikus lehetőségek megnyitották a többi nemzet szuverenitásának ügyét, ugyanakkor azonban valóságos, és az új keretekben megoldatlan szerb nemzeti kérdések is napirendre kerültek. Vagy megvalósul a szerb remény, tehát a szlovénok, a horvátok, a macedónok valamiféle félkoloniális helyzetbe kerülnek, vagy pedig ugyanolyan szuverén nemzet lesznek, mint a szerbek, de akkor az utóbbiak jelentős száma kisebbségben marad.

Jugoszlávia széthullásának menetét a versailles-i vaslogika határozta meg, ugyanúgy, mint az Osztrák-Magyar Monarchia felrobbantását. Kezdődött az ezredvégi nemzetépítés korszaka. Csak a szereplők változtak; akik 1918-ban robbantottak, most maguk is felrobbantak. Folytatódott a nemzetépítés korszaka. Ez a logika győzedelmeskedett Európa eme részén, ahol a nemzeti szuverenitásnak, akárcsak a századelőn, most is sokkal magasabb az ázsója, mint a kisebbségi jogoknak. A néhai Monarchia konfliktusai túlélték a Monarchiát, megújult erővel, ébredtek fel a jugoszláv konfliktusokban, alattomosabban, mint bármikor. A Monarchia szétbomlásához nem kellett ennyi tömegsír. A versailles-i bűvös kört be kellene zárnunk, nagy kérdés azonban, hogy háborúk bezárták-e, hogy egyáltalán bezárható-e. A bűvös kör közösen ásott csapda volt, csak hogy nem lehetett előre látni, ki és mikor zuhan bele.

Az ezredvégen a nyugati politikusoknak azt a szellemet kellett volna visszazárni a palackba, amit nagyapáink az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzásával felelőtlenül kiszabadítottak. A balkanizmus a szabadságvágygal kezdődött, végül pedig a demokratikus értékek nevében a pokolba vezetett. Szabadság és tömegsír, e kettő úgy vegyült el egymással, mint a középkorban a rózsa és a vér illata. Több száz évvel ezelőtt falvakat rombolt a győztes, a másságot meghagyta, azt nem zúzta szét, a demokrácia nevében azonban népcsoportokat semmisített vagy olvasztott be, a demokrácia a másság gyilkosa lett. Megsemmisült a feudalizmus másságokból felépített karneváli tarkasága ezen a tájon. Sokszor elképzelted a bácskai nádasokat és mocsarakat. A törökök nem bolygatták fel a meghódított népek szokásait, nem tiltották vallását, sőt helyi szinten törvényeit sem semmisítették meg. Rendszerint türelmesebbek voltak, mint amilyen türelmesnek bizonyultak győztes ellenfeleik.

Aztán jött a nagy ellenség, a népek börtöne, a slendrián Kákánia, amelyik nem igyekezett túlságosan komolyan venni a vidéki nacionalistákat. A vajdasági szerbek autonómiát követeltek, majd kiválást, de nem lángoltak fel a bácskai falvak, sortűz sem dördült, a különböző rögtönzött nemzetgyűlések harsányan nyilatkoztak, aztán egyezkedtek. A Kákánia minden volt, csak nem nemzeti, azt mondják, rossz időben és rossz helyen született. A barokk birodalom a nemzeti identitásvágyra főúri göggel válaszolt. A szalonokban folyt a pezsgő, Bécsben és Pesten dívott az operett, a kultúra posztmodern érzékenységgel helyt adott a tarka zsidó kozmopolitizmusnak. Még a világpolgárságot is itt találták ki, itt, ahol a tarkaság a legnagyobb volt. A bécsi császár sztoikusán kormányozta a Bábelt, melyet büntetésből reá bízott az Isten. Csak a modernizáló II. József akart modern államot teremteni, de azonnal megtapasztalta: a modernitás szétzúzza az államot. A modern polgár kezében nemzeti zászlót lobogtatott. Halálos ágyán ökegyelme visszavonta a modernitást, tehát császár módjára nagylelkűen vett búcsút a világtól. Bünbánatosan vett búcsút a haldokló múlttól, amelynek halálát sürgette volna. A nagy tér fojtogatta a kis népeket, a kis tér viszont fellobbantotta képzeletvilágukat. Az urak Bécsben Straussra keringöztek, emelték a pezsgőspoharukat, köröskörül az emberek vadul és mohón a szabadságról álmodoztak. Kitért a világháború. Versailles szabadságot ígért és poklot szült.

A Nyugat elégedetten elhantolta a bűnös Kákániát, a diplomaták és a tábornokok illatos szappannal kezet mostak, a teremszolgák kioltották a békekonferenciák csillárait. Talán megnyugodtak a barbárok, gondolták. A Nyugat dölyfösen szétverte a Monarchiát. A patriarchális Szerbia lett a modernitás zászlóhordozója, nem csak a Balkánon, hanem Európa keleti részén. A szerb katonák győztesként vonultak be Ljubljánába és Zágrábba, Újvidékre és Splitbe. Felszabadítottunk benneteket, harsogták. Ezzel a győzelemmel Szerbia lett Versailles legnagyobb haszonélvezője. A Felszabadító. A Nyugat mindig kiválasztott magának egy üdvöskét saját titokzatos peremvidékén. Minden magyarázat és ok nélkül büntette és jutalmazta keleti fattyúgyermekeit, akiket a cselédszobában zárt össze, mert nem voltak szalonképesek. Szegények voltak, rongyosak, s csak a korbács szavát értették. Ezt érdemelték a fattyúk. A cselédszobából jaltai világrendbe vezetett az út, a fattyúk meglapultak, elviselték a büntetést, és lesték az esélyt.

Nyolc évtizedes iszapbirkózás kezdődött, amelynek folyamán a horvátok, a szlovénok szintén megkövetelték a versailles-i jussot. Nem maradhatnak Európa mostohagyermekéi, mondogatták. Ha felborult a jaltai világrend, akkor mi joga van tovább a versailles-i? Ők is olyanok, mint a többi nemzet. Saját államot akartak. Főleg akkor, ha annak balkáni végrehajtója mindent eltékozolt? Nyolc évtizeden keresztül csillogva-villogva agonizált a tékozlásra, félreértésekre és következtelenségekre épített állam, amelynek Jugoszlávia volt a neve, de a legnagyobb paradoxon mégis az, hogy a félreértést a jövő Európája igazolta volna. De ez a jövő túl későn érkezett, mert a múlt túl sokáig tartott.

A roma asszony védi az odúját és a szerbség bölcsőjét, miközben arra vár, hogy a repülő hétféjú sárkányokról csokit dobáljanak le a népnek

A lépcsőházi fordulónál eltűnt a gyermekét cipelő asszony, vánszorgott veled az idő, visszarepültek a gépek, amelyek hajnalban még kitarotán köröztek a metsző, hűvös levegőben, megdörzsölted a szemed, egyszerre úgy érezted, felébredtél. Végső erőfeszítéssel megborotválkoztál. Anikó vette a bevásárló kosarat, vele kullogtál te is. A piac zsúfolva volt, kora délelőtti rendszerint nem tűntek fel a bombázók, a pultok tele voltak tojással, zöldségfélékkel, túróval, sajttal, kajmakkal, déligyümölcssel. És virággal.

Megálltál a piac melletti autóbusz-állomáson, és figyelted az embereket. A járókelők egy pillantást sem vetettek az albán üzletek összetört ablaküvegeire, nem akarták tudomásul venni mi történt, mivel magától értetődőnek tartották az éjszaka történeteket. A szemük sarkából néhányan mégis abba az irányba lestek, de gyorsan elfordították a fejüket. Sokan viszont nagy ívben elkerülték a kis üzlethelyiségeket. A legjobb észre sem venni az ilyesfélét, gondolták magukban. Sehol semmi jele az emberi szolidaritásnak, a társadalom cinkos hallgatásba burkolódzott, az idegen ki volt szolgáltatva a xenofóbia hatalmának. Az első napokban a győzelem közelinek tűnt. A közvélemény-kutatók jelentése szerint a lakosság körében a megkérdezettek 96 százaléka támogatta az ország NATO-csapásokkal szembeni védelmi erőfeszítéseit. Majdnem 100 százalékban gondolták azt, hogy a jugoszláv hadsereg megfelelően látja el védelmi feladatait. A jelentés szerint a jugoszláv lakosság 75 százaléka biztosra vette, hogy Oroszország katonai erejével fel fog lépni Jugoszlávia megvédéséért

Az első éjszaka Vajdaság-szerte kisebb-nagyobb csoportok patrióta rohamot intéztek az albán pékek, cukrászok, zöldségárusok üzletei ellen. A hatóság nem akadt a tettesek nyomára, amin nem kell csodálkozni, hiszen a rendőrök is elfordították a fejüket a helyszíntől. Pedig azokban a napokban a rendőrség - ha akart - eredményes volt, a legártatlanabb zugkereskedőket is kézre kerítette. Ez a szorongalom, persze, szelektívnek bizonyult, mert a devizaüzérek, a zugkereskedők egy része továbbra is zavartalanul üzte az ipart. Deviza, deviza, deviza, zümmögtek valamivel halkabban a valutaüzérek a Futaki utcai piac környékén. Pár nap múlva viszont már vastag pénzkötegeket szorongattak a kezükben. A cigarettáüzérek kirakták portékájukat a kis kartondobozokra, a videokölcsönzők késő este is nyitva tartottak, aki akart, pornófilmeket bérelhetett. Úgy tűnt, az élet lassan visszatér a rendes kerékvágásba, csak az emberek, igen, csak az emberek változtak meg, vagy inkább a szavak, igen, a szavak, azok leginkább.

Április első felében a szenvedélyek mind magasabb hévvel lángoltak fel. Egy bánáti magyar kistelepülés katolikus templomában az első háborús napon ismeretlen tettesek robbantottak, a falusiak legnagyobb rémületére. Számolgatták a napokat, mennyi van még hátra? Biztos voltál benne, hogy a tetteseknek ezúttal is nyoma vész, mint ahogy az elmúlt évtizedben mindannyiszor, ha katolikus templomban robbantottak. Igen, a nyomozás kudarcba fulladt. A tetteseket nem találták meg. Közben a hatóságok kémekeket hajkurásztak. Kémeke akadtak, döggivel. Az állami médiák szerint mindenfelé kémeke és árulók ólálkodtak. Ezek a szavak véglegesen és kitörölhetetlenül bevonultak a szótárba, nem lehet majd akkor sem kitörölni őket, ha egyszer beköszönt a béke. A szavak megmaradnak, minden egyes pátozzsal övezett szóból kíméletlen korbács lesz. Ezen az úton nincs megállás. Egy napon mindenki kém lesz, mindenki áruló lesz, aki pisszenni mer. Megszületett egy nyelv, amely hosszú időre gondoskodik majd a félelemről, a rettegésről, ha késő este becsengetnek a lakásba. Egy ausztrál humanitárius szervezet képviselője az első napokban a tévékamerák előtt töredelmesen bevallotta: Szerbia ellen kémkedett. A hideg rázott a jelenet láttán; a férfi monoton hangon tette meg a beismerő vallomást, látszott rajta, hogy maga sem tudja felfogni, mit mond. Csak az életét menti, egerutat akar nyerni, gondoltad. Verték-e, kérdezted magadtól, s először tudatosodott benned, hogy az embert nem csak a filmekben és a regényekben ütlegetik. Az ügyvédek később elismerték, a börtönökben, a vizsgálati fogságban, a kihallgatásokkor rendszerint ütlegettek az embereket, ahogy csak bírták.

Április végén az állami televízió azzal vádolta meg az alapítványt, ahol dolgoztál, hogy az albán terroristákat támogatja. A kamera egy földalatti rejtékhelyre vezette a nézőket, ahol írószertartókba rejtett töltényeket találtak. Most pedig látni fogunk valamit, mondta az állami riporter. Az írószertartókra az alapítvány neve volt rányomva. A tévéműsor ellen senki, de az égvilágon senki nem tiltakozott. Az a főorvos sem, aki a légitámadások beindítása előtt tért haza arról a külföldi szemináriumról, amelyet tíz ösztöndíjaztatok. Az egyik civil szervezet orvos tagjainak kiadta a parancsot: felejtsek el, hogy bármiféle kapcsolatban álltak veletek. Az nem történt meg, kiabálta elkeseredetten. Le kell tagadni! Soha, senki, sehol. El tudod képzelni milyen arcot vágott. Elképzelted gyöngyöző homlokát. A város egyik legtekintélyesebb szakorvosa félt, mint egy gyermek. A retorika hatott: tartósan beköltözött a lelkekbe.

A felejtés tömegessé vált, az utcán néhányszor belebotlottál egy-egy régi kérelmezőbe. Meglepetten nézett rád: hát élsz még? Nem menekültél el, te ostoba? Tekintetéből azt a kérdést olvastad ki, hogy mikor fognak letartóztatni benneteket, ami már csak azért is várható volt, mert egy másik nyugati gyökérzetű alapítvány tagjait már letartóztatták.

Mások tapintatosabbak voltak, eltűntek a szemed elől, mint a kámfor. Vagy éppen egy drága nercbundát bámultak a kirakat előtt. Pár kilométerre onnan az olajfinomító füstölgött, a kirakatban azonban nercbunda iszelgett. Ezt okvetlenül látni kell. A szemfülesek sietve beléptek egy üzletbe, vagy befordultak egy mellékutcába, de ha erre nem volt idejük, akkor ellenségesen méregettek, lelkük legmélyén bizonyára téged tettes felelőssé életrajzuk zavaró foltja miatt. Ha netán egymásba ütköztetek, akkor nem kérdezték, hogy vagy, hanem minden mindent vezető nélkül elítélték a NATO-támadást, hosszasan részletezték a nyugati világ romlottságát, úgy beszéltek ők is, mintha a kamera előtt állnának. Az új fasiszta világrend, ismételték. Arra különösképpen vigyáztak, hogy másról ne essék szó. Az arcukat fürkészted, szeretted volna megtudni, félnek-e? Miért beszélnek olyan gyorsan, hadarva? Bosszankodva állapítottad meg, semmit sem tudsz másokról, nincs semmilyen bizonyítékod arra, hogy milyen az ember. Gyáva? Rendben van.

Ez nem elégített ki. Valami mást is tudnod kellene az emberről. Mit rejt magában még? Valahol valami rejtezik az emberekben, némi kétely, némi bizonytalanság. Fasiszták, fasiszták, hallod mindenfelől. A romlott új világrend. Káromkodások. Mindenütt ez fogad. Néha azt gondolod, senki sem őszinte hozzád, ők meg azt gondolják, te sem vagy őszinte hozzájuk. Benne vagytok a szarban. Hagyd az egészet a fenébe, gondolod magadban. Szopja ki Monica a Clinton faszát, hallod az ismerősöd hangját, akibe véletlenül belebotlottál, és arra méltatod, hogy szóba álljon veled. Örülj, hogy szóba állt veled, lehet, hogy valami mást akart mondani, mint amit mondott. Semmibe se légy biztos. Lehet, hogy a barátod, de lehet, hogy az ellenséged. Az a fontos, hogy tőled nem kérdezett semmit, nem fogott vallatóra. Megkedvelted azokat az embereket, akiket nem érdekel a véleményed.

Jól jártál. Nem úgy, mint az a kalauz, aki pár nap múlva megjárta. Egy Becse felé tartó autóbuzson egy boszniai szerb fiatalember a kalauz torkát szorongatta: hogy merészel vele egy magyar konduktér jegyet fizettetni. Csak úgy felugrott az ülésről és ordította. A kalauz torkának esett. A szerbek ezután ingyen utaznak, kiabálta. Az utasok meg sem pisszentek, a sofőr hajtott tovább, a kalauz bocsánatot kért. Természetesen az utas nem fizette meg a jegy árát. Visszahuppant az ülésre, valamit morgott még, nem értetted, hogy mit. Lehet, hogy azt mondta, rendben van, megbocsátott. Nagylelkű, igen, nagylelkű. Érezted, hogy az utasok megkönnyebbülnek. Jól van, jól van, ilyesmi előfordul. Az a fontos, hogy nem láttak semmi borzalmat. Mert időnként az is előfordulhat. Minden előfordulhat, semmit sem lehet kiszámítani. Egyelőre valaki megúsza. Szavak csörömpöltek, csak szavak voltak, csak úgy csordogáltak, az a fontos, hogy nem történt semmi. Csak az agy borult vérbe, csak az idegszálak tompultak el. Csend lett.

Csend. Olyan volt ez, mint a fegyverszűnet. Kitekinttéll az autóbussz ablakán, s meglepődtél, milyen ólomszürke a levegő. Persze, te is hallgattál. Megúszad újra, megúszad, mert hallgattál. Csak összeresztél, de ez most nem fontos. Egy barátod a múltkoriban kifejtette, életveszélyes helyzetekben ki van zárva az agyvérzés. A szívinfarktus. Az mindig később következik be, amikor elmúlt a veszély, és az ember feleslegesen felzaklatja magát, ilyenkor legtöbbször rágyújt egy cigarettára, mert nem hiszi el, hogy elmúlt a veszély, és hoppá, egyszerűen felfordul, holott már elmúlt a veszély.

Néha őszinte szavakat hallottál, azok viszont felkavartak. Több ismerősöd megvallotta, hogy az utcán többé nem szólal meg magyarul, szerbül szól a feleségéhez is. A legnehezebb a gyerekeknek megmagyarázni, hogy miről van szó. Hogy a hangsúllyal se leplezzék le magukat, kerülték a helyzeteket, amelyekben meg kellett szólalniuk. El kellett sajátítani az egyhangú beszédet. Hangsúlyozás nélkül kellett beszélni. Akkor nem derül ki az idegen hangsúly. A főmondat volt a legfontosabb. Egyébként legbiztonságosabb az ablak mögött várakozni. Széthúzni a függőnyt, összehúzni. Lesni, hogy mi történik odakinn. Vagy a kémlelő mögött ácsorogni. Mi történik a lépcsőházban? Minden apróságra ügyelni kellett. Vészjósló hangulat telepedett Vajdaságra. A hatalom képviselői csillapították a közhangulatot, de ugrásra készen várt a tömeg, a kisember radikálisabb volt a miniszternél.

Egyik szerb barátod gondterhelten adta elő, hogy társaságában egyre többen követelik, költöztessék a radarokat a katolikus templomok tőszomszédságába. Ne a szerb falvakba és városokba. Bombázzák a magyar fasiszták saját nemzetüket. Olyanok követelik ezt, akik egy hónappal ezelőtt felháborodtak volna ilyesmi hallatán, töprengtet el az ismerősöd. Jól ismerte őket. Éveken át egy társaságban teázta, szidta a rendszert és tervezték. Így volt. De mióta a radarokat oda-vissza sétáltatják a lakónegyedekben, azóta ez is felmerült az agyokban. Aztán a barátod megkérdezte, viszik-e a magyarokat katonának. Egyre tömegesebben, válaszoltad. Bármilyen hátborzongatóan hangzik, ez mégis biztató jel, azt jelenti ugyanis, hogy a magyarok nem járnak úgy, mint az albánok, mondta. Hiszen ha olyasmit terveznének, akkor nem adnának a kezükbe fegyvert. A logikus okfejtés kissé megnyugtató. Néha te vigasztaltad őt, néha pedig ő téged. Mindketten úgy éreztétek, nehéz próbatétel estetek át.

Ha fogytán volt az erőd, Újvidék főterére lopakodtál ki. Legtöbbször a Futaki utca felől közelítettél meg a teret. Sokáig ácsorogtál a városháza sarkán, kitarotán szemlélődtél, mintha csak azt akartad volna ellenőrizni, helyén van-e minden. Szemben veled a Katolikus templom, előtte a tér, mellette a néhai Dornstädter cukrászda. Hátul a Katolikus porta. Regényeid színhelyei. De nagyon ritkán merészeltél kismegfordálni a térére, valójában nem volt erőd belépni saját világodba, hiszen ezzel csak arról győződnél meg, hogy a valóság mindig is idegen volt tőled. Kisebbségi író vagy, tudatosodott benned, de az csakis azt jelenti, hogy nincs valóságod. Félig-meddig árnyék vagy, félig-meddig árnyékvilágban, többnyire az árnyékvilág árnyéka. Schlemihl fattyúja. Amit valóságnak becéznek, az nem más, mint kisebbségi szappanopera, aminek Pesten van nagy divatja. Az árnyékvilág és az árnyéklény azonban idegen ott is, itt is. Az idegenség-érzés elhatalmasodását erősítette fel benned a gyakori lakáscsere is. Az első napokban a külföldre menekült kolléganőd albérleti lakásába költöztél át. Magas tömbházak vették körül a harmadik emeleten levő lakást, oda nem csapnak be a bombák, gondoltad magadban. Csak egy kis résen keresztül volt kilátásod a Fruška gora lankáira. Éjszakánként megdöbbenő volt nézni, ahogy villognak felette a fények. Anikóval ritkán gyújtottatok villanyt, jobb, ha senki sem tudja, hogy valaki tartózkodik a lakásban. Ha éjszaka a tényleges lakásodban keresnek, akkor nem leszel otthon. Az új lakhelyed környékén nem futottál össze ismerősökkel, ez is megnyugtató, hiszen ismeretlen akartál maradni saját városodban. Az új lakászajok nyugtalanítottak, egészen másmilyenek voltak, mint amibe beleszoktál a sugárúti, kölcsönre vásárolt lakásodban. Másképpen csikorogtak az ajtók, másképpen visszhangoztak a lépcsőházban a léptek, másképpen rezgett a vízvezetékcső. A frizsider másképpen zúgott. A vízcsapok másképpen nyikorogtak.

Hallgattad a Duna innenső oldalára telepített légvédelmi ütegek fülhasogató ágyúszavát. Narancsszínű és vakító krétafehér fények villogtak a szobában. Az ablak felett a levegő bugyborékol, mintha víz forrt volna egy nagy üstben. A falak egy-egy rakéta fényétől krétafehérek lettek. A legnagyobb réműletedre Anikó kirohant a teraszra megbámulni az égi tűzijátékot, könyörögtél neki, jöjjön be, mindig attól tartottál, hogy a következő pillanatban a közelben robban egy bomba.

Hangodat elnyomta a közeli kisvendéglő törzsvendégeinek nótázása, részegen Szerbia dicsőségéről énekeltek, minden robbanás után hangosabban. Néha hajnalig mulatoztak, káromkodtak. Az öklükkel fenyegették az eget. Aztán dülöngélve egymásba kapaszkodtak és a tömbházak között kolót jártak. Ők nem féltek, okkal, hiszen a NATO-gépek viszonylag pontosan céloztak, s csak elvéve tévedtek. Ezzel tisztában voltak a téren táncoló, a hidakat őrző-védő tömegek, amelyeknek virtusa a legmagasabb patrióta osztályzatot érdemelte ki a sajátóban. Tudták ők is, tudtatd te is, hogy a veszély csekély, de akkor miért költözött beléd annyira a félelem? Ennyire gyáva lennél, kérdezted magadtól.

Még magadnak is nehezen vallottad be, hogy nem a bombától féltél. Nem tehetted úgy, mintha nem tudnád, miről van szó. Miközben a bombák a város környékén robbantak, az ágyban forgolódva azon töprengtél, mit hoz a holnap. Az albán tömegsirokról tudtál, a külföldi rádióadókból értesültél számos albán értelmiségi barátod eltűnéséről, vagy pedig szerencsés kimenetelű meneküléséről. Álmaidban megjelentek előtted, s láttad őket, amint az erdőben bujdosnak, vagy elhagyott utakon bukdácsolnak, azzal a reménnyel, hogy pár órán belül átlépjék a macedón vagy az albán határt. Elképzelhetetlennek tartottad, hogy ekkora fizikai erőnléttel rendelkezzenek, hogy gyalog tegyék meg az utat. Akkor pedig hogyan kell feltűnés nélkül, ügyesen menekülni?

Ilyesfajta kételyek különösen megerősödtek Újvidék városközpontjának egyik pincelakásában szerzett tapasztalataid nyomán. Ezekben a lakásokban romák éltek, meg sem fordult a fejedben, hogy a város központjában, mintegy föld alá szorulva romatanya, roma underground rejtezik.

A roma gazdaasszony, titokban az ellenzékinek számító montenegrói tévéműsört nézte, kommentár helyett cinkosan bólogatott, de kibújva a pincelakása elé, fennhangon dicsőítette a szerbeket. A romák nem adják Koszovót, kiabálta az ajtó előtt, mintha éppen a szomszédasszonnyal beszélgetne. Hagy hallják, mondta ravaszskán. Meg aztán bármikor kipenderíthetnek ebből a pincéből, panaszkodott, mert, ugye, privát óvóhelyet akarnak berendezni az urak. Jó lenne nekik itt, a város központjában rejtezkednének, van víz, van WC, szépen be lehetne rendezni; kitűrnék ezek a szegény romák még a pincéből is, csak hogy megmentse a bőrüket.

A hatalmas konyha sarkában néhány ócska mosógép, villanykályha, az egyik tetején egy nagy lavór. A roma asszony reggelente abban mosakodott, holott fürdőszoba is volt, csak hogy a bojler nem működött, nem lehetett vizet melegíteni benne. Napközben abba a lavórba öntötték a kávézaccot, az ételmaradékot, a mosogatóvizet. A pincelakásban naponta megjelentek a barátnői, leültek az asztal köré, megitták a kávé, s aztán kávéjósásként adták a fejüket. Persze, a háború kimenetelét jóslgatták, s furcsa módon, egyikük sem mert nyilatkozni a hatalom ellen, egymásnak bizonygatták, hogy a szerbek Koszovóról nem mondhatnak le, hiszen az ő bölcsőjük. De a kávéscsésze fenekéből merőben mást jövedöltek, meglepetést színelve, kárörvendve ismételték, hogy a gonoszokat nem lehet leállítani, a NATO megsemmisít mindent, ami él és mozog. Rövidesen újabb csodafegyvereket vet be, ennélfogva fölényesen megnyeri ezt a háborút. A hétfejű sárkányok nemsokára a fejünk felett repkednek, a pilóták mosolygva integetnek, amerikai csokit meg amerikai cuccot dobálnak a népnek. Minden kávéscsésze zaccából ezt jóslgatták, a NATO az útjában mindent letaroló pusztító viharra emlékeztetett. Ezen aztán kórusban felháborodtak, de mit lehet tenni... muszáj belenyugodni, kijövnék az amerikaiakkal is, sóhajtozták.

Feküdtél az ágyon, volt időd a merengésre. Gazdasszonyod nem zaklatott kényes kérdésekkel, barátnőinek úgy mutatott be, mint szerémségi tisztviselőt, aki az újvidéki hidak lerombolása miatt volt kénytelen albérleti szobát bérelni Újvidéken, hogy innen járjon be a munkahelyére. A nevedet sem kérdezte, de azért mellékesen megjegyezte, a magyaroknak most rosszabb, mint a romáknak, mert a romák nem tagjai a NATO-nak. Mekkora szerencse, hogy a romáknak nincs országuk! A teljes kiszolgáltatottság ezúttal valamilyen diszkrét névtelenséget, jelentéktelenséget, védelmet jelentett számukra, meg azt, hogy erkölcsi aggályok nélkül alkalmazkodjanak a környezethez. Meglehet, hogy - hosszabb távon - ez menti meg a romákat ebben az agresszív világban: megmaradnak, mert nincs mit elveszíteniük.

A másik szobából hallgatóztál, meg akartad érteni ezt a dupla nyelvet, s megvillant a fejedben, talán az egész Szerbia úgy beszélt, mint ezek a roma asszonyok: egymás között a hivatalos szövegekre esküdözött, de titokban a kávécsészé fenekét fürkészte, s másféle jövőre vágyakozott. Tehát, amit mindeddig láttál, az mégis látszat. Ha tényleg létezett egy másik Szerbia, másféle emberekkel, gondoltad magadban, akkor mindaz, amit látsz és hallasz, minden, amit tapasztalsz, minden, ami megtörténik, csak látszat.

Csak pár napig maradtál a föld alatti romatalepen, miközben úgy éreztél, hogy lassan elsüllyedsz a névtelenségben. Itt soha, senkit nem találnának meg, gondoltad. Egy reggel azonban erős szívszorulás kapott el, miközben a pinceablakból lested az eget. A biztonságot jelentő pincelakás dohszaga, a piszkos ágy savanykás illata rosszullétet idézett elő. Sétáltál Anikóval egyet a közeli Duna parkban, s megdöbbenően állapítottad meg, hogy a város szívében töltöttél el néhány éjszakát. Jólesett a friss levegő, de ettől még jobban éreztél a bőrödben a dohos pinceszagot. A fuldoklás emlékeztetett arra, hogy elperegtek feletted az évek, s ha mindaz, amit magad körül tapasztaltál, mégis csak felszínes látszat volt; amelyen nem tudtál áthatolni, mert nem volt elég tehetséged, mint ahogy oly sokszor megfordult a fejedben, akkor a továbbiakban nem lesz elegendő időd, megfelelő alkalmad arra, hogy megszabadulj tőlük. Az igazságról akartál megtudni valamit, de csak a fuldoklásig jutottál, elgyengült a tested, a hajad őszülni kezdett, s csak egy kerti székre gondoltál, amelyben egykedvűen üldögélsz, miközben gyengéden betakar egy gondos kéz.

Nem bírtad tovább a pinceszagot. Ezért Anikóval visszaköltöztetek a limáni másfélszobás albérleti szobába, ahonnan jól láttátok a Duna partjára és a limáni városrészbe telepített légvédelmi ütegek éjszakai rakétakilövőseit. Anikó újból onnan járt munkába, néha hajnalban, amikor a város felett köröztek a bombázók, de a legtöbbször éjszaka, amikor a környéken hullottak a bombák, s pár kilométerről is betévedtek a városba a bombarepeszek.

Katona Imre

A magyar művelődés reprezentatív története

Az utóbbi évtizedben valósággal elárasztották a magyar könyvpiacot a nyugati nyelvekből fordított, dúsan illusztrált művelődéstörténeti sorozatok, melyek legfeljebb kiegészítésként tartalmaztak magyar vonatkozásokat is. Jó ideig meg kellett elégednünk az 1939-1942-ben megjelent Domanovszky Sándor szerkesztette 5 kötetes *Magyar művelődéstörténet* 1990-1991-es újrakiadásával, mely az utolsó példányig elfogyott. Ez a művelődéstörténet kellő terjedelemben és méltó köntösben jelent ugyan meg, de Kósa László az új művelődéstörténeti *Előszó*ban némi joggal jegyzi meg róla: "...terjedelmes tanulmánygyűjtemény". (9. old.) Nem említi viszont Lederer Emma 1935-ben kiadott és 1992-ben újra megjelentetett *Egyetemes művelődéstörténetét*, mely igénytelen külseje ellenére is hasznos kézikönyv, és a 15. századtól a magyar művelődés történetét is felvázolja. Nyilván népszerűsítő jellege miatt hagyták említetlenül Nemeskürty István ugyancsak 1992-ben publikált *Kis magyar művelődéstörténetét*, melynek egyik érdeme, hogy kultúránk történetét 1945-ig kíséri figyelemmel. (A millicentenáris ünnepi kiadványokra itt nem tudunk kitérni.)

Ez a Kósa-szerkesztette művelődéstörténet voltaképpen egyetemi tankönyv, mely egy - az Osiris Kiadó által indított és örvendetesen bővülő - sorozatba (Hofmann T.: *Európai parasztlak* I. 1998. Voigt V. szerk.: *A magyar folklór*. 1998. stb.) illeszkedik, de voltaképp mindnyájunknak szól. Sokszorosított, belső használatra szánt egyetemi jegyzetek formájában tankönyvünknek is megvoltak már az előzményei, mégis igazat kell adnunk a szerkesztő önértékelésének: ez "... az első részletes áttekintés a magyar kultúra teljes történetéről". (9. old.)

Az említett külföldi és hazai művelődéstörténetek más-más tematikai hangsúllyal főként a tudomány, a technika, az oktatás, a művészetek és a vallás történetét taglalják, és ezeket lehetőségük szerint a kezdetektől a közelmúltig követik nyomon. Tankönyvünk látóhatára ennél jóval tágasabb: "Nyomon kísérjük az ember és a természet viszonyát, az élettelen és élő természet alakítását és alakulását. Miként változott az életmód és a mentalitás?" - írják. (9-10. old.) Néprajzi szempontból legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy a hétköznapi életmód és a közgondolkodás mércéje majdnem mindig a korabeli (szűkebb körű) civilizációs szint, és így elesnek pl. a paraszti találmányok, vívmányok, a társadalom nagyobb részére jellemző analfabétizmus mellett szóba sem kerül a korabeli folklór (feltehető, részben igazolható) gazdagsága. A szerkesztő maga is néprajzi kutató ugyan, de már-már kínosan vigyáz rá, hogy szakmai (néprajzi) szempontok (sehol) ne domináljanak. (Ilyen szempontból talán még a fejezetenkénti bibliográfiákat is kigyomlátták.) Az olvasók (tanulók) ezt azért nem veszik észre, mert a középiskola hézagos néprajzi alapokat ad, holott e fiatal "mindenes" tudomány mára egyenrangú stúdiumként zárkózott fel idősebb, ismertebb és elismertebb társai *mellé*, a néprajz ma már *népi művelődéstörténet*. (Igaz, történeti aspektusa szükségszerűen halványabb, mint a jelenkori.)

Tankönyvünk 8 közép nemzedékbeli, magasan kvalifikált szakember műve, köztük egyetemi tanár, főigazgató és tanszékvezető is található, ki-ki a választott téma, ill. korszak(ok) legkiválóbb szakértője. A szakértelem és a gondos szerkesztés révén e művelődéstörténeti összegezés egyenesen magas színvonalú, nem tanulmánygyűjtemény, hanem egységes egész. Az előszó elismeri viszont, hogy e mű nem mindenben arányos, olykor hiányos is, de a színvonalas szintézis minden szerzője "... új kutatásait is beledolgozta az illető fejezetekbe". (10. old.) Érdemes futó pillantást vetni az egyes fejezetekre.

Művelődésünk legkorábbi szakaszát a régész Fodor István tekintette át (11-39. old.). Rövid, lényegre szorítkozó, az új eredményeket is bedolgozó szintézis, itt a régészet alapulvétele magától értetődő. Talán szólhatott volna bővebben a nép (nemzet), a nyelv és kultúra egymást feltételező, de eltérő történeti viszonyáról, ill. sorsáról, a nomadizmus és a földművelés váltakozó hangsúlyú kettősségéről, a nemzetség-törzs és a törzsszövetség korai (etelközi) állammá szerveződéséről. Az eurázsiai jellegű magyarság lassú ütemben követte a civilizációs súlypont fokozatos nyugatra tolódását, és közép-európai helyzete ellenére tartósan a legfejlettebb Nyugathoz csatlakozott.

Bóna István a X. századi Európa és a magyarság "találkozásairól" szól. (40-53. old.) Imponálóan fölületes, sok újat felszínre hozó és tárgyilagos szintézis, el sem tudom képzelni, hogy az "érintett" népek történészei - tisztelet a kivételnek - valaha is eljutnának erre a már-már kívülről való tárgyilagos szemléletre. (Hasonlóként talán csak Eckhardt Ferenc rövid magyar története és *Szűcs Jenő* munkái említhetők.) Ez a "történeti távlat" azonban olyan buktatót is rejt, amelyet a szakember észre sem vesz, a "kívül álló" olvasó viszont igen, mégpedig hiányérzet formájában: a kalandozásokban nem az egész magyar etnikum vett részt, az 55 "vállalkozásból" 50 esetben felkérésre jelentek meg a magyar hadak, a mór (arab), viking és a magyar rajtaütések egyaránt a korabeli szinte szétésetett, ill. újjászerveződő Európát sújtották, de Európa szelektív emlékezete csak a magyarokat marasztalja el. (Pl. mit sem tudunk arról, hogy Nyugaton a tengerparti templomok litániájába ez is bekerült: *A sagittis vikingorum libera nos, Domine!* A vikingek nyilaitól ments meg, Uram, minket!, és hogy pl. Sankt Gallent nemcsak a magyarok, hanem az arab "kalandozók" is feldúlták.)

Bár Fodor István főként régészeti szempontból kitér az európai beilleszkedésre is, mégis *Bóna István* és *Bertényi Iván* fejezete közé kíváncsított volna egy belső szemléletű átmenet, mely arra válaszolt volna, hogy a hunokkal és az avarokkal ellentétben, miért is volt sikeres és tartós a magyarság európai beilleszkedése? Így az az érzése támadhat az olvasónak, hogy a Keletről érkezett magyarok szegényes művelődési poggyászt hoztak magukkal, és tulajdonképp mindent (Közép-)Európának köszönhetnek. Tudjuk, nem ez a helyzet, nem volt nagy a színtkülönbség: a nagyállattartás túlsúlya ellenére a földművelést is űzték a honfoglalók, ismerték a falutelepülést, az ideiglenes sátor mellett a szilárd házat, s ha számos iparág (pl. a fazekasság) gyengén fejlett is volt, a bőrművesség, az ötvösség korabeli európai mércével mérve is megálta a helyét, a honfoglalók rég túljutottak a törzsi hiedelemrendszeren, istenhírről, és ősvallásról is bizvást beszélhetünk, a kereszténységnek alig kellett új vallási fogalmat meghonosítania, stb. stb. A történészek - köztük *Kósa László* maga is - européer szemléletük révén a történelmi romantika fürdővizével együtt bizony kiöntik magát az ígéretes jövőjű gyermekeket is, akaratlanul elfogadva a vallástörténészek "pogányellenes" térítő heroizmusát, mely egybecseng a germano-, újabban pedig a szlavofil nézetekkel és a jéghidegen kegyetlen marxizmussal, mely önigazolásként minden addig megtett lépést mélységesen lekezelt, csak hogy egyedül üdvözítő (tudományos) voltát igazolja, mint korábban az üdvösséghez vezető egyetlen utat is a vallások. Könyvünk ezt az európai beilleszkedést elegánsan kihagyta, s így ami nincs, az nem is bírálható, legfeljebb hiányolható, a mű viszont van, az szinte kifogástalan, és hosszabb távon is helytálló, bár nem feltétlenül kell ma már a (mechanikus) evolucionizmus, sem pedig a pozitívizmus nyomvonalát követni! Félreértés ne essék, mindezek távol állottak a kiváló szerzők szándékától, a látszatba akaratlanul estek bele.

Bertényi Iván középkorról szóló fejezete (54-135. old.) egyedül birkózik meg mindazzal, amivel az "újkoriak", munkamegosztásos alapon, mégpedig teljes sikerrel. Amit a magyar középkor csaknem félévezredes történetéről, műveltségéről lehet és illik is tudni, fejezetéből mindent megtudhatunk. Szinte fogalomkörök szerinti kis enciklopédiát kapunk, melyet sokszor elő lehet majd venni.

Részemről a középkori jobbjágyeletről még bővebben szerettem volna olvasni, de lehet, hogy most meg én estem egyoldalúságba, melyet én is előzőleg kifogásoltam. (Gondolom, szedéshiba lehet a *fűrőke*, köztudott neve a *tűrőke*, a *mennyegző* is egyetlen nyelvi irándó! Nem tudom viszont, hogyan téveszthették össze több fejezetben is az *indiai tyúkként* is ismert gyöngytyúkot az amerikai *pulykával*, mely jóval 1492 után került Európába?!)

A kora újkor tárgyalásától kezdve a szerzők részben tematikus, részben pedig korszakok szerinti munkamegosztásban dolgoztak. *Tóth István György* ad áttekintést a kora újkor művelődéséről (136-203), *Bitskey István* pedig külön is a korabeli szellemi életéről (204-257). Ha rangsorolnom kellene, én *Tóth István György* részfejezetét azért tenném az első helyre, mert helyes arányt tud tartani a korra jellemző általános kérdések és az egyes részletek között, s a történelemben a viszonyítás kedvéért vissza és előre is tekint, sőt külföldi párhuzamot is említ. Példái, leírásai életszerűek, szinte benne élünk abban a korban. Nyilván nem csupán a források bősége, hanem saját érdeklődése is gyakrabban vezet Nyugat-Dunántúltra, mint máshova, az analfabétizmus így talán kissé túl is hangsúlyozott, hiszen néprajzi alaptörvény: gyér írásbeliség - gazdag szóbeliség, és fordítva. (Nem téve egyenlőségjelet e kettő közé, és tartós együttélésük tényét, a kölcsönhatásokat is elfogadva.)

*Bitskey István*nak (204-257. old.) a humanizmus, reneszánsz, reformáció, barokk bemutatásával könnyebb dolga volt, újszerű - számomra - a királyi és az erdélyi fejedelmi kultúra bemutatása. A reformáció-ellenreformáció vallási-kulturális ismertetése a lehető legtárgyilagosabb, azt azonban - magam történész is lévén - nem fogadom el teljesen, hogy a török felekezeti szempontból mindig és mindenütt, beleértve a nagypolitikát is, semleges lett volna. Utólag tárgyilagosan megállapítható, hogy a *divide et impera* (oszd meg és uralkodj) elve alapján a török inkább támogatta a protestantizmust, mint a Habsburgok által erőszakkal is terjesztett katolicizmust. (A protestánsok törökbarátsága a legújabb időkig minden téren hangsúlyosabb volt, mint a katolikusoké, egyetlen kivétel: a papi történetíró *Takáts Sándor*!)

Tankönyvünk a legújabb kort kétéoszta tárgyalja: a 18. század végétől 1920-ig, majd 1920-1948. között, tehát a "fordulat" évéig. Ezek ismét ketté vannak osztva: *Kósa László* a hétköznapi (258-331., 398-427.), *Szegedy-Maszáék Mihály* pedig a szellemi életet (332-397., 428-459.) bontja ki a lehető legszélesebb perspektívában. Az "iker" fejezetek szétválasztása sikerült, gyakorlatilag nincs átfedés, és megállnak a maguk lábán, az egyéni és a szerzőtársi profil így harmonikusan illeszkedik egymáshoz. Mindkét szerző saját korában és témájában "otthon van". A polgári átalakulás menetét elméleti vonalon inkább *Kósa László* fejtegeti, ez mintegy az "alap", a szellemi "felépítmény" gondja pedig inkább *Szegedy-Maszáék Mihályé*. Kósáé a teljesebb panoráma, talán csak az ún. Horthy-korszak bemutatása tartózkodóbb a kelleténél, egyébként az egyesületi, a sport- és a fürdőélet, valamint a kultúrtáj kialakítása, az új növénykultúrák, állatfajták meghonosítása terén váratlanul részletes és újszerű képet kapunk. Kár, hogy nem helyezték még nagyobb hangsúlyt a táji eltérésekre, a népi életmódra, a vallási összkép viszont tárgyilagosa és "ökumenikus". A polgárosodás menetének sokoldalú bemutatása remekül sikerült!

Hasonlóképpen gazdag és nem mozaikszerű, hanem szervesen összefüggő egészet alkot *Szegedy-Maszáék Mihály* két egymást folytató, kiegészítő fejezete, melyek a bővülő adattenger ellenére is tartózkodóan rövidek. A szerző gondosan követi a polgári kultúra fejlődésének menetét: virágkorát, majd az első válságjeleket, s végül a szétesőt, egymástól eltérő irányzatok megjelenését. Kellő távolságtartással mutatja be a korszak egyik neuralgikus pontját: a népi-urbánus ellentétet, végezetül kitér a polgári kultúra kissé megkésett restaurációs kísérletére is. Minden kritikai szempont ellenére is elismeréssel szól a kiegyezés és a Trianon utáni kultúrpolitika dinamizmusáról. Az egyes művészeti és tudományos ágazatok súlyuknak megfelelő arányban szerepelnek. Az alkotók gyarapodó táborát szerzőnk kissé "átrendezi": nem fél pl. a méltatlanul feledésre ítélt művészek nevét újra feleleveníteni, őket kellő megvilágításba helyezni. Így e még legismertebbnek vélt polgári korszak művelődéséről is bőven tud újat mondani, számomra ilyen volt pl. *Németh László* rövid pályaképe.

*Valuch Tibor*nak az 1948 utáni művelődésről írt fejezete (460-547. old.) zárja a kötetet. Szerzőjének éppoly nehéz dolga volt, mint *Bertényi Ivánnak*, neki is egyedül kellett teljes művelődési körképet adnia, és mivel ez esetben még hiányoznak a gyakran emlegetett történelmi távlatok, közelmúltunkról kétszeresen is nehéz volt elfogadható és maradandó áttekintést kidolgozni. Mindenben mindnyájan érdekeltek lévén, magunkról nem is észleljük, ill. valamilyen elkötelezettség miatt nem ismerjük el pl. a tudati torzulásokat, egyéb jelenségekről most nem is beszélve. Ehhez nincs megfelelő külföldi mércénk, ill. párhuzamunk, és e fejezet egyik gyengéje, hogy nem is nagyon tekint határainkon túlra, ill. annál is jóval messzebbre. Köztudott pl., hogy a volt szocialista "mintaállam", az NDK, máig nem tudott betagozódni Nyugatba, holott azon a csillagászati összegen, melyet ebbe belefektettek, mi magyarok valósággal a mennyekbe mehettünk volna. (Hiszen épp a mi felzárkóztatási költségeink riogatják az uniós tagországokat.)

Nemrég megdöbbenve olvastam pl. egy német híradást, mely szubjektív jellege ellenére is sokat sejtető: az élesebb szemű volt nyugat-németek szomorkás tekintetükről máig meg tudják különböztetni a "keletieket". (A magyar történelemben a török hódoltságot átvészelt magyarokról állapították meg jószemű utazók, hogy milyen szomorú a tekintetük.) Szerzőnknek egyetlen "torulás" sem kerülte el a figyelmét, bátran és határozottan bírál, amikor azonban a részletek bemutatására kerül sor, a végén mégis az az ember érzése, hogy szinte majd minden téren egy virágzó művelődésű időszakot hagyunk magunk mögött. Ezt a téves hatást az is fokozza, hogy egy elsiert kritikai álláspont elkerülésére óvatossággal azt a megoldást választja, hogy többnyire határozottabb állásfoglalás, illetve rangsorolás nélkül inkább mindenkit név szerint megemlíti. Általánosságban elítéli a brutális szellemi diktatúrát, a kicsinyesen ravaszkodó három TTT-t (tiltás-tűrés-támogatás), de minden szellemi "egyenirányítás", állami és *ön-cenzúra*(!), továbbá fokozatos gazdasági lemaradás, idővel enyhülő nemzetközi elszigeteltség ellenére is a magyar művelődés e fél évszázadot éppúgy átvészelte, mint a hosszabb, de részleges török hódoltságot, és a viszonylag rövid *Bach*-korszakot is. Nem arról van szó, hogy *teher alatt nő a pálma*, hanem egy a már korábban megszerzett és maradékaiban is megőrzött polgárosodási színtről, melyet 1956 idővel "segített" visszaszerezni. Szerzőnk kellő gondnal sorolja fel a hazai ellenzéki "búvópatakokat", röviden a nyugati emigránsok kulturális tevékenységét, és mintegy ellenpéldaként a kettős elnyomás alatt sínylődő szomszédos országok magyar kisebbségének lefojtott kultúrelétét. A magyar közoktatás, művészet, tudomány és sport a kedvezőtlen feltételek ellenére is valósággal szelepként működtek, hazánk a "legvidámabb barakk volt a lágerben", ahol építettük a "gulyás-kommunizmust", illetve a "fridsider-szocializmust", végül segítettünk a vasfüggöny lebontásában, és vérrel-verítéssel szerzett térségbeli pályaelőnyünket máig tartjuk. Nyugathoz viszonyítva szégyenletesen alacsonyak a kereseti-jövedelmi viszonyok, az árak viszont már "kiegyenlítettek", a szellemi színvonal pedig a fejlett országok közé sorol bennünket, és ha a lakosság számát tekintjük, máris az élvonalhoz tartozunk. Azért van bőven mit behoznunk a csatlakozással, de a jövőképek felvázolása már nem volt a szerző feladata.

Azon az alapon, hogy a diákok röntgen-szeme minden apró-cseprő hibát is észrevesz, a már említetteken kívül a szerzők figyelmét felhívom még néhányra: 1607-1615. között nem telt egy évtized sem (229. old.), tudtommal Deák Ferenc nem katolikus, hanem evangélikus volt (322. old.), a kissé mesterkélt *tassisztikus* (534. old.) szó tövét az ldegen szavak szótára egy s-sel írja, nem vagyok benne biztos, hogy az olvasók a *pandémia* (305. old.) szót azonnal megértik, egyébként sem ártott volna egy rövid szójegyzék.

Ha jól számoltam, a kb. 280 illusztráció kitűnő válogatás, de nyomdatechnikailag nem annyira korszerűek, sokkal szebbek a kortárs

millecentenáris kiadványok képei. A gondos bibliográfiák fejezetenként, a névmutató viszont a mű végén található. A kiadót minden dicséret megilleti, és az egyik leggondosabban szerkesztett kötetet tarthatjuk a kezünkben.

E kitűnő kézikönyvnek mindnyájunk asztalán ott a helye. Ilyen teljes, alapos és magas színvonalú művelődéstörténet nemcsak magyar, hanem nemzetközi mércével mérve is rangos helyet foglal el. Arról nem tudok, hogy egyetlen idegen, illetve külföldi hasonlóan nemzeti kiadvány is ennyire tárgyilagos tudott volna maradni. Kritikai észrevételeim is inkább továbbgondolások, mint kifogások. E kitűnő könyvnek minden kultúrember örülhet, és minden fenntartás nélkül használhatja, meg is tanulhatja. *(Kósa László szerk.: Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1999)*

A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely

(Móser Zoltán: *Körülvesznek engem a dalok*)

Móser Zoltánnak ez a könyve, persze a többi könyve is, az a fajta könyv, amelyet az ember nemcsak élvezettel olvas, sőt énekel is belőle, és nemcsak megállapítja a végén, de jó, hanem hozzáteszi rögtön, hogy azért van egy nagy hibája. Nem én írtam. Pedig ezt nekem kellett volna megírnom! De nem írtam meg. Ez nekem is eszembe juthatott volna! De nem jutott eszembe. Én volnék az illetékes! Nem én lettem az illetékes. Hiszen ez magától értetődő! Nem magától értetődő. Móser könyvei olyanok, mint amire azt szoktuk mondani, kenyér ízű, mindennapi igazság. Csak éppen nem jövünk rá. Mósernek ebben a könyvében is a tudományosság olyan magától értetődő, mint Arany János vagy Kosztolányi Dezső műveiben a költészet. Könnyedén, édesen folyik a szöveg. Én is tudnék így írni. De mennyire nem tudok! "Mint amikor látom a tévében a légtornászokat. Olyan könnyedén szárnyalnak, hogy azt hiszem, én is utánuk tudnám csinálni. Azután a karosszékéből is alig, csak ropogva tudok kikászálódni" - mesélte nagyapám. Móser Zoltán - szerény és félénk mosollyal - mindig rájön valamire, amit mindenki tud, és mégsem tud. Hogy Czuczor versei népdalokká lettek? Egy-kettő. De hogy háromszor annyi, mint Petőfiné! Erre nem gondoltunk. És még elő is kaparja, leporolja, fölmutatja őket dallamukkal együtt! Persze számtalan egyéb olyan felfedezése is van Mósernek, amire az olvasó a meglepetéstől szólni sem tud. Például, hogyan érez rá Czuczor az általa nem ismert cseremis népdalokra! Ez lehet véletlen, de lehet egy bűvópatak, az ősrégi hagyomány előbukkanása Czuczornál (122-123).

Szintén egyedülálló Móser könyvében, ahogy a művelődés szövetét kézbe veszi, és követi a szerteágazó szálakat: Aurora, Komáromi Kalendárium, Pesti Divatlap, földművesek kéziratos gyűjteményei, Temesvári Pelbárt, Pázmány Péter, Erdélyi János, Kriza János, Kodály, Bartók, Kallós Zoltán, Barsi Ernő, Horváth János, mai csurgói gyűjtés, MTA kézirattára, mezősegi kézirát, Kiskunhalas, al-dunai székelyek, gömöriek, Mátyusföld, Zoltvány Irén és Pogány Péter, legvégül pedig Móser saját gyűjtései. Sorolhatnám, idézhetném a könyvet, míg végig nem olvassuk.

Ennek a szerteágazó gazdagságnak ismét ritka erény a következménye Mósernél. A sok-sok részlet összefogása, egységes képpé alakítása, a téma tudományközi vizsgálata és megragadása. Jelen esetben néprajz, népzene, poétika, irodalomtörténet, történelem, színház-történet, magyar és finnugor nyelvtörténet, stilisztika, retorika stb. Ilyenkor nagyon nehéz a mélységet is megtartani, és az áttekinthetőséget is biztosítani. Örissentpétértől Csángóföldig, a cseremis népdaloktól Weöres Sándorig, az imádságtól a menyasszony-búcsúztatóig, térben és időben egyetlen kultúrává áll össze a magyar művelődés, hála Móser tudományosságának, amely éppen ezért művészet is egyben. Ennek a művészetnek egyik legizgalmasabb megnyilvánulása a toposzok felkutatása, mint például a *páriját vesztett gerlice*, Arisztotelésztől kezdve a magyar középkoron és Balassin át Czuczorig (126). Egyik legszebb és sajátosan magyar toposz a *virág-világ* rím az Ómagyar Mária Siralomtól Czuczoron át József Attiláig (156-157), miközben a világ jelentése *világ-fény - világ-nagyvilág* irányban változik.

Az angoloknak van egy szakkifejezésük, a *minor poets* - a kisebb költők. Móser Zoltán fordításában *kis mesterek*. Ez nem azt jelenti, hogy másodlagos, hogy színvonalban alacsonyabb. Nem, de valami módon mégsem került a nagyok közé. Ilyen Czuczor Gergely. Egyénisége pedig óriás. Mert van-e még tudósunk, van-e még költőnk, aki életét kockáztatva fertőző betegeket is ápolt? *Vallás, nevelés, tudomány* (Czuczor: Rimely Mihály főpapát beiktatására). E három emberi alapirányulás együtt zengése Czuczor és a magyar bencés tanárok harmóniája. A mai szellemi életből egyik mindig biztosan hiányzik mindegyikünkben, és nem értjük, miért hamis a kórus. Ezért hamis az ének.

A magyarságért, a szabadságért börtönviselt tudós nyelvész-tanár eszmény lehetett volna a 20. században, a "kurta zsarnokok" századában is, amikor "a rágalom nem pirult el a fondor ajkakon" (Czuczor: Kisfaludy Károly sírjánál). Nem lett. A tudósok pártba léptek be, nem börtönbe. Kivéve a bencéseket, akik ismét hazát és hitet kiáltottak. Riadójukért őket is vasra és arcul verték, Kovács Arisztidét, Söveges Dávidot és még sokukat, a még élőket nem is említve. Czuczor eszmény lehetne a 21. század elején is, amikor a piacgazdaságban "sikamló talpon inog rövid létünk" (Kisfaludy Károly sírjánál). Nem lesz. Olyan korban élünk, amikor a bankok boldogítva hozták ránk "szabad szellem címén" "a külföld maszlagát" (Lantomhoz), a nép pedig eszetlenül rohant, hogy önként nyakára ültesse Haynaut és Bachot. Amikor már nem születik népdal sem Petőfi, sem Czuczor versből. Mert a jövő Petőfik és a Czuczorok sem születnek meg. Nem születik bölcsész munka, mert Czuczor utódaiból hiányzik az európai műveltség. Czuczor Szent Benedeknek, Európa védőszentjének fia az európai volt. Mégis csatlakoztatták Európához. Kufsteinben. Vigyázó szemünket vessük hát Czuczorra a nagy-nagy Európa lázban!

Más szempontból is figyelmeztető könyv Móser új könyve. Az irodalmárok néha, a művelődérek általában divattervezők. Móser Zoltán az az irodalom- és művelődéstörténész, aki nem divatosat, hanem aktuálisat alkot. Móser ugyanis tudja Czuczortól,

*"Az a nagy elmék ritka tulajdona,
Hogy nincs időhöz szabva hatáskörük,
S bár eltűnének, műveikkel,
Képezik ők az utóvilágot"
(Kisfaludy Károly sírjánál)*

A magyar bencésekben talán az a legcsodálatosabb, ahogy ízig-vérig, elválaszthatatlanul koruk gyermekei, és mégis összekeverhetetlenül különböznek tőle. Ebben is a krisztusi modellt élék. Szegény Czuczor is ezt tette. Mint romantikus költő, akárcsak a többiek, verseiben állandóan szerepet játszott. Petőfiről azt hitte az olvasóközönség, hogy részeges nőcsábász (lásd Illyés Gyula Petőfi életrajzát). Pedig gyomorbaja miatt egy korty bort sem ihatott, erkölceit pedig a kispolgáriság annyira uralta, hogy megszakította a barátságát Jókaiával, mert Jókai színésznőt vett feleségül! Ilyen szerepjátékkal írta Czuczor is a romantikus szerelmes verseket és bordalokat. De így érzett rá a magyar népdal mivoltára is. Mitől népdal a magyar népdal, ő megérezte, átérezte, tudta. Ahogy Móser írja, "sok népdalt és táncot ismert". Nagypapja kiváló táncos volt (14). A Kodály-követők legnagyobb hibája, hogy tánc nélkül tanítják a népdalt. Olyan lesz, mint a pedál, a basszus nélküli orgonazene. Nincs megtámasztva. Súlytalan.

Czuczor, a költő és Czuczor az egykori falusi gyermek egyaránt tudta, mi a népdal. Erre utal például a sajátos, látszólag minden összefüggést nélkülöző természeti képpel való kezdés (Móser 40).

*Suhog a szél, remeg a fa,
Juhászlegény ül alatta, ...
(Megcsalt bizalom)*

*Liliomszál, tulipán,
Gyere velem Pannikám. ...
(Kötődés)*

*Árokháton három bokor,
Rózsa, csipke, kökénybokor, ...
(Három bokor)*

Ezek a képek azonban a népdalban a kollektív tudatalatti mélységeiből fakadoznak, és ezért nélkülözhetetlenek a lélek orvoslásában. Persze a műköltő erre nem mindig képes, ezért Czuczornál is megtaláljuk a képekben az egyenes utalást is, a racionális magyarázatot, az egyszerű párhuzamot:

*Száraz fűre deres harmat hulladoz,
Édes lovam, ne egyél, mert bajt okoz,
(Szeretőhöz menetel. Móser 50)*

*Hideg szél fúj a Mátra felől,
A lelkem is fázik belül, ...
(Csaplárosné)*

*Lángba borul az ég,
Ha a nap enyészik,
Pirul a kis leány,
Ha legények nézik.
(Kis leány)*

Megvan a kifinomult, áttételes, a jobb kezemmel a bal fülemet érintem rokokós népi erotika is, például az *aranyhorog* és az *aranyhal* toposzában (41-42) és másutt is: *pislogó mécs* (50, és Fonóházi dal), *fehér kendő* (64), *megállottam egy szóra* (uo.), a kibomlott ing megkötése (uo.), *viganó, selyem kendő* (77, 196), *madár* (80, 97, 124 stb.), *tuba, gerlice* (158), *viola, rózsa, zöng* a *szerelem-ajtó* (91), *csipkebogyó, kökény* (128), *bársonymezőn sebes patak* (97), *ölébe vár* (uo.), *bársonyos ágy* (106), a *gémes kút* (115), *alma* (122), *méz* (124 stb.), *virágszál* (187), *megnyílik a virágbimbó* (135), *nyíló virág* (156), *semmi nesze, csendes malom* (141-142), *piros az ég falun felül, de tanyámra felhő szegül* (144), *virágos kertecske, rózsafa sövénye* (153), *hús patak eloltja őzike szomját* (154), *letömi vagy leszakasztani a virágot* (173), *elvirágozott a rózsafa* (195), *kedve hajlik* (187), *gyöngyóra* (198). De hiányolják ezt a mai nők a férfiakból! A médiából tanulják a buta, erotika nélküli szexualitást. A szexológusok műveletlenek és fiaskók, mert különben a népdalokkal, népi elbeszélésekkel ellensúlyoznák az angolszász fasiszta, rasszista, pusztító pornográfiát, amely az emberi természettől is idegen, hát még a magyar kultúrától! Mekkora bunkó a live-show és a striptease a szépséges, szemérmes metaforához mérve: Széles érben sűrű nád / Nem láthatok rajta át, / Learatom a nádat, / Hogy láthassam babámat (113). Mélységes tisztelet van benne a nő iránt. Más kérdés, hogy az egyházi hatóságok több tagja paraszti származású volt, pontosan értette ezeket a metaforákat, és kifejezte nemtetszését. Nehéz volt akkor úgy dönten, hogy ez pusztán szerepjátszás. Szent Benedek Regulájában előír ugyan a szerzeteseknek napi egy hemina bort, de szó sincs arról, hogy *későn, korán megszomjazom, ... bor kell nekem, bor, bor* (180), és hogy a *részegségtől haza mennék, de nem tudok*, mert minden részegnek *oly hosszú* a hazaút, és *mégis szoros* (182), és hogy a kislánynak kár menekülnie előlem, *jó legény vagyok*, de csak azért, mert a tökrészegség miatt nem tudok benne kárt tenni. Móserrel és Horváth Jánossal ellentétben ez a vers kiváló életkép (182-183), amely persze nem jámbor szerzetesről szól. Ha irodalomtörténészek, a nagy Horváth János és a kiváló Móser Zoltán sem tudtak világosan dönten, nem kifogásolhatjuk az egyházi hatóságok megítélését sem Czuczorról emiatt.

Így történhetett, hogy sokszor azt is nehéz eldönteni, Czuczor vett-e át népdalokat, vagy az ő versei váltak népdallá (17, 116), amelyeket azután a gyűjtők "visszatallóztak a nép ajkáról" (62). Ez a "népdallá válás esélyének" (112) "rejtélye, titka" (85), amelyet olyan találékonyan kutat Móser Zoltán. Minden fejezetben élénk tárul, hogyan gondolkodott Czuczor a népdalról, és hogyan tekintett a nép a műköltészet egy-egy nyelvi fordulataira.

Az előszó hosszú, magyarázó címének hangulata azon nyomban visszaviszi a mai olvasót Czuczor korába. Az elemzett verseket tematikusan csoportosítja a szerző nagyobb fejezetekbe. A csoportosítás nem erőltetett, a fejezetcímek valóságos retorikai kiskatéához szolgáltatóknak példákat:

*Miféle dal?
Mentem, mentem...
Gondok és mentségek
Panasz és kérelem
Kívánságok
Malmok, szerelmek, bánatok
Mi kell inkább?
Regék és balladák - csárdák és betyárok
Három a tánc!*

A *malmok, szerelmek, bánatok* fejezet elején még lehetett volna talán utalni a Gellért legenda híres jelenetére, amikor a gabonát őrlő szolgáló szájából felhangzik a Gellért püspöknek szokatlan hangnemű "magyarok szimfóniája". Tehát már az első írott híradás a magyar népdalról a malomhoz kötődik.

Külön érdekessége a könyvnek Czuczor Gergely kéziratos népdalgűjteményének megjelentetése kottákkal együtt. A kötetet elsősorban irodalomtanárok, művelődéstörténet-tanárok, főiskolások, egyetemisták olvassák majd élvezettel. A kották miatt viszont, és a Czuczor népdalgűjtemény miatt az énektanároknak és népzeneészeknek is üde újdonság lesz.

Mint egykor Arisztotelész, úgy jellemzi Czuczor az emberi életkorokat, de magyar módra. *A serdülő ifúságnak a táncz és ének a lelke. Abban leli kedvét. Csak az a kár, hogy nem talál s nem tud gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére. Mert némely*

éneknek se eleje, se veleje... Nem szólok azokról, melyek mocskos kifejezéseik miatt tisztességes emberek közé nem valók. Mintha csak a mi mai ifjúságunkat jellemezné Czuczor. Tánc és énekben leli kedvét, de mit talál? Czuczor nem marad meg a meddő kesergésnél. Hogy ezen hibát helyre hozzam, próba gyanánt egynehányat közrebocsátok, s ha kapósak lesznek, többel is előállok. Bárcsak tette serkentené a kortárs zenészeinket is Czuczor példája Móser könyve nyomán. Hogy helyrehoznák a hibát, és a nyugati moslékzene helyett közrebocsátanának kapós tánczenét és *csinos* énekeket, hogy *szép érzést s kedvet gerjessenek* az ifjúságban.

Ahogy Móser Zoltán Czuczor Gergelynek köszöni a könyvben a *látás mezejét*, úgy köszönhetjük mi Móser Zoltánnak a szemnyitogatás ámulatát, a széles látókör alázatát.

Habent fata sua libelli. Megvan a sorsa a könyveknek, de megvan a sorsa a népdaloknak, és megvan a sorsa az embernek és az eszméknek is.

(Dunaszerdahely, 2000)

Bencze Lóránt